

Ik ga écht geen musical
over Siberische
werkkampen maken
Agnes Laura Kumpina
CULTUUR C3

Oekraïne
Behoort deze
stad zo dadelijk
toe aan Rusland?
IN HET NIEUWS 8-9

Popmuziek
The Beatles klinken
frisser dan ooit
CULTUUR C6-7

WO II
Nationaal Archief
waarschuwde al
voor boetes AP
BINNENLAND 12-13

Nexperia
Karremans wist
dat 'oorlogswet'
tekortschoot
ECONOMIE 24

Formule 1
Vier uur na de
race is Verstappen
terug in titelstrijd
SPORT 25

ANALYSE OORLOG IN OEKRAÏNE

Koortsachtig overleg over Oekraïne

Europa en Oekraïne hebben alternatief
opgesteld voor Amerikaans-Russisch voorstel.

Simone Peek en Michel Kerres
AMSTERDAM

Het 28-puntenplan voor vrede in Oekraïne, waarmee de VS en Rusland Europa vorige week verrasten, leest als een Russisch dictaat voor overgave door Oekraïne. Desondanks is het plan de basis voor ver- gaand overleg. President Trump voerde dit weekend de druk op door Oekraïne een ultimatum te stellen: zijn Oekraïense ambtgenoot Volodymyr Zelensky heeft tot aanstaande donderdag, om akkoord te gaan.

Terwijl in Genève overleg tussen delegaties uit Washington en Kyiv begon, probeerde Europa een plek aan tafel te bemachtigen in een poging het plan bij te sturen. Een staakt-het-vuren is uiteraard cruciaal voor Oekraïne, maar ook bepa- lend voor de veiligheid van Europa.

Op zondagmiddag lekte via de Britse krant *The Telegraph* een con- currerend plan met 24 punten, van Europa en Oekraïne. Daarin is meer aandacht voor genoegdoening en gerechtigheid voor Oekraïne, en is een aantal andere concessies afge- zwakt. Zo zou Oekraïne in de toe- komst een krijgsmacht van 800.000 militairen mogen hebben, niet van slechts 600.000 zoals in het Ameri- kaanse voorstel. Ook zou Oekraïne financiële compensatie van Rusland moeten ontvangen en zouden Rus- sische tegoeden in Europa net zo lang bevroren blijven totdat Rus- land die heeft betaald. In het Ameri- kaanse voorstel zou een deel van de 140 miljard aan bevroren tegoeden onder leiding van de VS gebruikt worden voor de wederopbouw van Oekraïne, waarbij de VS een deel van de winst zouden opstrijken. Een an- der deel zou gebruikt worden voor Amerikaans-Russische projecten.

Eerder zondag begonnen delega- ties van Oekraïne en de VS op de Amerikaanse ambassade in Genève aan besprekingen. Namens de VS schoven minister van Buitenlandse Zaken Marco Rubio en Trumps spe- ciaal gezant Steve Witkoff aan.

De Oekraïense delegatie werd ge- leid door Zelensky's stafchef Andri Jermak, die op X liet weten dat de ge-

sprekken in een constructieve stem- ming waren begonnen. „De Ameri- kaanse voorstellen houden mogelijk rekening met een aantal elementen die van cruciaal nationaal belang zijn voor Oekraïne”, schreef Ze- lensky hoopvol op Facebook.

Zorgen in Europa

Aan Europese kant leidde de pre- sentatie van het plan tot koortsach- tig overleg. Na besprekingen in Zuid-Afrika in de marge van de G20- top zaterdag ontmoetten Europese nationale veiligheidsadviseurs de Amerikaanse minister Rubio zon- dag in Genève. Komende dagen volgt verder overleg, onder andere van de *coalition of the willing*, lan- den die bereid zijn een garantie- macht te vormen voor Oekraïne.

Het is niet onze
aanbeveling, niet ons
vredesplan

Mike Rounds Republikeins senator

Intussen lieten de VS veel ondui- delijkheid over de status van het voorstel opkomen. Amerikaanse se- natoren zeiden na een gesprek met Rubio dat het plan géén voorstel van de Amerikaanse regering was. „Het is niet onze aanbeveling, niet ons vredesplan”, zei de Republikeinse senator Mike Rounds. Volgens de se- natoren heeft Rubio ontkend dat de VS gedreigd hebben de levering van wapens of inlichtingen te staken, mocht Kyiv niet akkoord gaan.

Rubio gaf een iets andere uitleg. „Het vredesvoorstel is geschreven door de VS”, schreef hij op X. „Het is een sterk raamwerk voor lopende onderhandelingen. Het is gebaseerd op inbreng van Russische kant. Maar het is ook gebaseerd op eerdere en lopende inbreng van Oekraïne.”

Trump zelf zei dat het plan niet zijn definitieve bod was. Het Witte Huis gaat ervan uit dat het accepta-

Lees verder op pagina 2

IN HET LAND
STELLENDAM

HANS STEKETEE

‘Garnalen pellen verleer je niet’

Kopje in de linkerhand, staartpantser met rechts ietsje indrukken, in de kop knijpen en met een draai het vlees uit de garnaal trekken.

Vloeiende beweging, ogenschijnlijk doodsimpel, maar hyperprecies. Denk: de *swing* van een golfer, de incisie van een chirurg. Zo hebben deze gepensioneerde mannen en vrouwen het garnalenpellen in de vingers. In een loods aan de Stellingdamse buitenhaven doen ze het elke week.

„Als ik thuiskwam na school, was het eerst pellen en dan pas voetballen”, zegt Gerbrand van Dam (83). Stellingdam, op Goeree-Overflakkee, wás garnalen: de ene helft viste ze, de andere helft pelde. „Zo’n arme tijd, ’s Winters waren er geen garnalen, dan moest de kolenboer op zijn geld wachten.”

Stellingdam bleef thuis pellen. Gastarbeidersgezinnen deden het ook, tot dit in 1990 als onhygiënisch werd verboden. Vervult de meeste Noordzeegarnalen worden nog steeds met de hand gepeld: in lagelonenland Marokko. Met een cocktail conserveringsmiddelen blijven ze maanden houdbaar, maar ze smaken zuur, zout of naar niks. Je vindt ze bij elke visboer en in het ‘verschap’ van de supermarkt.

In Stellingdam is het handpellen terug. Elke donderdag komt Gerbrand van Dam met andere kwieke bejaarden naar het ‘atelier’ op de zolder van een loods. De garnalen zijn voor de kust gevangen, aan boord gekookt en die ochtend vroeg aan land gebracht. Een bakje voor koppen en pantsers op schoot, gekoeld bakje op tafel voor de gepelde garnalen. Een ruime kilo per uur per persoon, drie uur lang. Ze komen voor hun plezier - kletsen over vroeger, ze hebben bij elkaar in de klas gezeten, zijn burengeweest. Ze plagen elkaar, zoals die ene Ouddorper aan tafel, die een paar kilometer verderop woont en onverstaanbaar zou praten - het „narcisme van de kleine verschillen”, zei Freud. Gerbrand heeft tot zijn zeventigste gevist, er is ook een oud-chauffeur en een schooladministrateur. Klaasje Tanis (70) heeft negen

kinderen grootgebracht en allerlei werk gedaan van horeca tot schoonmaken. Haar man viste. Hun boot is al zeventien jaar weg, zegt ze. Net zo lang als haar zoon die het bedrijf zou overnemen, maar verongelukt is. Kortgeleden kreeg ze weer zin in pellen. „Zoiets verleer je niet, net als breien en rolschaatsen.”

Het pel-atelier is een ‘praathuis’, zoals er in zoveel haventjes nog staan. In Stellingdam doen de oudgedienden er iets nuttigs bij. Hun garnalen gaan in fancy zakjes van het culinaire niche-merk dat visondernemer Evert de Blok (58) twee jaar geleden bedacht: *‘Crangon Pur de Stellingdam’*. *‘Crangon’* is geen Frans, maar de Latijnse soortnaam voor de gewone garnaal.

Machines zijn intussen net zo vingervlug als De Bloks vrijwilligers. Hij heeft er negen in zijn ‘pelcentrale’, even verderop, die diezelfde dag tweehonderd kilo gepelde garnalen uitspugen. Een snelvriezer flitst ze, net als de handgepelde, naar min 32 graden.

Met de precisie van een chirurg pellen kwieke bejaarden de enige Hollandse garnaal zonder conserveermiddel

Het is de enige Hollandse garnaal die vers blijft zonder sulfiet, citroenzuur of natriumbenzoaat. Langzaam ontdoeien, een dag van tevoren, „en je weet hoe garnaal echt smaakt”, zegt De Blok, die vooral aan restaurants en groothandels in België levert. Er zijn anderen die machinaal pellen, maar zij vriezen niet in en gebruiken daarom toch conserveringsmiddelen. „Zolang de consument Hollandse garnalen niet diepgevroren wil kopen, blijf ik een niche-speler.”

Voor zijn handpellers is er loon in natura; wat ze in het laatste uur pellen mogen ze meenemen. Niet te lang bewaren. „Lekker op een toastje”, zegt Klaasje Tanis.

Hans Steketee doet elke maandag ergens vanuit Nederland verslag

De Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken **Marco Rubio** (rechts) en de Oekraïense chef-staf **Andri Jermak** geven een persconferentie in Genève. FOTO FABRICE COFFRINI/AFP

Von der Leyen: ‘Allereerst moet het moorden stoppen’

» Vervolg van voorpagina

bel is voor beide partijen.

Maar een deel van de punten doen ernstig af aan het zelfbeschikkingsrecht van Oekraïne. Het zou onder meer moeten beloven nooit NAVO-lid te worden, beperkingen aan de omvang van de krijgsmacht moeten accepteren, en zonder verdere slag of stoot gebied aan Rusland opgeven.

De bepaling van volledige amnestie voor alle bij het conflict betrokken partijen maakt vervolging van oorlogsmisdaden onmogelijk. Terwijl Oekraïne al jaren werkt aan documentatie voor een Rusland-Tribunaal.

‘Verraderlijke tweesprong’

In ruil voor dat alles zou Oekraïne veiligheids-garanties krijgen, de inhoud daarvan is niet aan het publiek gelekt. Oud-president Petro Porosjenko noemde het 28-punten-plan zondag „een goed doordachte valstrik” op zowel „procedureel, technisch, politiek en geopolitiek gebied”.

President Zelensky stelde vrijdag in een videotoespraak dat zijn antwoord op de 28 punten vast ligt in de eed die hij aflegde bij zijn inauguratie - dat al zijn handelen in dienst moest staan van de soevereiniteit en onafhankelijkheid van Oekraïne. Dat hij de rechten en vrijheden van burgers zou handhaven.

Oekraïne staat voor een zeer verraderlijke tweesprong, aldus Zelensky. „Ofwel het verlies van waardigheid, of het risico een sleutel-partner te verliezen. Ofwel de moeilijke 28 punten, of een extreem zware winter en het gevaar dat ermee gepaard gaat. Een leven zonder vrijheid, waardigheid en rechtvaardigheid. Waarbij we iemand moeten vertrouwen die ons al twee keer heeft aangevallen.”

‘Waardigheid’ is de leuze waar demonstranten in 2013 en 2014 de straat op gingen tijdens de Maidanrevolutie. Het staat voor democratie, transparantie, anti-corruptie en zelfbeschikkingsrecht los van Rusland.

Europese leiders gaven in de marge van de G20-vergadering in Johannesburg een verklaring uit, die ook ondertekend werd door Japan, Australië en Canada. Ze wijzen een deel van de eisen van de hand. „We staan achter het principe dat grenzen niet met geweld gewijzigd mogen worden. We zijn ook bezorgd over de voorgestelde beperkingen voor de Oekraïense strijdkrachten, waardoor Oekraïne kwetsbaar wordt voor toekomstige aanvallen.” De Europeanen onderstreepten dat de passages over de NAVO en de EU instemming van beide instellingen vereist.

Commissievoorzitter Ursula von der Leyen benadrukte zondag dat „elk geloofwaardig vredesplan allereerst het moorden een halt moet toeroepen”.

[+] Reportage uit de Donbas pagina 8-9

REPORTAGE COÖPERATIE LAATSTE WIL

Nekkraag of duo-cabine? ‘Zoektocht naar stervensmethodes is nog lang niet klaar’

De vrijwillig levenseinde-vereniging wil een open discussie over stervensmethodes. „Onze huiskamergesprekken zijn gekaapt.”

Kim Bos

AMERSFOORT

De bijeenkomst in congreszaal de Eenhoorn tegenover Amersfoort Centraal is nog maar net begonnen als iemand uit het publiek het woord neemt. „Vorig jaar was onze vereniging nog op sterven na dood, maar we zijn weer springlevend. Gefeliciteerd!” Applaus uit de zaal.

De afgelopen jaren kreeg Coöperatie Laatste Wil (CLW), een organisatie die zich inzet voor meer eigen regie rondom het levenseinde, nogal wat te verduren. De neerwaartse spiraal begon in 2023 met rechtszaken tegen verschillende leden en bestuurders van het eerste uur, onder wie oud-voorzitter Jos van Wijk. Zij werden vervolgd voor het verstrekken van middel x - dat in laboratoria wordt gebruikt en in bepaalde hoeveelheden dodelijk is. CLW organiseerde voor haar leden huiskamergesprekken om over de dood te praten maar die bijeenkomsten werden „gekaapt” door mensen die er handelden in middel x, zegt interim-voorzitter van CLW Frans Copini (71) zaterdag.

Omdat het bestaan van CLW grotere delen was opgebouwd rondom het legaal beschikbaar maken van middel x, moest er naar een nieuwe koers gezocht worden. Een ander bestuur trad aan maar dat moest in april 2025 alweer weg na verwijten van onder meer belangenverstrengeling en gebrek aan een transparante houding. Het bestuur had de opdracht om een kostbaar jubileumboekje te laten drukken aan de eigen voorzitter gegund. Daarna werd Copini interim-voorzitter.

Proces tegen de staat

Dat de CLW weer „springlevend” is, blijkt onder meer uit het toegenomen ledenaantal, zegt Copini achter het kathedier. Er zijn nu 31.000 leden, iets meer dan voorheen. Een deel van die leden stroomde toe vanwege het proces tegen de staat waar CLW mee bezig is en waarvan het hoger beroep vorige maand werd behandeld. Met dat proces wil CLW ervoor zorgen dat hulp bij zelfdoding niet meer strafbaar is en mensen dus door anderen kunnen worden geholpen bij hun zelfgekozen levenseinde. De uitspraak volgt in december.

Een ander deel van de ledenaanwas kwam na berichtgeving in onder meer *Trouw* eerder deze week over de dodelijke ‘Kairos-nekkraag’ die CLW aan haar zelfdodingsassortiment toe wil voegen. Door twee opblaasbare ballonnenjes die onder meer op de halsslagaders in de nek drukken zou de drager snel komen te overlijden. De kraag is nog in ontwikkeling en CLW weet nog niet wat ze er precies mee wil. „Ik ben blij met de publiciteit die we ervoor hebben gekregen”, zegt voorzitter Frans Copini in Amersfoort. Maar: „We weten nog niet of de kraag heel erg geschikt is.” Het presenteren van nieuwe „levenseindemiddelen” zoals de nekkraag hoort bij de „totaal andere” koers van de CLW, zegt Copini. In dat

Deelnemers lopen mee in een mars van Coöperatie Laatste Wil, op 6 oktober. FOTO ROBIN VAN LONKHUIJSEN/ANP

De dodelijke ‘Kairos-nekkraag’ FOTO EXIT INTERNATIONAL

kader wordt in het congreszaaltje meegedeeld dat er op dit moment in Rotterdam een ‘Double Dutch Sarco’ wordt „geprint”. Dat is een variatie op de vorig jaar gepresenteerde manier van sterven in een Sarco - een luchtdichte cabine die volstroomt met stikstofgas.

Als bezwaar tegen de Sarco tekenden leden aan dat ze niet in hun eentje wilden sterven, zegt uitvinder Philip Nitschke zaterdag via een videoverbinding. Hij is oprichter van Exit International, de internationale evenknie van de CLW. „En daarom hebben we de Double Dutch bedacht.” Bijvoorbeeld als een stel een gezamenlijke doodswens heeft. Het

liefst zou CLW een ‘laatste wil-huis’ openen waar zij een ‘menu’ aanbieden: zo kunt u sterven. Uit een enquête eerder dit jaar onder achtduizend leden bleek al dat dit ook is wat zij van de organisatie willen, zegt Copini. „U heeft ons gevraagd om de zoektocht (naar een levenseindemiddel) voort te zetten. We zijn nog lang niet klaar.”

Burgerberaad

CLW is „een club die rebels van aard is”, zegt hij. „Middel x introduceren was voor veel mensen een wereldschok. Het heeft wel veel vruchtbars geleverd.” Na de aankondiging van het middel in 2017, vier jaar na

de oprichting in 2013, stroomden de leden bij duizenden toe. „Maar we moeten ook een beetje aan de vergader tafels kunnen aanschuiven om erkenning te krijgen voor wat we willen.” En daarom plant CLW een burgerberaad over het levenseinde. Wat willen Nederlanders? Met duizend mensen, representatief voor de Nederlandse bevolking, wil de organisatie uitgebreid in gesprek over het sterven en hoe zij over hun einde willen beschikken. Wat vinden zij een goed levenseinde? „We willen alle meningen samenbrengen en daaruit destilleren wat de overgrote meerderheid wil”, zegt Copini. „Dan groeit hopelijk de politieke bereidheid om een nieuwe wet te maken.”

Terwijl eerdere besturen van CLW zich vooral afzetten tegen de zorgen die werden geuit over het beschikbaar stellen van laatstewilmiddelen, wil het „nieuwe” CLW die zorgen juist bespreken, benadrukt Copini. In de discussie over het beschikbaar stellen van levenseindemiddelen zijn vaak zorgen over kwetsbare Nederlanders - zoals mensen die psychisch lijden: wat als zij sterven terwijl hun problemen aangepakt hadden kunnen worden? Maar dat gesprek ging CLW eerder veelal uit de weg.

Nu maakt het gesprek over die groep deel uit van de koers, blijkt uit wat Copini vertelt. In Canada, zegt Copini, zie je nu de „lelijke kant” van de euthanasiepraktijk: hij zegt dat

mensen onder de armoedegrens er makkelijk euthanasie krijgen en dat doodgaan dus een alternatief voor een beter leven wordt. „Dat vind ik een schokkend beeld. En dat vereist dat wij als organisatie die in de voorhoede van de gedachtevorming zit, ook heel zorgvuldig moeten zijn. Daarom is mijn voorstel: laten we niet meer zo recalcitrant tekeer gaan dat mensen niet meer met ons willen praten.” Die meer verbindende toon zorgt voor enthousiasme onder de le-

Het liefst opent CLW een ‘laatste-wil-huis’ met een ‘menu’: zo kunt u sterven

den, blijkt in de pauze. Een lid van het eerste uur dat niet met haar naam genoemd wil worden noemt het een „geweldige ommezwaai” (haar naam is bekend bij de redactie). Om de nieuwe koers vorm te geven is CLW nu voor het eerst in haar twaalfjarig bestaan op zoek naar een directeur, die het gezicht naar buiten zal worden. „Als je als fulltime professional met dit onderwerp aan de slag gaat kun je iets tot stand brengen”, zegt Copini. Veel leden zouden willen dat hij het doet, blijkt in de zaal. „Maar ik ben 71 en heb een huis gekocht in Turkije, dat wil ik gaan inrichten.”

Adviesprijs
359,-
279,-

HAY

Butler trapje van eikenhout

- › Multifunctioneel en veelzijdig trapje
- › Gemaakt van stevig eikenhout
- › Ideaal als bijzettafel, kruk of bankje

De Butler is een slimme en veelzijdige huishoudhulp, ontworpen door Shane Schneck. Het is in de eerste plaats een trapje met twee extra treden, handig om bij hoge plekken te komen. Maar je kunt het ook gebruiken als bijzettafel, kruk of bankje naast je bed als je het niet als trap nodig hebt. Het is gemaakt van stevig eikenhout en komt volledig gemonteerd, dus je kunt het meteen gebruiken.

Bestel nu > nrcwebwinkel.nl/butler

REPORTAGE TECHNISCHE OPLEIDING

Techniek is stoffig, denken vooral havo-leerlingen en vrouwen

Het aantal nieuwe studenten bij technische opleidingen daalt, vooral bij het hbo. Meisjes kiezen nog steeds minder vaak voor techniek. „Vrouwen denken vaak dat je zit te coderen in een donker kamertje.”

Merve Özdemir
CULEMBORG

Van bètavakken is ze niet vies, ook niet als dat betekent dat ze vooral met jongens in de klas komt, vertelt Elin (15). Tekenen ligt haar „heel erg”, net als meetkunde, natuurkunde en scheikunde. „Dat gaat bij jou heel goed, toch?”, zegt haar vader. Met een stapeltje folders in haar hand, haar winterjas nog aan, lopen zij over de studie- en beroepenmarkt van middelbare scholen Lek en Linge Culemborg en het KWC. Al vroeg op de avond bezocht Elin de kraampjes over de technieksector.

Haar cijfers bepalen of ze volgend jaar, in de vierde, het profiel Natuur en Techniek op de havo of het vwo gaat doen. Elin wil binnenhuisarchitect worden: creatief zijn, tekenen en rekenen tegelijkertijd.

Hogescholen staan te springen om toekomstige studenten als Elin. Vorige week bleek dat in vergelijking met een jaar eerder 7,5 procent minder studenten een techniekopleiding aan de hogeschool begonnen, zo maakte de Vereniging Hogescholen bekend. Universiteiten zagen een daling bij technische bacheloropleidingen. Dat is een probleem, want Nederland heeft een groot tekort aan technici, IT'ers, natuurwetenschappers en ingenieurs.

Het knelpunt zit vooral op de havo, waar hbo's de instroom doorgaans van moeten hebben. In het afgelopen studiejaar koos 36 procent van de havoleerlingen in de vierde klas een N-profiel: Natuur en Gezondheid (NT), Natuur en Techniek (NT), of een combinatie. Slechts 8 procent van de havoleerlingen in leerjaar vier en vijf volgde in 2024 het bèta-technische NT-profiel. Van die groep was driekwart een jongen.

Wiskundeangst

De technieksector schudt de aloude vooroordelen over tech- en IT-beroepen maar moeilijk van zich af. Dat merkt ook Lindsay van Woerkom (31). Zij staat namens IT-bedrijf Zenda op de beroepenmarkt in Culemborg. Bij het leerbedrijf werken zo'n zeventig jonge mensen, maar „de meiden zijn op één hand te tellen”, geeft ze lachend toe. Vrouwen denken vaak dat hun werk „ouderwets en stoffig is”, of „dat je zit te coderen in een donker kamertje”, vertelt ze. Dat is niet waar, en het is zonde, want: „de vrouwen bij ons doen het juist heel goed”.

Meisjes gaan op alle onderwijsniveaus minder vaak dan jongens naar een vervolgopleiding in de techniek. Uit onderzoek van de Dienst Uitvoering Onderwijs (DUO) van vorige week blijkt dat slechts 20 procent van de meiden met een havo-

Vrijwel alle beroepen worden technisch en digitaal

Pieter Moerman
directeur Platform Talent voor Technologie

of vwo-diploma een technische opleiding ging doen in studiejaar 2023/2024, tegenover 41 procent van de jongens.

Technische profielen worden vaak als moeilijk ervaren. Het NT-profiel, het zwaarste 'bèta-pakket' met verplichte vakken als wiskunde B, natuurkunde en scheikunde, is onder meisjes en havisten het minst in trek.

Dat minder studenten een technische opleiding volgen is deels te verklaren door het afnemende aantal havo- en vwo-leerlingen dat überhaupt een vervolgstudie gaat doen, zegt Pieter Moerman, directeur bij het landelijke kenniscentrum Platform Talent voor Technologie (PTvT). En dat heeft weer een demografische oorzaak: het aantal jongeren in Nederland daalt. De daling van beginnende studenten was daarom niet helemaal onverwacht, vertelt Moerman, maar toch „droevig”.

Meiden, maar ook jongeren met een lage sociaal-economische status, denken vaak dat techniek niets voor hen is, ziet Moerman. PTvT, dat vaak in opdracht van de overheid werkt, heeft zicht op de cijfers en ontwikkelingen in de onderwijs- en arbeidsmarkt.

Vooral meisjes krijgen op de basisschool 'wiskundeangst' aangepraat, zegt Moerman. Zij krijgen vaker dan jongens te horen dat ze niet goed zijn in wiskunde, of 'niet moeten willen'. „Dan krijgen ze op jonge leeftijd al een negatief zelfbeeld”, zegt de directeur. Vrouwelijke rolmodellen en docenten in de bèta-sector die het tegendeel laten zien zijn daarom heel belangrijk, vindt Moerman.

Plasticsoep

Interesse in techniek moet op vroege leeftijd aangewakkerd worden, weten Wilma de Wolf (54) en Jan Heeres (67) van Bèta-Tech Services. Ze zijn „techniekpromotors”, zegt de Wolf. Op de avond in Culemborg hebben zij „een stuk of twaalf scholieren” gesproken, „daar zaten zeker ook meiden tussen”, vertelt De Wolf. „Dat is een van de sterke punten van onze samenwerking”, zegt Heeres. „Wilma benadert mensen anders dan ik.”

Maar de leerlingen die bij hen langskwamen hadden al een idee van wat ze later zouden willen, zeggen De Wolf en Heeres. Campagnes om jongeren de techniek in te krijgen zijn de afgelopen jaren vooral gericht geweest op jongeren die al een technische studie doen. Met leuzen als 'Doe je een technische opleiding? Kom dan naar de bouw!' Dan ben je „eigenlijk al te laat”, vindt ook Moerman van PTvT. Joshua (13) is zo'n leerling die al weet wat hij wil. Hij zit in de tweede klas van havo/vwo en vindt de TU Delft „heel interessant”. Met zijn moeder en broer loopt hij door de overvolle gangen van het Lek en Linge. „De wereld een stukje beter ma-

Het team van TU Delft tijdens een demonstratie bij de European Hyperloop Week in Nederland. FOTO JASPAR MOULIJN/ANP

ken” met zijn eigen oplossingen lijkt hem wel wat. „De plasticsoep opruimen, of de zeespiegel verlagen”, zegt hij, kijkend naar de foldertjes in zijn hand.

Lek en Linge Culemborg heeft een praktijkgericht programma voor technologie op de havo, vertelt Claudi Bijnagte (28), decaan op de school en organisator van de beroepenavond. „Daar combineren ze praktijk met techniek. Ik denk dat leerlingen dat missen bij natuurkunde en scheikunde. Dat maakt het moeilijk om je een baan voor te stellen bij de vakken.”

Onzichtbaar

„Er zijn gelukkig nog altijd scholieren die kiezen voor een N-profiel. Vaak met de gedachte: 'daar kan ik alle kanten nog mee op’”, weet directeur Moerman. Want met een NT-profiel kun je ook nog prima geschiedenis studeren. De negatieve stereo-

types over de technieksector beïnvloeden de doorstroom: de gedachte dat technische beroepen vies en gevaarlijk zijn, en vooral dat het een mannenwereld is. Moerman: „Dat laatste is helaas nog vaak waar.”

Moerman: „Jongeren die graag centjes willen verdienen gaan vaak economie en accountancy studeren en denken dat er in de techniek niets te halen valt. Maar dat is niet waar als je kijkt naar de startsalarissen. Alleen weten ze dat niet.” Zij gaan voor sociaalmaatschappelijke profielen als EM of CM (Economie en Cultuur en Maatschappij), vooral havisten.

Het beperkte beeld dat jongeren van de technische sector hebben, komt volgens PTvT ook doordat techniek niet altijd zichtbaar is. Veel jongeren denken dat ze in de bouw terechtkomen, straten gaan

Meisjes krijgen vaker dan jongens te horen dat ze niet goed zijn in wiskunde of dat vak 'niet moeten willen'

maken of met machines gaan werken, zegt Moerman.

En dat terwijl een sterke techsector essentieel is om de welvaart overeind te houden, benadrukt de directeur. „Vrijwel alle beroepen worden technisch en digitaal.” Ook in het bedrijfsleven, de zorg en de landbouw zijn technische innovaties nodig. Denk aan IT-beheer voor bedrijven, apparatuur voor operatiekamers in het ziekenhuis, en de kassen waar voedsel wordt geproduceerd. Hogescholen in Brabant zouden bijvoorbeeld meer kunnen inzetten op de aanwezigheid van chipmachinemaker ASML in Eindhoven, aldus Moerman.

Essentieel

De arbeidstekorten in de technische sector zijn niet meteen opgelost wanneer er weer 7,5 procent meer leerlingen aan het hbo

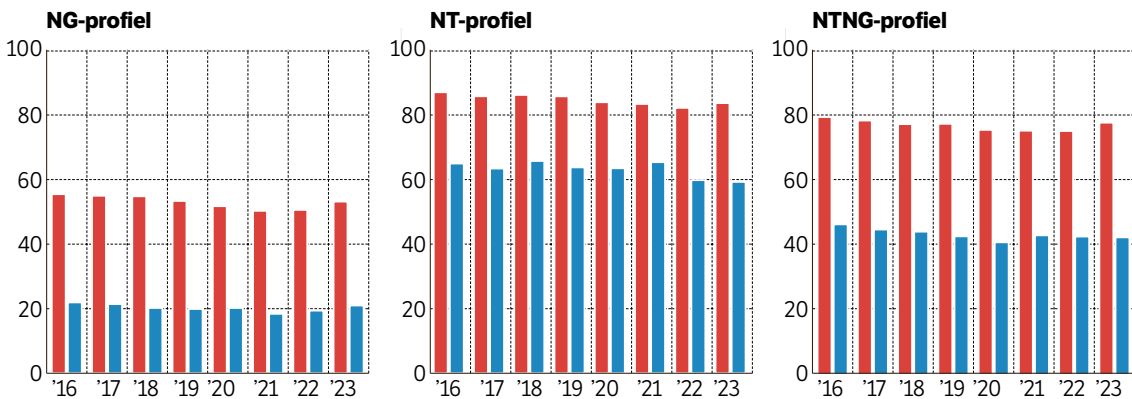
beginnen, zegt Moerman van PTvT. „De oplossing gaat niet helemaal uit het onderwijs komen. Wel van internationaal talent. En van zij-instromers, mensen wier banen misschien gaan verdwijnen door technologische ontwikkelingen.”

Vanuit het Nationaal Groeifonds is dit jaar 129 miljoen euro beschikbaar gesteld om het technologieonderwijs op basis- en middelbare scholen te versterken. Met het programma Techkwadraat konden scholen in heel Nederland en het Caribisch Gebied subsidie aanvragen zodat zij beter technisch onderwijs kunnen geven. Dat is breed gebeurd. Voor het vmbo is subsidieregeling *Sterk techniekonderwijs* beschikbaar. Met meer geld hoopt de overheid scholen te stimuleren om meer techniekcoördinatoren aan te nemen, praktijkvoorbeelden te geven, en leerlingen met de handen te laten werken.

Kiezen voor technische opleiding

Van de leerlingen met een technisch profiel kiezen jongens vaker voor een technische opleiding dan meiden
Percentage doorstroom van de havo-geslaagden naar een technische vervolgopleiding, per profiel

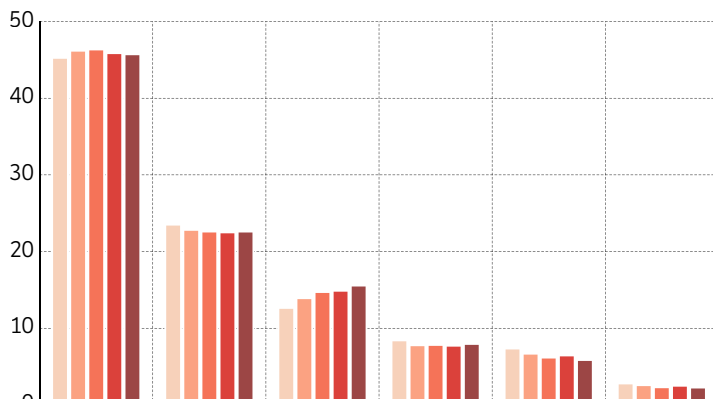
■ Jongens ■ Meiden

NRC 241125 / DJ / Bron: DUO

Weinig havisten gaan voor een bètaprofiel
Profielkeuze havo, in procenten

■ 2020 ■ 2021 ■ 2022 ■ 2023 ■ 2024

NRC 241125 / DJ / Bron: OCW

LIBANON

Israël voert aanval uit op stafchef Hezbollah

AMSTERDAM

Het Israëlische leger (IDF) heeft zondag een luchtaanval uitgevoerd op de Libanese hoofdstad Beiroet. De aanval was gericht op Ali Tabtabai, een hooggeplaatste stafchef van terreurorganisatie Hezbollah. Dat schrijven meerdere internationale persbureaus op basis van Israëlische en Libanese veiligheidsfunctionarissen. Het is nog onbekend of Tabtabai bij de aanval om het leven is gekomen.

Het is de eerste keer sinds juni dat Israël een luchtaanval uitvoert op de hoofdstad van Libanon. Bij de aanval kwam één persoon om het leven en raakten 21 mensen gewond, dat bevestigt het Libanese ministerie van Volksgezondheid aan persbureau AP. Op sociale media zijn beelden te zien van donkere rook die opstijgt boven de zuidelijke wijk Haret Hreik. (NRC)

GAZASTROOK

Zeker twintig doden door Israëlische luchtaanvallen

AMSTERDAM

Bij aanvallen van het Israëlische leger in de Gazastrook zijn zaterdag ten minste twintig doden gevallen. Dat meldt persbureau Reuters op basis van de lokale autoriteiten. De eerste aanval trof volgens medici een auto in Gaza-Stad, waarbij vijf mensen werden gedood. Niet lang daarna voerde de luchtmacht aanvallen uit in Deir Al-Balah en kamp Nuseirat in Centraal-Gaza. In Gaza-Stad vond later nog een aanval plaats. De Israëlische krijgsmacht zegt dat de aanval zaterdag een reactie is op een beschieting van Israëlische militairen door een Hamas-strijder bij de zogeheten 'gele lijn'. Hamas zegt tegenover Reuters dat de beweging zich houdt aan de afspraken van het bestand. (NRC)

Advertentie

BijzondereZaken.nl

Zoek & vind alle zaken die bijzonder zijn!

Zaken & Transacties

28 JAAR ERVARING

CURSUS DAYTRADEN 675 ex btw

2e persoon half geld

Cursus in Hotel vd Valk Breukelen

Acht weken live meekijken

Gratis handelsrobot

Zie onze Google-reviews

Gewoon winst, geen gedoe

Originele reacties cursisten

■ Niet altijd braaf

Hopelijk blijft Sint me verrassen, al ben ik niet altijd even braaf, maar wel winstgevend.

■ Vriendelijke Sint

Ik hoop dat Sinterklaas mij dit jaar net zo gunstig gezind blijft als afgelopen weken.

■ Gevuld schoentje

Vandaag winst in mijn schoentje. Morgen weer zo'n verrassing?

€1.060 in week één.

Dat is strooigoed voor volwassenen die weten wat ze doen.

Volgende cursusdata in Hotel vd Valk Breukelen: maandag 8 dec, vrijdag 19 dec en maandag 29 dec

Let op! U kunt snel veel winst boeken maar net zo snel veel verlieis lijden

www.robwessels.nl

010 519 21 15

LUCHTHAVENS

Drones ‘verjaagd’ boven Vliegbasis Volkel en Eindhoven Airport

Tristan Theirlyncx

AMSTERDAM

Defensie heeft afgelopen weekend drie keer drones boven twee Nederlandse luchthavens gesignaleerd. Op vrijdagavond werden er vijf à tien onbemande vliegtuigjes boven Vliegbasis Volkel gezien. En zaterdagavond werden wéér drones gezien boven Volkel, ook boven Eindhoven Airport. Het leidde er zaterdag toe dat zowel het civiele vliegverkeer vanaf Eindhoven als het militaire vliegverkeer van de naastgelegen luchtmachtbasis enkele uren plat lag. De drones werden volgens defensie verjaagd. Passagiersvliegtuigen liepen vertraging op, of werden omgeleid naar andere luchthavens.

Wie of wat er achter de drones zit, is „moeilijk om vast te stellen”, zei demissionair minister van Defensie Ru ben Brekelmans zondag op televisie bij *Buitenhof*. Het zouden waarschijnlijk „niet steeds dezelfde typen drones” zijn geweest, en het zou kunnen dat er „verschillende individuen” achter verschillende incidenten zitten.

In *WNL* Op Zondag zei demissionair staatssecretaris van Defensie Gijs Tuinman dat het zou kunnen dat het onwetende hobbyisten zijn, die vliegen waar dat niet mag, „iemand uit het criminele circuit”, of „kwaadwillenden”. „Je ziet ook dat jongeren worden gerekruteerd om dingetjes te doen, het zou mij niet verbazen als dat nu weer het geval is.”

Volgens Brekelmans bevatten de drones vermoedelijk geen „lading” of wapens. Tuinman zei dat het ging om kleine drones „die gewoon in de MediaMarkt te koop zijn”.

De drones zijn verjaagd door „contra-dronemiddelen”, zei Brekelmans. Bij Volkel zette luchtmachtpersoneel vanaf de grond wapens in om de drones naar beneden te halen, maar zonder succes. De marchaussee liet weten dat er op de drones geschoten is. Het was volgens een woordvoerder van het ministerie van Defensie de eerste keer dat er wapens werden ingezet tegen vijandige drones. Welke wapens en middelen er precies gebruikt zijn, houdt Defensie bewust geheim uit veiligheidsoverwegingen.

In Nederland heeft defensie in 2023 een contract ter waarde van 50 miljoen afgesloten met de Israëlische firma Elbit Systems voor het leveren van bestrijdingssystemen tegen drones, schreef de *Defensiekrant* destijds. De zogeheten ReDrones zouden over een periode van vier jaar geleverd worden aan alle Neder-

Passagiersvliegtuigen liepen vertraging op of werden omgeleid

landse vliegbases, en drones (tot een gewicht van twintig kilo) kunnen ontdekken, identificeren, en uitschakelen door het signaal te blokkeren. „Voor grotere onbemande toestellen beschikt defensie al over luchtverdedigingssystemen zoals de Patriot of Stinger.” Het is onduidelijk of de ReDrones aanwezig zijn op Vliegbasis Volkel en Eindhoven Airport, of dat ze gebruikt zijn om de drones bij luchtmachtbasis Volkel en Eindhoven Airport te verjagen.

Hoewel dronemeldingen niet nieuw zijn, werden de afgelopen tijd in meerdere Europese landen opvallend vaak drones gesignaleerd bij luchthavens. In september werden er meldingen gemaakt van drones bij luchthavens in Kopenhagen en Oslo. Daarna volgden meldingen in Duitsland. En sinds begin november zijn in België meermaals drones gesignaleerd bij militaire bases. De luchthavens van Brussel-Zaventem en Luik

Twee F16-straaljagers taxiën op **Vliegbasis Volkel**. FOTO ROBIN VAN LONKHUIJSEN/ANP

nrc
MAANDAG 24 NOVEMBER 2025

KUNSTMATIGE INTELLIGENTIE

Advies experts: Nationaal AI Deltaplan is nodig om mee te doen in de AI-race

Ruim vijftig deskundigen schreven op verzoek van de minister van Economische Zaken een AI-plan voor Nederland.

Stijn Bronzwaer

AMSTERDAM

Om te voorkomen dat Nederland achterblijft in de ontwikkeling van kunstmatige intelligentie moet er een grootschalig nationaal investeringsplan komen, vergelijkbaar met de Deltawerken. Daarvoor is nieuwe wetgeving nodig, moeten jaarlijks miljarden euro's worden geïnvesteerd en nieuwe onderzoeksinstituten worden opgericht.

Dat schrijven ruim vijftig Nederlandse AI-experts in het Nationaal AI Deltaplan dat maandag verschijnt. Onder de experts zijn ondernemers, wetenschappers en deskundigen uit de media en onderwijssector, die dagelijks werken met kunstmatige intelligentie. Het plan is geschreven op verzoek van demissionair minister van Economische Zaken Vincent Karremans (VVD). Volgens de minister biedt het nieuwe plan „hele goede, concrete punten waar de overheid mee aan de slag kan”, zegt hij in een telefonische reactie.

Volgens de AI-experts staat Nederland voor een „historisch keuzemoment”, waarbij het land bij gebrek aan actie afhankelijk dreigt te worden van Chinese en Amerikaanse AI-technologie. „AI wordt de motor van productiviteit, innovatie en concurrentiekracht in elke sector. De komende jaren beslissen of Nederland een zelfstandige speler blijft of een gebruiker wordt in ander mans ecosysteem”, schrijven de experts.

Staatssecretaris AI
Nederland heeft volgens de deskundigen alle ingrediënten om leidend te zijn in AI-technologie: chipmachinefabrikant ASML, topuniversiteiten en sterke sectoren als hightech, landbouw, logistiek en energie. Wat volgens de experts mist is een „nationale inspanning gericht op een gedeeld doel”.

Het nieuwe kabinet moet daarbij een leidende rol vervullen, onder meer door een staatssecretaris AI aan te stellen die valt onder de minister van Economische Zaken. Karremans is daar voorstander van, zegt hij. „Een staatssecretaris voor AI vind ik een heel goed idee, omdat het dan ook duidelijk ergens belegd is.”

Als Nederland onafhankelijk wil blijven van Amerikaanse en Chinese technologie, dan moet het volgens de experts fors investeren in een eigen AI-infrastructuur. Denk aan datacenters en duizenden GPU's - de grafische processors die nodig zijn voor AI. Nu heeft de snelste computer van Nederland - 'Snellius' in Amsterdam - de beschikking over 640 van deze GPU's. Daar komt binnenkort een 200 miljoen euro kostende nieuwe AI-fabriek in Groningen bij, met circa 2.500 GPU's.

Ter vergelijking: het Amerikaanse techbedrijf OpenAI bezit op dit moment al meer dan een miljoen van dit soort chips. Wil Nederland hierbij in de buurt komen, moet het samen met andere Europese landen een Europese AI-infrastructuur opzetten. En, zo stellen de experts: Nederland moet knellende problemen rond het over-

Boven: Supercomputer 'Snellius' in Amsterdam. **Onder:** De eerste zelfrijdende bus die later dit jaar in Groningen op de weg zou moeten rijden. FOTO'S OLIVIER MIDDENDORP, SIESE CEENSTRA/ANP

belaste energienet en stikstofbeleid oplossen, zodat er meer AI-fabrieken gebouwd kunnen worden.

Veel voorstellen gaan over het investeren in adoptie van AI door de bevolking, door onderwijsprogramma's op te zetten en ambtenaren toegang te geven tot de beste modellen. Ook moet wet- en regelgeving worden aangepast. Zo moet de overheid hel-

pen de financiële risico's van durfkapitalisten en pensioenfondsen die in de techsector willen investeren zo veel mogelijk te beperken.

Voor start-ups moet het eenvoudiger worden om personeelsleden die hoge salarissen verdienen makkelijk te ontslaan, zodat jonge bedrijven meer risico's durven nemen om top-talent aan te trekken. De deskundigen

pleiten voor een 'speciale economische zone' met meer ruimte voor experiment, waarbij „tijdelijk kan worden afgeweken van bestaande wet- en regelgeving”.

Een van de voorbeelden daarvan: meer experimenten met zelfrijdende auto's op de weg, iets wat nu in Nederland niet is toegestaan. Nederland moet volgens de experts een stad aan-

wijzen waar zelfrijdende auto's en bezorgdrones op termijn „breed worden ingezet”. Momenteel rijden in tal van Amerikaanse en Chinese steden al zelfrijdende taxi's rond, maar is Europa omwille van regelgeving en twijfels over veiligheid nog terughoudend.

Het is de vraag hoe haalbaar de plannen zijn. De Nederlandse techsector is de laatste jaren gedesillusioneerd geraakt in de politiek, mede door het voortdurende wisselen van verantwoordelijke bewindspersonen. In de afgelopen verkiezingscampagne was AI nauwelijks een onderwerp.

Toch zijn de bedenkers van het plan optimistisch, zeggen initiatiefnemers Michiel Bakker - universitair docent in AI van het Massachusetts Institute of Technology - en Jelle Prins, oprichter van het Amsterdamse AI-bedrijf Cradle. „Investeren in AI is geen gepolariseerd vraagstuk. Wij hebben de indruk dat partijen van links tot rechts vinden dat we hier iets aan moeten doen”, zegt Bakker. „De vraag is waar we de accenten leggen.” Prins hoopt dat politici de plannen „zien als investering en niet als kostenpost”, zegt hij. „Als we niks doen verliezen we onze concurrentiepositie. Dan maken straks al onze bedrijven gebruik van Amerikaanse AI-modellen, tot Trump ineens zegt dat wij ze niet meer mogen gebruiken.”

Volgens de AI-experts staat Nederland voor een „historisch keuzemoment”

De meest verregaande (en daarmee duurste) voorstellen van de experts gaan over een aantal 'vlaggschepen' die Nederland zou moeten oprichten. Zoals een AI Impact Institute, waar het Nederlandse onderzoek naar de maatschappelijke, economische en veiligheidsimpact van kunstmatige intelligentie wordt gebundeld.

En het meest ambitieuze plan: een Nederlands onderzoeksinstituut dat 'onmogelijke doorbraken' moet gaan bewerkstelligen, het Nationaal Agentschap voor Disruptieve Innovatie (NADI). Karremans liet eerder dit jaar al weten de komst van een dergelijk instituut te willen onderzoeken.

Het NADI moet een plek worden waar deelnemers van de overheid een budget krijgen om binnen vijf jaar iets te ontwikkelen met grote maatschappelijke impact terwijl dat als technisch of organisatorisch onmogelijk wordt beschouwd. Denk aan het bouwen van een huis binnen een aantal weken om zo de woningcrisis op te lossen.

Het idee is geïnspireerd door het Amerikaanse onderzoeksinstituut Darpa, dat aan de basis stond van grote technologische doorbraken zoals GPS en stealth-technologie voor vliegtuigen. Door onderzoekers volledige autonomie te geven bracht Darpa misschien wel de allerbelangrijkste uitvinding van de vorige eeuw voort: het internet.

In het nieuws 7

REPORTAGE **DONBAS**

‘Niemand vraagt of wij onder de Russen willen leven’

Twee steden in de Donbas in handen van Oekraïne behoren volgens het Amerikaans-Russische ‘vredeplan’ tot Rusland. Dat is zeer tegen de zin van de inwoners. „Het voelt als verraad aan de jongens die aan het front zijn gestorven.”

Door **Floris Akkerman** Fotografie **Kostyantyn Chernichkin**

KRAMATORSK/SLOVJANSK

Tetjana Podesenova is boos. Fel uit ze haar ongenoegen over het Amerikaans-Russische ‘vredeplan’ voor Oekraïne. „Trump beschermt noch de zwakkeren noch degenen die werden aangevallen, maar degenen die aanviel. Rusland wil en krijgt van alles. Het eist de hele Donbas op. Wat is dit voor een vredesplan, waar Oekraïne niet bij is betrokken?”

Zonder een reactie af te wachten gaat ze in één adem door. „Geven ze onze stad helemaal weg? Hebben ze iets gevraagd aan de mensen die hier wonen? Of die willen leven onder dat vredesplan?”, zegt ze op een bankje van ‘Aquarium Verbazingwekkende Vissen’ in de Oost-Oekraïense stad Kramatorsk. Dit is een centrum waar bezoekers kunnen kijken naar ongeveer driehonderd vissen in verschillende aquaria. Als een rustgevende oase in oorlogstijd. Zweverige muziek klinkt op de achtergrond. Podesenova is hier medewerker.

Kramatorsk is een van de laatste grote steden in de Oost-Oekraïense regio Donbas die na ruim drieënhalf jaar van zware strijd nog niet in handen zijn gevallen van Rusland. Dat kan zomaar alsnog gebeuren, zonder slag of stoot. Een van de 28 punten uit het vredesplan houdt in dat

Oekraïne de Donbas, gevormd door de provincies Loehansk en Donetsk, afstaat aan Rusland. De Oekraïense krijgsmacht moet zich terugtrekken uit het deel van de provincie Donetsk dat ze nu nog controleert, waaronder Kramatorsk en de vijftien kilometer noordelijker gelegen stad Slovjansk.

Voor Oekraïners als Podesenova (56) is dit onacceptabel. „Het voelt als verraad aan de jongens die aan het front zijn gestorven.”

Ze hekelt het ultimatum dat de Verenigde Staten hebben gesteld. President Donald Trump wil dat Oekraïne uiterlijk op 27 november het vredesvoorstel ondertekent. „Ze zetten Zelensky onder druk. Anderen beslissen over ons.”

Kyiv liet zaterdag weten dat het de komende dagen in Zwitserland overleg voert met de VS om de oorlog te beëindigen. De Oekraïense parlementariër Oleksi Hontsjarenko schreef op X: „We moeten een aantal punten veranderen die voor Oekraïne onaanvaardbaar zijn. Maar vrede is noodzakelijk voor Oekraïne.” In zijn toespraak vrijdag zei president Volodymyr Zelensky dat hij de Oekraïense onafhankelijkheid en soevereiniteit zal verdedigen en de rechten en vrijheden van de Oekraïners zal handhaven.

Als gevolg van het vredesplan zullen Oekraïners in de Donbas die niet onder Russisch bewind willen leven, worden gedwongen te vertrekken. In Slovjansk wo-

nen naar schatting veertig- tot vijftigduizend mensen en in Kramatorsk ongeveer 53.000.

Terrorist

„God verhoede het, maar als Rusland hier komt, zal ik hier nooit van mijn leven blijven. Rusland is een terrorist”, zegt Roman Doebinin, terwijl hij vanachter een aquarium vandaan komt. Een halfjaar geleden overleed een medewerker bij een raketaanval in Kramatorsk.

Het zal niet bij de Donbas blijven, denkt Doebinin (48). Als Rusland de volledige regio bezit, wordt de honger naar meer gevoed, denkt hij. „Rusland heeft imperiale ambities. Ze zullen verdergaan. Naar Dnipro, en dan naar Kyiv. Ze liegen constant en geloven dat ze almachtig zijn.

Dus hoe kun je erop vertrouwen dat Rusland stopt bij de Donbas?”

Maar ook zonder vredesplan is het de vraag of de Oekraïense krijgsmacht op den duur Kramatorsk uit Russische handen kan houden. De oorlog komt dichterbij. Een jaar geleden viel er nog niets te merken van het front. Maar nu gaan de inwoners naar bed met het geluid van artillerie, twintig kilometer verderop. Vanwege de oorlogsdreiging rijden er sinds begin november geen treinen meer van en naar Kramatorsk. De drukte van het station is ingeruild voor volledige stilte.

De stad ligt binnen het bereik van Russische fpv-drones, kortaafstandsdrones met kleine explosieven die Russische militairen besturen met behulp van een videobril. Vrijwel elke nacht zijn er zulke drone-

aanvallen op Kramatorsk en Slovjansk.

Dat veroorzaakt spanning bij Podesenova. Het is bijna tegen sluitingstijd, donker op straat en ze staat al bij de deur. Podesenova wil maar al te graag naar huis. Ze lijdt aan wat het ‘Syndroom van Kramatorsk’ wordt genoemd: de inwoners voelen zich op straat niet veilig in het donker omdat ze de Russische drones niet kunnen zien. De angst groeit als het internet uitvalt en er via sociale media geen waarschuwingen binnenkomen of er drones op weg zijn naar de stad.

Familiearchieven

Het naderende front dwingt de 54-jarige schilderes Olena Melnikova om te vertrekken. Ze verhuist dit weekend met haar man, haar 88-jarige moeder en kat Kirilo naar de veiligere provincie Poltava. In haar sfeervolle appartement is ze bezig met het inpakken van haar schilderijen. Een dikke rol noppenfolie staat naast ingepakte dozen gevuld met familiearchieven, foto’s en een paar van haar favoriete boeken.

Ook neemt ze als herinnering haar tekeningen mee van het centrum van Kramatorsk. Melnikova weet wat de stad staat te wachten als de Russen eraan komen. Totale vernietiging, zoals eerder gebeurde in Bachmoet en op dit moment in Pokrovsk.

Aan de keukentafel benadrukt ze meerdere malen dat ze voor vrede is. „Er zijn zo veel mensen voor niets gestorven”, verzucht ze. Dus als het vechten stopt door de Donbas weg te geven aan Rusland, kan ze daarmee leven. Het redt Oekraïense levens.

Aan de andere kant vreest ook zij dat Rusland niet stopt. Dat het slechts een pauze is. „Rusland heeft grote ambities.” Een gevechtspauze, denken Oekraïners, geeft Rusland de mogelijkheid om de strijdkrachten te versterken, de oorlog vervolgens te hervatten en zich te richten op andere gebieden, tegenover een mogelijk verzwakte Oekraïense krijgsmacht. In het vredesplan staat dat de Oekraïense krijgsmacht wordt ingeperkt tot zeshonderdduizend militairen.

Oud-militair, lokale journalist en activist **Dmytro Torets** loopt op 19 november langs door Russische aanvallen verwoeste huizen in Slovjansk.

Dmytro Torets wijst de verzwakking van de krijgsmacht en het opgeven van de Donbas af. „Dit is feitelijk een capitulatie. Een garantie voor veiligheid is een sterk leger.”

Hij vocht de afgelopen jaren aan het front, totdat hij problemen kreeg met zijn ogen, vertelt hij in een koffiobar in Slovjansk. De vijftigjarige Torets is er geboren en getogen en zag voor zijn ogen dat gewapende separatisten onder leiding van de Rus Igor Girkin in april 2014 het politiebureau en het gebouw van de Oekraïense geheime dienst bezetten. Vrienden van hem sloten zich bij de indringers aan. Ze namen de stad in handen. In juli van dat jaar werden ze verdreven door de Oekraïense krijgsmacht. „Hier begon de oorlog”, zegt Torets ’s middags bij het politiebureau.

Ruim tien jaar later laat de oorlog opnieuw zijn gezicht zien in Slovjansk. Dreigend vanuit de lucht dit keer: alleen al het gezoem van Russische drones in de lucht werkt angstaanjagend. Oren en ogen zijn waakzaam naar de hemel gericht. Torets is er niet van onder de indruk. „Ik heb drie jaar in de loopgraven doorgebracht”, zegt hij droog.

Onder het vredesplan is het lot van zijn Slovjansk onzeker. „Natuurlijk wil ik niet dat we de Donbas opgeven. Waarom hebben we een ander land nodig dat zijn cultuur en filosofie aan ons oplegt? Ik wil dat Oekraïne teruggaat naar de grenzen van 1991 [het jaar dat het land onafhankelijk werd]. Maar dat gebeurt waarschijnlijk niet. Om de Russische krijgsmacht terug te dringen, moet er een wonder gebeuren. We moeten in elk geval vasthouden

aan wat we nu hebben.” Eerder stelde Kyiv voor om de frontlinie te bevriezen. Daar ging het Kremlin niet op in.

Verleidelijke toetjes

Net als bij het aquariumcentrum vormt patisserie Coffee House Sweet Bakery in Kramatorsk een andere wereld, ver weg van de luchtalarmen, de militaire voertuigen en pick-uptrucks op weg naar het front. Binnen klinkt muziek als in een hotellobby. Alle muren zijn roze. Op een daarvan staat in neonlicht *‘All you need is love’*. In de vitrine stralen de huisgemaakte toetjes als cheesecake, merengue, eclairs, tiramisu, met roomcrème gevulde wafels en cupcakes iedereen verleidelijk tegemoet. De kerstboom is in knallend roze opgetuigd. De vrolijkheid spat ervan af.

„Halloween is voorbij, dus zetten we de kerstboom op”, zegt de energieke eigenaar Kateryna Seledtsova (34) aan het enige overgebleven tafeltje. „Het geeft een positieve sfeer. En wat maakt het uit? Vandaag of morgen kan zomaar de laatste dag zijn.”

Het noodlot kwam al een keer angstig dichtbij. In september verwoestte een Russische glijbomaanval haar flatgebouw toen ze sliep, samen met haar achtjarige zoon Tychon. Aan die aanval hield ze herenletsel over, waardoor ze soms stotterde, haar handen trilden en ze niet goed sliep. Twee maanden later is bijna alles weer normaal. Ze stottert alleen nog als ze zenuwachtig is.

Met haar zoon gaat het goed, laat ze erop volgen. Samen – Seledtsova is gescheiden – hebben ze inmiddels een ander huis. Ze zou blij zijn als de bestaande frontlinie wordt bevroren. Dan hoeft ze niet te vertrekken. Maar ze maakt zich geen illusies. „We zijn onderhandelingsmateriaal. Dat is vreemd, ja. Maar we zijn niet de enigen. Kijk maar naar het Midden-Oosten en Afrika.”

Seledtsova wil dat de oorlog stopt. Niet omdat ze bang is voor zichzelf. Ze wil het voor Tychon. „Ik ben zo verdrietig dat hij zijn jeugd in deze puinhoop moet doorbrengen.”

Olena Melnikova pakt haar schilderijen in voor vertrek uit Kramatorsk.

Kateryna Seledtnikova in haar patisserie in Kramatorsk.

Kramatorsk ligt in bezet en opgeëist gebied

De inwoners gaan naar bed met het geluid van artillerie, twintig kilometer verderop

Advertentie

WORTEL	BAGAGE	TAART	CADEAUTJE
KAARTEN	JURKJE	LETTER VAN BANKET	SLINGERS
KAATSEBALLEN	GEMEEN	TAK	KNOOP
POP	HAVEN	SCHOEN	SJAAL

Precies Vier

16 aanwijzingen vormen precies 4 groepen van 4: verbind de woorden die een connectie hebben.

Speel *Precies Vier* op nrc.nl/puzzels, in de **nieuwsapp** of download de **NRC Puzzels-app**

Speciaal voor doordenkers die overal verbanden zien

NRC brengt je elke dag de leukste en meest (ont)spannende puzzels. **Speel hier de Precies Vier van vandaag!**

MARGRATEN

‘Even tot hier’ haalt teruggeplaatste panelen weer weg

BNNVARA overlegt met de Stichting Black Liberators over een permanent eerherstel voor de zwarte Amerikaanse bevrijders.

Paul van der Steen

MARGRATEN

Het eerherstel voor zwarte Amerikaanse bevrijders door het satirische programma *Even tot hier* heeft maar kort geduurd. Tv-makers van BNNVARA plaatsten twee informatiepanelen, die uit het bezoekerscentrum van de Amerikaanse begraafplaats waren verwijderd, terug bij een nabijgelegen weiland. Daar legden ze met strobalen ook de naam van Willy F. James Jr. neer. Die Afro-Amerikaanse militair, postuum onderscheiden met de Medal of Honor, sneuvelde in 1945 in Duitsland en ligt in Margraten begraven.

Na een melding van een demonstratie afgelopen vrijdag ging een wijkagent naar de bewuste plaats, vertelt een woordvoerder van de politie Limburg. Nazaten van zwarte Amerikaanse bevrijders liepen op

uitnodiging van het programma de geïmproviseerde herdenkingsroute. Toen het om tv-opnamen bleek te gaan, is afgesproken dat die konden doorgaan, als na afloop alles weer zou worden opgeruimd. Daar heeft de marechaussee op toegezien.

Monument

BNNVARA zegt nu te overleggen met de Stichting Black Liberators over een permanent eerherstel. Die organisatie, eerder opgericht om de nagedenken aan zwarte Amerikaanse bevrijders levend te houden, dacht al langer aan een monument. Dat zou in Margraten op een locatie buiten de begraafplaats kunnen komen of elders in Zuid-Nederland.

De plannen voor zo’n herdenkingsplek zijn in een stroomversnelling gekomen na het verwijderen van de panelen eerder dit jaar. Volgens de American Battle Monuments Commission (ABMC), de beheerder van begraafplaatsen als die in Margraten, moet het gaan om „de erfenis van gevallen tijdens de oorlog ongeacht rang of ras”. Aandacht voor de tegelijkertijd door Afro-Amerikaanse militairen gevoerde strijd om gelijkheid past niet langer in „de herdenkingsmissie”.

De Zuid-Afrikaanse president Cyril Ramaphosa hamert zondag de G20-top in Johannesburg af. FOTO EPA

ANALYSE G20-TOP

Ondanks verzet Trump drukt Zuid-Afrika een G20-slotverklaring door

Met het document legden de G20-landen een eis van VS-president Trump naast zich neer. Die bleef weg en wilde geen slotverklaring.

Hugo Boogaerd

JOHANNESBURG

Zichtbaar opgelucht heeft de Zuid-Afrikaanse president Cyril Ramaphosa de G20-top in Johannesburg met een hamerslag afgesloten. Ondanks een boycot van de Verenigde Staten en bezwaren van de Amerikaanse president Donald Trump tegen de progressieve agenda onder het voorzitterschap van Zuid-Afrika, hebben de aanwezige G20-landen een overeenkomst bereikt. De VS meden de top wegens onterechte beschuldigingen dat witte boeren in Zuid-Afrika het slachtoffer zouden zijn van een genocide.

Hoewel Trump eiste dat er in de afwezigheid van de VS geen slotverklaring zou komen, kwam die er al op zaterdag, de eerste dag van dit tweedaags beraad. Ook de manier waarop de overeenstemming naar buiten is gebracht, was opvallend.

Na de openingsspeech van Ramaphosa bleef de camera draaien, anders dan afgesproken. De president ging, eveneens ongebruikelijk, direct over tot stemming door handopsteken. Hoewel de camera alleen op Ramaphosa gericht bleef, was te zien hoe hij concludeerde dat er „overweldigende steun” voor de concepttekst van de slotverklaring was en dat de aanwezige landen deze „nu aannemen”. Later op de dag kwam de slotverklaring naar buiten. In het dertig pagina’s tellende document richten de aanwezige G20-landen zich voornamelijk op de im-

pact van klimaatverandering, het streven naar internationale vrede en het verlichten van de schuldenlast waaronder arme landen gebukt gaan. Met de overeenkomst maken de aanwezige G20-landen een lange neus naar de regering-Trump. „Wij laten ons niet pesten”, zei Ramaphosa al bij aanvang van de top.

De vroege presentatie van het document ontnam Argentinië, dat had ingestemd met de concepttekst, de kans om op een later moment terug te krabbelen. De Argentijnse rechtspopulistische president Javier Milei geldt als een trouwe bondgenoot van Trump en was kritisch op de progressieve G20-agenda die Zuid-Afrika als voorzitter heeft nagestreefd.

Wij laten ons niet pesten

Cyril Ramaphosa

president Zuid-Afrika

Uit solidariteit met Trump zegde Milei af voor dit overleg voor staats-hoofden. Zijn vertegenwoordiger, minister van Buitenlandse Zaken Pablo Quirno, leek overrompeld door het handige spel van Ramaphosa. „Hoewel Argentinië de verklaring niet kan onderschrijven, blijft het toegewijd aan de geest van de samenwerking die de G20 kenmerkt”, zei Quirno na de presentatie van het slotakkoord.

Zuid-Afrika heeft hier echter geen boodschap aan. „Nu de verklaring is aangenomen gaan de aanwezige G20-landen die toepassen”, zei de Zuid-Afrikaanse minister binnen het presidentschap Khumbudzo Ntshavheni, de rechterhand van Ramaphosa, tegen journalisten. „Daar hebben we niemand anders bij no-

dig”, vervolgde Ntshavheni, doelend op de afwezigheid van de VS.

Ook andere lidstaten wilden de top niet laten ondermijnen door de regering-Trump. „Het is jammer, maar dit mag ons niet blokkeren”, zei de Franse president Emmanuel Macron over de afwezigheid van de VS. „Het is onze taak om samen te werken, want we worden geconfronteerd met veel uitdagingen.”

Opsteker voor multilateralisme

Dat de G20-landen tegen de zin van de VS tot een slotverklaring zijn gekomen is een opsteker voor het multilateralisme, waar Trump een afkeer van heeft. De Amerikaanse president geeft de voorkeur aan bilaterale overeenkomsten.

Vooral landen uit het globale zuiden lijken te willen inwrijven dat de top ook zonder de VS een succes is. Geflankeerd door de Braziliaanse president Lula da Silva en de voorzitter van de Afrikaanse Unie, de Angolese president João Lourenço, vierde Ramaphosa deslotverklaring tijdens het fotomoment. De leiders aan weerszijden van Ramaphosa hebben een appeltje te schillen met Trump: de VS legden Brazilië afgelopen juli een handelstarief van 50 procent op. De Afrikaanse Unie is uiterst ontstemd met de visarestricties die Trump sinds juni heeft ingesteld voor inwoners van tien Afrikaanse landen.

Deze gezamenlijke verklaring is het sluitstuk van vier opeenvolgende jaren dat landen uit het globale zuiden het voorzitterschap bekleed hebben. Zij hebben zich ingezet om de machtsbalans op het economische wereldtoneel evenwichtiger te maken. Komend jaar is het voorzitterschap in handen van de VS, dus een koerswijziging ligt voor de hand. Trump heeft al aangekondigd dat hij komend jaar de „legitimiteit” van de G20 wil „herstellen”.

REPORTAGE DEMONSTRATIE TOESLAGENAFFAIRE

Jongeren zeggen: niet alleen onze ouders, ook wij dragen de littekens

Niet alleen de ouders, ook hun kinderen zijn gedupeerden van de Toeslagenaffaire. „We willen erkenning”, is hun boodschap.

Juliët Boogaard

DEN HAAG

Verlegen kijkt de 15-jarige Violence het publiek in. Hij gaat een nummer zingen. „Een emotioneel nummer”, zegt hij zachtjes in de microfoon. „I’m so alone, I can’t find my home, I have no place to go”, zingt hij. In het publiek drukt de 28-jarige Jamir Wever zijn moeder Erica Wever (53) stevig tegen zich aan. Zij verbergt haar gezicht in zijn trui.

Het optreden van Violence (zijn echte voornaam) raakt Wever „verschrikkelijk”, want natuurlijk heb je als kind geen idee wat er aan de hand is als je ouders slachtoffer zijn van de Toeslagenaffaire. Dat hadden haar eigen kinderen ook niet, toen het gezin zijn koffers pakte en naar Curaçao vertrok „om te vluchten voor de Nederlandse staat”. „Ik voelde me doelwit, opgejaagd, weggejaagd.” Het deed de schulden niet verdwijnen, dus toen haar zoon Jamir in Nederland ging studeren, sloot hij studieleningen af om zijn moeder financieel bij te kunnen staan. „Ik wilde haar wat ademruimte geven.”

Deze zaterdag komen kinderen en andere betrokkenen gedupeerd door de Toeslagenaffaire samen in het park de Koekamp in Den Haag, naast het Malieveld. Ze eisen „erkenning en een schone lei”, volgens het manifest dat ze tevoren opstelden, en „een gelijkwaardig herstelproces”, nét als hun ouders. Want: hun ouders worden als slachtoffers erkend, krijgen juridische bijstand en krijgen hun schulden kwijttgescholden. Maar zij niet, terwijl velen van hen net als Jamir bijvoorbeeld studieschulden maakten omdat ze in het gezin hun steentje moesten bijdragen.

Grote verantwoordelijkheid

„Als oudste dochter van een gedupeerde moeder, draag ook ik de littekens én de schulden van de Toeslagenaffaire”, zegt de 26-jarige Lois Houwen op het podium. Kinderen van gedupeerden willen dat de overheid hun een brief stuurt waarin officieel wordt erkend dat zij zelf „volwaardige slachtoffers” zijn.

Een 35-jarige vrouw die niet met naam in de krant wil omdat ze niet „voor altijd het label ‘toeslagen-kind’” wil (haar naam is bij de redactie bekend), vertelt dat zij en haar oudere zus studieschulden maakten om boodschappen en rekeningen te kunnen betalen. „We wilden voorkomen dat onze broertjes uit huis geplaatst werden, dus we voelden een grote verantwoordelijkheid.” Naast haar studie werkte ze in de zorg. „Elk weekend, en elke dag na stage.” Ze zit nu in het laatste jaar van haar studie, maar doet al zes jaar over dat laatste jaar. „Ik blijf uitvallen, vanwege de PTSS (posttraumatische stressstoornis) én vanwege het gedoe met de afwikkeling van de Toeslagenaffaire.”

De Toeslagenaffaire is misschien voorbij, haar leven wordt er nog elke dag door beheerst, vertelt ze. Er is een regeling voor kinderen voor Toeslagenouders onder de noemer ‘bre-

Deelnemers aan een demonstratie die zaterdagmiddag plaatsvond, waarbij erkenning werd gevraagd voor de situatie van kinderen die gedupeerd zijn door de Toeslagenaffaire. FOTO LAURENS VAN PUTTEN/ANP

de ondersteuning”, via de gemeente. Maar zo breed is die steun niet, volgens haar. „Aanvragen voor ondersteuning worden afgewezen en wij krijgen geen advocaten zoals onze ouders, dus kunnen we die afwijzingen niet aanvechten.” De overheid heeft haar gezin uit elkaar gedreven, zegt ze: met haar moeder is geen contact meer, de eerste jaren van het nu vierjarige kind van haar oudere zus miste ze. „De spanning in huis veroorzaakte ook spanning tussen ons. We proberen dat te herstellen.”

De 29-jarige Celine Santos Pires vertelt op het podium een soortgelijk verhaal. „Wij kregen een valse start en dat wordt niet hersteld. Want hoe kun je een opleiding volgen als thuis de elektriciteit wordt afgesloten en als jij moet zorgen dat er eten op tafel komt? Onze studieleningen gingen op aan de huur of aan kleding voor onze broertjes en zusjes. Wij vragen niet om een gunst, maar om gelijke behandeling.” Ze is nu zelf moeder, zegt ze. „Ik wil dat dit stopt bij mij.”

Als kind had Jamir Wever heel goed door dat er iets aan de hand was, maar niet wát. „Mijn moeder heeft zich altijd sterk gehouden voor ons. Maar vanaf een bepaalde leeftijd ga je merken dat er iets speelt.” Helemaal toen ze plotseling naar Curaçao verhuisden, toen hij elf en zijn broertje vijf jaar oud was. „Eerst vonden we het wel leuk, maar al snel gingen we thuis missen. Het duurde lang voordat ik doorhad dat we niet meer naar huis gingen.”

Wij vragen niet om een gunst, maar om gelijke behandeling

Celine Santos Pires (29)

gedupeerde dochter

Haar vader woonde op Curaçao, vertelt moeder Erica Wever, en zei: kom toch hierheen, dan kan ik tenminste op de kinderen passen. Ze was toen 36. „Ik liet alles achter, mijn zetel als raadslid van de SP, mijn werk als eigenaar van een stichting. Maar het ging niet meer in Nederland.” Ze raakte in 2005 gedupeerd, vertelt ze. „De eerste twee jaar denk je nog: het komt wel goed. Je haalt allerlei fratsen uit om toch die rekeningen te kunnen betalen.” Fratsen? „Ja, zoals twee jaar lang ’s nachts in een gokhuis op de [Amsterdamse] Zeedijk werken, zodat er tot extra geld binnenkomt.”

Met de 15-jarige Violence gaat het nu best goed, vertelt hij na zijn optreden. Hij heeft nu een begeleider van de stichting Colourful Dreams, met wie hij kan praten. Maar toen hij „er nog middenin” zat, voelde hij zich heel alleen. „Ik had veel minder dan de andere kinderen.” Zijn ouders gingen uit elkaar, zijn vader spreekt hij niet meer. Wat hebben zij als kinderen van Toeslagenouders nodig? „Ik wil gewoon dat mensen ons horen.” Zijn muziek is binnenkort te vinden op Spotify. „Zo vertel ik mijn verhaal.”

Advertentie

BijzondereZaken.nl
Zoek & vind alle zaken die bijzonder zijn!

Relatiebemiddeling

Drie maanden extra gratis bemiddeling
Verlang je naar een duurzame relatie?
Bel dan nu : 088-0221900 (alle regio's)
Met persoonlijke bemiddeling de hoogste kans op een vaste relatie.
www.mens-en-relatie.nl

VAN SLOBBE
EXCLUSIEVE
PARTNER SEARCH

VANSLOBBEDATING.NL +31 (0)6 5397 54 26

LATE LIEFDE VOOR 60-70 en 80 jarigen

ALERTE RELATIEBEMIDDELING
0613863420 - www.hellasmaets.nl

Ze bestaat. Echt.

DPSPartnerSearch.nl distinguished & discreet

Vind alle aanbieders op één rij!

BijzondereZaken.nl

L'ESSENTIEL

fine fragrances for fine men

12-hour
lasting scent

€ 49,90

scan &
buy now

DISCOVER OUR COLLECTION

SHAVE | SKIN | SHAMPOO | FINE FRAGRANCE

Meer informatie

Gesloten en opengeslagen dossiers van het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR) in het Nationaal Archief. FOTO JEROEN JEMULET ANP

TWEEDE WERELDOORLOG

Hoe een verborgen nota van het Nationaal Archief de Autoriteit Persoonsgegevens ‘op ramkoers’ zette

Vorig jaar november overviel de Autoriteit Persoonsgegevens het Nationaal Archief met een dringende waarschuwing de geplande digitale publicatie van de strafdossiers uit de Tweede Wereldoorlog op te schorten. Ambtenaren op het ministerie van OCW waren verrast, maar hadden het ook aan zichzelf te danken, blijkt uit een reconstructie.

Door **Jos Verlaan**

AMSTERDAM

Is hij bereid de wet te overtreden? Het is een opvallende vraag aan de pas beëdigde minister van Onderwijs Cultuur en Wetenschap, Eppo Bruins (NSC). En het was, in juli 2024, niet de minste die deze vraag stelde: een van Bruins' topambtenaren, Algemene Rijksarchivaris en directeur van het Nationaal Archief, Afelonne Doek. Twee weken eerder was Bruins aangetroten en nu werd hij bijgepraat over een belangrijk dossier: de digitale publicatie - in januari 2025 - van de meer dan 450.000 oorlogsdossiers over Nederlanders die hadden gecolaboreerd met de Duitsers. En dat publiceren was niet zonder risico. Wetsovertredingen en rechtszaken lagen op de loer. Vandaar de vraag aan de minister. Was hij bereid de privacywetgeving te overtreden? Want dat risico was er. „We hebben erkend dat er sprake zal zijn van wetsovertreding.”

Zeven jaar aan voorbereiding was voorafgegaan aan die digitale operatie, waarbij al die strafzaken op straat zouden komen te liggen. Het Nationaal Archief en een groot aantal ambtenaren op het ministerie van Bruins - OCW was het verantwoordelijke departement - waren betrokken bij het project *Oorlog voor de Rechter*, waar zo'n 25 miljoen euro voor was vrijgemaakt. Het ging om publicatie van het grootste oorlogsarchief van Nederland, dat vijf maanden later gelanceerd zou worden. Nergens anders stond zo'n groot en gevoelig oorlogsbestand online. Maar het was ook een omstreten project. Nabestaanden van vermeende collaborateurs liepen te hoop tegen die openbaarheid. In juridische adviezen werd gewaarschuwd voor botsing met de privacywetgeving omdat niet iedereen in de oorlogsdossiers was overleden. En het was technisch niet mogelijk om die nog levende personen handmatig uit de archieven te filteren, zo werd de minister in dat kennismakingsgesprek voorgehouden.

Het verslag van dat gesprek maakt onderdeel uit van een reeks documenten die het ministerie van OCW recent heeft vrijgegeven na een woo-verzoek van *NRC* om openbaarmaking van die overheidsinformatie. Die documenten geven een beeld van de laatste maanden voordat het project uiteindelijk sneuvelde - de Autoriteit Persoonsgegevens (AP) kwam eind november met een formele waarschuwing, waarna de minister besloot de online publicatie uit te stellen. De documenten laten zien hoe ambtenaren én de minister daarmee worstelden. Hoe een interne juridische notitie van het Nationaal Archief de AP 'op ramkoers' zette. En hoe de minister eind vorig jaar reparatiewetgeving op gang bracht die online publicatie alsnog mogelijk moet maken, maar wel met forse vertraging. Eerder deze maand gaf de Raad van State daar het groen licht voor, begin volgend jaar geeft de Tweede Kamer er een oordeel over.

Risicoanalyses

Die uitkomst wist Bruins vlak na zijn aantreden, vorig jaar juni, nog niet. Hij gaf in dat eerste gesprek met de Rijksarchivaris aan dat hij persoonlijke betrokkenheid had bij die oor-

logsarchieven, zijn familie komt erin voor. Maar de online toegankelijkheid van die strafdossiers vond hij niettemin belangrijk, omdat ook de nabestaanden van slachtoffers en verzetsmensen recht hadden op hun familiegeschiedenis en die konden tachtig jaar na die Tweede Wereldoorlog nauwelijks terecht in die archieven.

Zijn antwoord op de vraag of hij bereid was de privacywetgeving te trotseren, is in het betreffende document 'weggelakt'. Maar de afgelopen augustus afgetreden minister geeft achteraf zelf aan dat zijn antwoord destijds 'ja' was. Ja, mits de AP verder betrokken zou worden. „Ik wist inmiddels dat er een klein aantal mensen in die dossiers kon staan die nog leven. Dat er dus risico op privacyschending was”, zegt Bruins op vragen van *NRC*. „Dus als die archieven digitaal opengaan, wordt mij eigenlijk gevraagd om de wet te overtreden. Ik heb toen gezegd dat er alles aan gedaan moest worden om dat te voorkomen. En dat de Autoriteit Persoonsgegevens daar volledig bij betrokken moest zijn.”

De minister wist op dat moment dat er externe risicoanalyses lagen, van het juridisch adviesbureau Eiffel en van hoogleraar archiefwetenschap Charles Jeurgens. Daarin waren de privacyrisico's in kaart gebracht en de risico's van juridische procedures als de strafdossiers toch online zouden worden gezet. „Die risico's zouden ook nooit helemaal af te dichten zijn”, zegt Bruins achteraf.

Ambtelijk was daarmee de weg vrij om verder te gaan met het project. Dat gold ook voor de top van het Nationaal Archief. „Privacy is ondergeschikt aan onze missie, we zijn niet de Autoriteit Persoonsgegevens, maar het Nationaal Archief, we dienen het recht op informatie”, was in april 2023 al de boodschap in een interne mail aan alle medewerkers. „We hebben de capaciteit ook niet om alle risico's 100 procent te mijden.”

Verborgen nota

Maar na de zomer van 2024 kantelde dat beeld. Intern was er steeds meer verzet tegen die eensgezindheid van de ambtelijke top. Zo was er een nota van juristen van het Nationaal Archief zelf, met daarin stevige kritiek op de juridische haalbaarheid van het project. Al in 2023 werd daarin gewaarschuwd voor de risico's van schadeclaims en torenhoge boetes van de Autoriteit Persoonsgegevens, oplopend tot

750.000 euro per overtreding. Die nota bleef geheim voor de meeste betrokkenen. Maar intern leidden al die waarschuwingen dat de privacy serieus in het geding was, wel degelijk tot scheurtjes in de organisatie van het project - in het consortium *Oorlog voor de Rechter* zaten het Nationaal Archief, WO2Net, het Huygens Instituut en het Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies (NIOD).

Drie maanden voor de lancering van het project dreigde het NIOD op te stappen vanwege die mogelijke privacyschendingen. „Online publiceren is een inbreuk op de rechten van individuele burgers”, was blijkens een gespreksverslag in september de kritiek. „Dan lijken we af te stevenen op procedures tegen het Nationaal Archief, de nationale bewaarplaats van ons verleden. Dan geven we als betrokken instellingen een brevet van onvermogen af.”

Die crisis werd, zonder publiciteit, opgelost en het NIOD bleef binnenboord, met de belofte dat de archieven gefaseerd online zouden gaan, niet in één keer. En dat er een goede klachtenprocedure zou komen. Ambtenaren op het ministerie hielden zich met andere dingen bezig, bijvoorbeeld met de risico's op schadeclaims als straks alsnog zou blijken dat mensen indertijd ten onrechte veroordeeld waren.

Pas in oktober 2024 kregen ambtenaren op OCW door dat de AP een probleem kon worden. Eerder waren daar niet veel zorgen over, blijkt uit intern mailverkeer. En met de opdracht van de minister, in juni, om nauw met de AP op te trekken, was niets gedaan. „In april had de AP enkele vragen gesteld”, zegt een woordvoerder van OCW achteraf. „En na het leveren van documentatie heeft het Nationaal Archief eventuele vervolgvragen van de AP afgewacht.”

„Iemand van de Autoriteit Persoonsgegevens heeft bij het Nationaal Archief stukken opgevraagd”, mailde een OCW-ambtenaar nog in juni. „Dat leek meer uit collegiale belangstelling te zijn dan dat de AP dit nu onderzoekt.” Maar die interne juridische notitie had het Nationaal Archief daarna niet eigener beweging aangeleverd. Pas vanaf oktober veranderde de toon op het ministerie, zeker nadat de AP die interne juridische adviezen van het Nationaal Archief wel degelijk wilde zien: „We hebben deze memo niet aangetroffen bij de door het NA openbaar gemaakte stukken”, kregen ambtenaren op het ministerie te horen. Die

moesten er, op hun beurt, zelf ook om vragen bij het Nationaal Archief.

Als de AP in oktober een gesprek op hoog ambtelijk niveau voorstelt, zijn ze op het ministerie gewaarschuwd: „Dit is een belangrijk gesprek. Zorg ervoor dat we de juiste juridische expertise aan tafel hebben”, is nu de toon in de onderlinge communicatie. „Afhankelijk van de uitkomst is het ook van belang om de minister te informeren”, mailt een OCW-ambtenaar. Want hij moest zijn toezeggingen in dat gesprek vlak na zijn aantreden wel overleiden houden, „ook al trekt de Autoriteit Persoonsgegevens mogelijk hele andere conclusies”.

In een andere mail, op 17 oktober, van een ambtenaar van OCW nadat hij gebeld was door een collega van de AP, wordt op het ministerie vooruitgelopen op een dramatische uitkomst: „Bij de AP snappen ze ook de gevoeligheid van dit project. [...] Maar ik kreeg het idee dat als NA vasthoudt aan zijn koers, het voor de AP een ramkoers kan worden.”

Waarschuwbrieven

Een dag later dringt op het ministerie door dat de AP inderdaad op ramkoers ligt. Telefonisch had de toezichthouder laten weten dat het ministerie al veel eerder contact had moeten opnemen over zo'n gevoelig dossier. Dat vonden ambtenaren maar „een vreemd vervuilt”, blijkt uit onderling mailverkeer. „Het is niet zo dat we toezichthouders overal bij moeten betrekken.” Wel dus, zo bleek de volgende dag uit een mail van de AP aan het ministerie: „Als een project zo'n hoog restrisico op privacyschending heeft en er geen maatregelen zijn om dat te verhelpen, is voorafgaande raadpleging bij de AP verplicht.”

Op 29 november staat die 'ramkoers' ook op papier. Dan ligt er een 'waarschuwbrieven' van bestuursvoorzitter Aleid Wolfsen van de AP bij de minister met de mededeling dat het online publicatieproject, wat hem betreft, niet door kan gaan. „Teleurstellend”, is het oordeel in een inderhaast bijeengeroepen interdepartementaal overleg. Tijdens een overleg in oktober had Wolfsen van de AP nog gezegd dat zo'n waarschuwbrieven er niet zou komen.

Ambtelijk stond toen de optie nog open dat de minister die waarschuwbrieven naast zich neer zou leggen: „Vanmiddag om 16.30 spreken we de minister. Volgt hij het klemmende advies of niet?”, was in intern mailverkeer de vraag. Maar daar was Bruins tegenover zijn ambtenaren snel duidelijk over, die waarschuwbrieven was bindend. „Je had jurisprudentie kunnen uitlokken, dat werd ambtelijk ook geadviseerd”, zegt hij achteraf. „Maar de AP is de rechtsstaat, die bepaalt. Dus toen die waarschuwbrieven er lag, moest die prevaleren.”

Een jaar later, november 2025, geeft de Raad van State groen licht voor een wetswijziging die digitale publicatie van die oorlogsarchieven op termijn alsnog mogelijk maakt. In die nieuwe wet is de Europese AVG-richtlijn opgenomen die erin voorziet dat beperkt openbare archieven alsnog online mogen als het gaat om archieven over oorlog, genocide en misdaden tegen de menselijkheid. Het wetsvoorstel gaat naar verwachting begin volgend jaar naar de Tweede Kamer.

Al in 2023 waarschuwden juristen van het Nationaal Archief voor de risico's van schadeclaims en torenhoge boetes van de AP

DESTIN
riviercruises

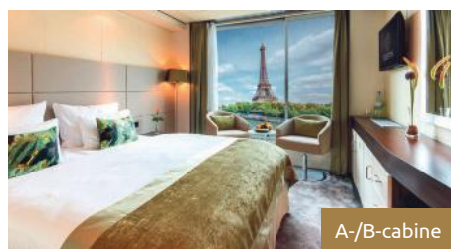
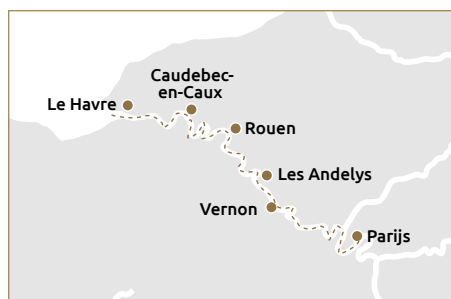
MELD U AAN
voor de presentatie
'Cruisen door Frankrijk' op
dinsdag 3 februari a.s. via
destintravel.nl/events

Ervaar de charme van Frankrijk tijdens een Seinecruise

Dwars door Normandië met bezoek aan de D-Day Invasiestranden

Vanuit hartje Parijs neemt uw 4-sterren superior luxe hotelschip u mee op een ontdekkingsstocht over de Seine. Op weg naar Normandië maakt u kennis met de rijke kunst en cultuur van Zonnekoning Lodewijk XIV en Vincent van Gogh tijdens een bezoek aan Versailles en Auvers-sur-Oise. Bezoek pittoreske Franse stadjes zoals Rouen en Honfleur en bewonder de indrukwekkende krijtrotskliffen aan de kust van Étretat. Een absoluut hoogtepunt is de excursie naar de D-Day Invasiestranden, die tijdens de cruises in juli en augustus wordt begeleid door NAVO-generaal b.d. Arie Vermeij. Hier krijgt u antwoord op de vraag hoe veilig Europa is ruim 80 jaar na de bevrijding. Een sprekender plaats kunt u zich niet voorstellen!

✓ Romantisch Parijs ✓ Paleis van Versailles ✓ Maison de Claude Monet ✓ Honfleur ✓ Bezoek de D-Day Invasiestranden ✓ Rouen

Uw cruiseleader: NAVO-generaal b.d. Arie Vermeij. Met bijna 40 jaar ervaring in diverse functies en als voorzitter van de veteranenvereniging van de Prinses Irene Brigade, weet Arie Vermeij als geen ander te vertellen over vrede en veiligheid. Tijdens de riviercruises in juli en augustus is hij uw reisleader en verzorgt hij boeiende presentaties aan boord. Tevens leidt hij de excursie naar de D-Day Invasiestranden.

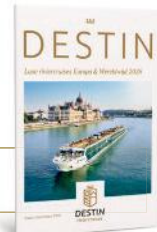
Inbegrepen bij uw reissom: Transfers per Comfort Class touringcar Nederland - Parijs - Nederland • Deskundige Nederlandssprekende cruiseleader
• Volpension verzorging aan boord • Quiet Vox systeem tijdens alle excursies

8-daagse reis - vertrek 15 april, 13 mei, 8 juli, 21 augustus en 21 oktober 2026 - v.a. 1.598,- p.p.

De genoemde reissom is excl. 21,25 p.p. (boekingskosten, calamiteitenfonds en SGR-bijdrage) o.b.v. 2 personen.

Vraag uw gratis brochure aan via destintravel.nl/nrc of neem telefonisch contact met ons op via 088 13 07 300

luxury travel since 1968

8.9 ★★★★★ 1.418 reviews

Marjorie Taylor Greene botste met Trump over vrijgave van het Epstein-strafdossier. FOTO JIM LO SCALZO/EPA

M/V/X IN HET NIEUWS **MARJORIE TAYLOR GREENE** REPUBLIKEINS POLITICA

Marjorie Taylor Greene veranderde van MAGA-fan in 'verrader' van Trump

De complotdenker gold als een van de grootste fans van Donald Trump. Na een breuk met de president verlaat ze het Huis van Afgevaardigden.

Babette Stolk
AMSTERDAM

Op een koude ochtend stond de Amerikaanse afgevaardigde Marjorie Taylor Greene afgelopen week voor het Capitool. Naast haar stonden vrouwen die zeggen dat ze door Jeffrey Epstein zijn misbruikt. Al maanden is de rechts-radicalen politica een van de prominentste Republikeinse afgevaardigden die pleiten voor de openbaarmaking van alle Epstein-documenten.

De complotdenker uit de staat Georgia uitte kritiek op president Donald Trump vanwege het achterhouden van informatie over de daden van Epstein. Daarmee brak ze publiekelijk met de president, terwijl Greene ooit als een van de meest fervente volgers van Trumps MAGA-ideologie gold.

En die kritiek werd haar niet in dank afgenomen. Trump noemde Greene „gekke Marjorie”, die alleen maar loopt te „klagen, klagen, klagen”. Zo veranderde Greene in Trumps wereld van bondgenoot in „verrader”. Hoewel het Huis van Afgevaardigden dinsdag instemde met de vrijgave van het Epstein-strafdossier, kondigde Greene vrijdag haar vertrek uit het Congres aan. „Geweldig nieuws voor het land”, aldus Trump.

Taylor Greene werd tijdens de verkiezingen van 2020 een begrip in de Republikeinse partij, door haar polariserende retoriek en steun voor complottheorieën. Ze was een ‘correspondent’ voor American Truth Seekers, een inmiddels opgeheven complotwebsite. In haar artikelen suggereerde ze onder meer dat Hillary Clinton haar politieke vijanden

had vermoord. De dood van John F. Kennedy Jr., die overleed tijdens een vliegtuigongeluk in 1999, noemde Greene „weer zo’n Clinton-moord”, schrijft *The New York Times*.

In een video van veertig minuten zaaide ze bovendien twijfels over het vliegtuig dat op 11 september 2001 het Pentagon binnenvloog en verklaarde ze dat president Barack Obama in het geheim moslim was. In 2021, haar eerste jaar in het Huis van Afgevaardigden, kwam ze binnen enkele maanden al onder vuur te liggen vanwege haar overtuigingen en werd ze uiteindelijk uit haar commissiefuncties ontheven.

Steeds vaker maakte ze duidelijk op welke vlakken de president tekortschoot

digde voor het veertiende district van de staat Georgia.

Jarenlang gold Greene als een grote MAGA-fan. Haar lof voor de president nam in de loop van dit jaar echter af. Steeds vaker maakte Greene duidelijk op welke vlakken de president volgens haar tekortschoot. De oorlog in Gaza noemde ze een genocide, ze bekritiseerde Trumps besluit om Iraanse kerncentrales te bombarderen en drong aan op de verlenging van aflopende zorgsubsidies.

Het breekpunt kwam in september, toen ze zich als Republikeinse voorvechter voor transparantie over de Epstein-zaak profileerde. Haar steun voor een westvoorstel om de documenten openbaar te maken zag Trump als een „zeer vijandige daad”. De politica hield echter voet bij stuk: „Ik werk niet voor jullie; ik werk voor mijn district”, aldus *The New York Times*.

Verrassende draai

Haar draai van complotdenker naar voorvechter van vrouwen die misbruikt zijn kwam voor velen als een verrassing. Trump stelde de afgelopen weken publiekelijk de vraag: „Wat is er met Marjorie gebeurd?”

Tegen radiozender NPR zei Brian Robinson, een strateeg van de Republikeinen in Georgia, dat Greene mogelijk „een bekering” zou hebben gehad. Hij suggereerde dat ze populariteit wil vergroten terwijl ze een gooi naar een hogere ambtspositie overweegt - misschien zelfs naar het presidentschap.

Greene zelf zei twee weken geleden tegen ABC dat ze niet was veranderd. Een week later bood ze in een gesprek met CNN haar excuses aan voor de „giftige retoriek” die ze in het verleden heeft gebruikt.

nrcwebwinkel

Adviesprijs
v.a. 169,-
139,-

CORTAZU

Veelzijdige gevoerde jas

- ✓ Volledig winddicht, waterafstotend en ademend
- ✓ Gevoerd - ideaal als warme (tussen)jas
- ✓ Uiteenlopende handige features

Volledig winddicht, waterafstotend en ademend, biedt deze gevoerde jas comfort en maximale bewegingsvrijheid tijdens outdoor activiteiten. De gevoerde jas is perfect om te dragen als warme jas of als tussenlaag bij koudere omstandigheden. Gemaakt om er aan de buitenkant goed uit te zien, terwijl de binnenkant vol zit met handige features. Verkrijgbaar met en zonder capuchon.

Bestel nu > nrcwebwinkel.nl/cortazu

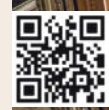
Meer dan kennis

Voor wie niet alleen wil weten, maar ook wil begrijpen

Jaaropleiding Architectuur

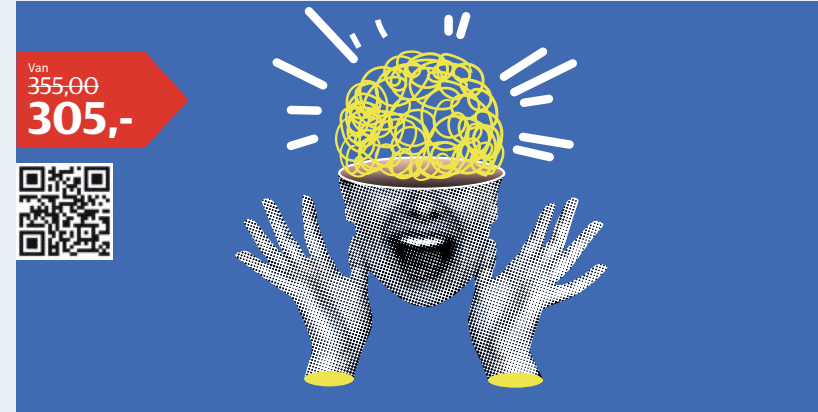
Van
1.025,00
825,-

Van de majestueuze piramides tot de futuristische Jeddah Tower: ontdek hoe onze omgeving is ontstaan en ontworpen door de tijd heen. Verken niet alleen de esthetiek, maar ook de technische, maatschappelijk en culturele context van de gebouwen die onze wereld vorm geven.

- 32 hoorcolleges
- Start in januari 2026
- Op locatie of online

Colleges Zijn wij ons brein?

Van
355,00
305,-

Wat zeggen grote denkers over ons bewustzijn? Ontdek de verborgen dimensies van je bewustzijn, waar innerlijke beleving en intuïtie samenkomen, en kijk voorbij de grenzen van je hersenen!

- 10 colleges
- Start in januari 2026
- Op locatie of online

Jaaropleiding Kunstgeschiedenis

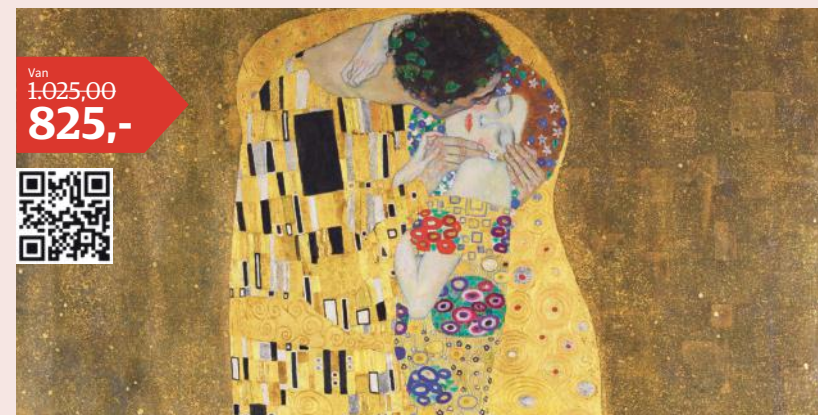
Van
1.190,00
1.040,-

Altijd al kunst écht willen begrijpen? De Jaaropleiding Kunstgeschiedenis biedt een diepgaand overzicht van de westerse kunst, van de Oudheid tot nu, met oog voor context, betekenis en interpretatie. Ontwikkel een stevige basis en leer met nieuwe blik kijken. Schrijf je vandaag nog in!

- 40 colleges
- Start in januari 2026
- Op locatie of online

Jaaropleiding Moderne kunst

Van
1.025,00
825,-

Deze diepgaande reeks geeft inzicht in de stromingen, invloedrijke kunstenaars en controversiële werken die de kunstwereld hebben gevormd. Je leert hoe kunst zich sinds 1800 heeft ontwikkeld en krijgt een compleet begrip van moderne kunst.

- 32 hoorcolleges
- Start in januari 2026
- Op locatie of online

Jaaropleiding Filosofie

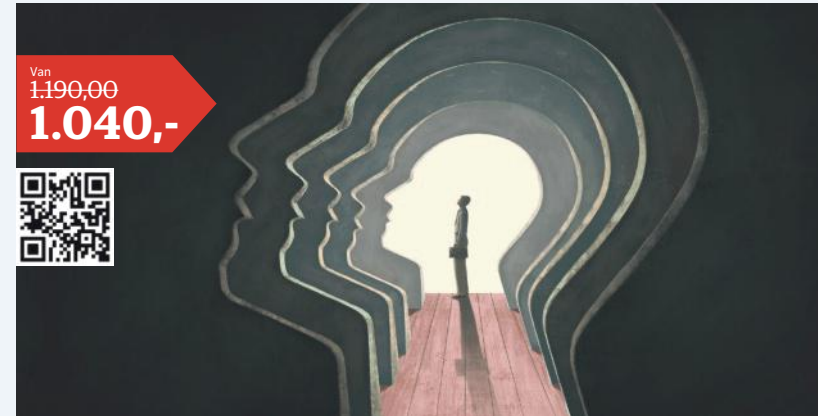
Van
1.059,00
899,-

Wat hebben grote denkers ons te zeggen over waarheid, kennis en zingeving? In de Jaaropleiding Filosofie verdiep je je in de ideeën van klassieke én hedendaagse filosofen, uit het Westen én daarbuiten. Je leert denken over levensvragen, morele dilemma's en de kunst van het leven. Voor wie met filosofie de wereld én zichzelf beter wil begrijpen.

- 34 hoorcolleges
- Start in september 2026
- Op locatie of online

Jaaropleiding Psychologie

Van
1.190,00
1.040,-

Duik in het menselijk gedrag. Van Plato tot Freud en moderne psychologie – verken bewustzijn, identiteit, moraal en sociale invloed in 40 intensieve colleges met filosoof Rico Sneller.

- 40 colleges
- Start in september 2026
- Op locatie of online

De slaapzalen van de **St. Mary's Catholic Primary and Secondary School** nadat gewapende mannen kinderen en personeel hadden ontvoerd. FOTO CHRISTIAN ASSOCIATION OF NIGERIA VIA AP

4 VRAGEN OVER ONTVOERINGEN IN NIGERIA

Zijn vooral christenen slachtoffer van de ontvoeringen in Nigeria?

In Nigeria zijn binnen een week honderden mensen ontvoerd. Bendes hebben een verdienmodel gemaakt van ontvoeringen.

Julia Vié

AMSTERDAM

Vier massale ontvoeringen in Nigeria in minder dan een week tijd. Op maandag werden er 25 leerlingen van een meisjesschool ontvoerd, en 64 mensen werden in dezelfde regio meegenomen uit hun huizen. Op dinsdag werd er een kerk aangevallen, waarbij 38 mensen werden meegenomen. Op vrijdagochtend werden er zelfs 303 leerlingen en twaalf leraren van een school ontvoerd. Eerder deze maand kwam Nigeria onder vuur te liggen van de Amerikaanse president Donald Trump, vanwege de veiligheidssituatie in het West-Afrikaanse land. Op zaterdag sprak hij zich opnieuw uit, hij noemde Nigeria „een schande“.

1 | Wie zitten er achter de ontvoeringen, en met welk motief?

Veel is er nog niet bekend over de gewapende groepen die de ontvoeringen van afgelopen week uitvoerden. De daders van de ontvoering uit de kerk vragen om een losgeldbedrag van omgerekend bijna 60.000 euro, zei een geestelijke tegen persbureau Reuters. De grootste ontvoering, op vrijdag, is nog niet opgeëist.

In het verleden waren het zowel jihadistische groeperingen als criminele bendes die mensen ontvoerden. Soms gebeurt dat vanuit ideologische standpunten, zoals de beruchte ontvoering van schoolmeisjes in 2014

door terreurgroep Boko Haram, die de leerlingen dwong zich te bekeren. Maar meestal is het voor criminele bendes een manier om geld te verdienen, zegt Leila Demarest, die aan de Universiteit Leiden onderzoek doet naar Afrikaanse politiek, in het bijzonder die van Nigeria. „Ook nu, na de ontvoering van vrijdag, moeten we afwachten of de daders een ideologische boodschap zullen uitspreken of - waarschijnlijk - losgeld zullen eisen.“

De armoede in Nigeria speelt een grote rol in deze problematiek, zegt Demarest. „Armoede vergroot de aantrekkingskracht van criminele bendes en jihadistische groeperingen, die geld beloven aan mensen die zich bij hen aansluiten.“ De armoede nam de laatste jaren sterk toe in Nigeria, doordat - in lijn met aanbevelingen van het IMF en de Wereldbank - de overheid de brandstofsubsidie afschafte, net als de vaste wisselkoers. De naira devalueerde en importprijzen stegen. Door het wegvalen van westers donorgeld en doordat de voedselproductie onder druk staat als gevolg van instabiliteit, kampen miljoenen Nigerianen met voedseltekorten.

2 | Komen ontvoeringen van leerlingen in Nigeria vaker voor dan eerst?

Nigeria kent een lange geschiedenis van ontvoeringen, maar de laatste jaren nemen die toe, zegt Demarest. In 2020, 2021 en 2024 werden er ook al

zo'n driehonderd leerlingen in één keer ontvoerd. Rond de eeuwwisseling vonden ontvoeringen voornamelijk plaats in het zuidelijke gebied van de Nigerdelta. Rebellen groeperingen vochten tegen de staat om de oliebronnen die zich daar bevonden. Vaak waren werknemers van oliebedrijven het doelwit. Nu voeren bendes vaker ontvoeringen uit in het noorden, het armste deel van het land. Geregeld gaat het

Leerlingen zijn „gemakkelijke doelwitten“ voor de bendes

om leerlingen. Dat zijn „gemakkelijke doelwitten“, legt Demarest uit. „Op scholen vind je veel slachtoffers op één plek, en ze zijn vaak niet goed beveiligd. Vooral als het om kostscholen gaat, want die bevinden zich vaker ver weg van de grote steden, waardoor er minder controle van politie en leger is.“

3 | Trump had het over de „massale afslachting“ van christenen in Nigeria. Welke rol speelt religie bij deze ontvoeringen?

De situatie is een stuk complexer dan Trump doet voorkomen. Inderdaad waren sommige aanvallen gericht op

kerken. De grootste ontvoering van afgelopen week vond plaats op een christelijke school, en een van de twee ontvoeringen maandag was in een kerk. Maar moslims worden net zo goed slachtoffer van geweld. De ontvoering van dinsdag was op een overwegend islamitische meisjesschool. Demarest: „Het is niet zo dat moslims met rust worden gelaten, ook niet door jihadistische groeperingen. Moslimgemeenschappen worden beroofd en bedreigd of er zijn vergeldingsacties omdat burgers goederen aan een rivaliserende factie hebben verkocht.“

ACLED, een organisatie die conflictdata bijhoudt, registreerde in de afgelopen vijf jaar meer aanvallen tegen moslims dan tegen christenen. Moslims zijn in het noorden van Nigeria in de meerderheid.

Ook het geweld tussen herders - vaak van de islamitische Fulanistam - en boeren, die soms moslim zijn maar vaker christelijk, wordt vaak weggezet als religieus conflict. „Ook die geweldsuitbarstingen zijn vaak eigenlijk economisch. De herders hebben het niet per se op christenen gemunt, maar op boeren.“

Het is gevaarlijk om dit slechts aan te duiden als een religieus conflict, zegt Demarest. „Als de Nigeriaanse overheid nu vooral christenen gaat beschermen omdat zij de VS tevreden wil houden, dan creëert de regering juist meer ongelijkheid - en daarmee mogelijk conflict - tussen christenen en moslims.“

4 | Wat doet de Nigeriaanse overheid?

Het is volgens Demarest moeilijk voor de overheid om grip te krijgen op de groeperingen, omdat ze zo gefragmenteerd en mobiel zijn. „Maar ik kan niet zeggen dat ze echt haar best doet. Iedereen weet dat het leger sterk tekortschiet in zijn strijd tegen deze groepen. De militairen slagen er niet in groepen duurzaam te verslaan, maar verdrijven ze alleen tijdelijk.“ Geld voor wapens en ander materieel gaat bovendien verloren door corruptie in het land.

Tot nu toe onderneemt het leger vooral militaire actie, bijvoorbeeld door vanuit de lucht te bombarderen, waarbij ook burgers worden geraakt. „Daardoor kunnen burgers zich juist tegen de staat keren en zich gaan aansluiten bij bendes.“

In het verleden hebben onderhandelingen, in plaats van militaire actie, meer stabiliteit gebracht in de Nigerdeltaregio. Maar daaraan zitten ook nadelen, zegt Demarest. „Als je bepaalde eisen van één groep inwilligt, kunnen andere groepen opstaan die dezelfde voorstellen willen. Bovendien worden groepen afgekocht met overheids-geld dat niet naar de gewone burger kan gaan.“

Eén ding is zeker, volgens Demarest: „Dat ontvoeringen de laatste jaren toenemen, laat zien dat de Nigeriaanse overheid steeds meer de controle verliest op gewelddadige groeperingen.“

Bestel nu ➤ nrcwebwinkel.nl/academie

EU-klimaatcommissaris **Wopke Hoekstra** bij de klimaattop in Belém. FOTO ANDERSON COELHO/REUTERS

ANALYSE **KLIAMAATTOP**

Teleurstelling na top: uitfaseren van fossiele energie blijft voorlopig taboe

Gastland Brazilië had er vertrouwen in: ook zonder de Verenigde Staten moest de 30ste Conference of the Parties (COP30) concrete stappen kunnen zetten om klimaatverandering tegen te gaan. Maar van die hoge verwachtingen kwam weinig terecht.

Laura Bergshoef en **Laura Wismans**
AMSTERDAM

De klimaattop in Belém levert nauwelijks iets op voor het tegengaan van verdere klimaatopwarming. Het gat tussen de doelen die landen zichzelf stellen en het pad naar maximaal 1,5 graden opwarming is onverminderd groot. En geen enkele verwijzing naar een plan voor het stoppen met fossiele brandstoffen, cruciaal om het gat te dichten, haalde de slotverklaring.

Het twee weken durende overleg in de Amazone heeft op andere vlakken wel overwinningen opgeleverd. Op het gebied van adaptatie, het aanpassen aan klimaatverandering, zijn enkele langverwachte stappen gezet. De slotverklaring is ook explicieter dan ooit over het beschermen van mensenrechten, arbeidsrechten en andere rechten voor kwetsbare groepen, hoewel nog zonder bijbehorende (financiële) verplichtingen.

Toch: voor velen was de teleurstelling zaterdag na het presenteren van het slotakkoord groot. Voor de EU, die lang maar uiteindelijk tevergeefs pleitte voor een plan om fossiele energie af te bouwen. Voor de eilandstaten, die naar de top kwamen met

de boodschap dat de grens van 1,5 graad een kwestie van bestaan of niet bestaan is. En ook voor het gastland, Brazilië, dat vooraf riep dat het er een *COP of Action* van wilde maken, en een *COP of Truth*. Landen zouden eindelijk met concrete stappen komen om het klimaatprobleem aan te pakken. Ze zouden laten zien dat er ook zonder de dit jaar afwezige VS van alles mogelijk was. Die hoge verwachtingen zijn niet ingelost.

Het gat

Al voor de top begon, was duidelijk dat de huidige emissiedoelen van landen tekortschieten om onder de 1,5 graden opwarming te blijven. Weliswaar is de *‘Belém Mission to 1,5’* in het leven geroepen, om „ambitie en implementatie van nationale doelstellingen mogelijk te maken“. Maar concretere stappen om het gat tussen uitstootdoelen en de realiteit te dichten, zijn er niet.

Verder blijft het in de slotverklaring bij een aanmoediging aan de partijen om hun doelstellingen tussentijds, in plaats van om de vijf jaar, aan te scherpen. „Er is een *gap* in de aanpak van de *gap*“, zei David Waskow van het World Resources Institute er donderdag over in een gesprek met de pers.

En dat terwijl alleen uitstootvermindering verdere opwarming van de aarde snel kan voorkomen. Dat verklaart ook de grote wreveld rond hét twistpunt van deze klimaatop: fossiele brandstoffen, die het leeuwen deel van de wereldwijde uitstoot veroorzaken. Wie slagvaardig wil zijn in de strijd tegen klimaatverandering kan afbouw van fossiele energie niet

De EU maakte zich lang hard voor de routekaart, maar tevergeefs

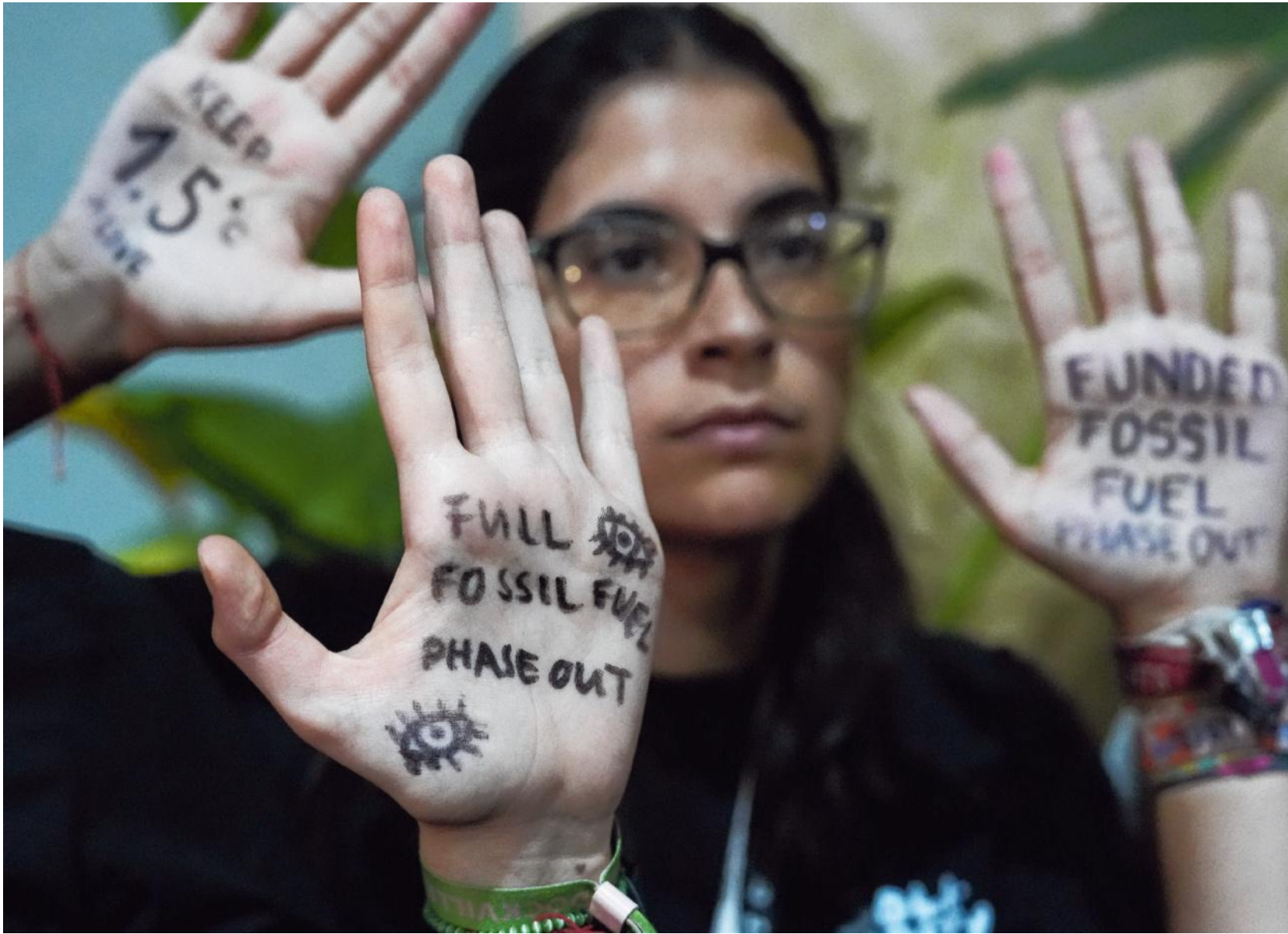
negeren, en toch lukt het de VN niet om er ook maar iets aan afspraken over te maken.

Tachtig landen, waaronder ook Nederland, deden in Belém een voorstel om te gaan werken aan een routekaart voor een einde aan fossiele brandstoffen. Twee jaar geleden, op de klimaatop in de Verenigde Arabische Emiraten (VAR), stond een „transitie weg van fossiele brandstoffen“ voor het eerst in de slotverklaring. Maar daar bleef het bij. Dit jaar moest er

weer schot in de zaak komen, vonden de tachtig betrokken landen.

Het punt leek even momentum te hebben, het werd in de eerste concepttekst van de slotverklaring opgenomen en betrokken delegaties waren er buitengewoon opgewekt over. Ontgoocheling volgde vrijdagochtend, toen in een nieuwe concepttekst elke vermelding van fossiele brandstoffen of een routekaart geschrapt bleek. En dat terwijl het voorstel nog niks concreets bevatte, er stond geen jaartal of reductiedoel genoemd. Alleen al officieel de weg inslaan naar het uitfaseren van fossiele energie, bleek vooral voor olieproducerende landen onmogelijk. De EU maakte zich lang hard voor de routekaart, maar tevergeefs.

Het geeft aan waar Europa nu staat op het wereldtoneel. „De EU kwam met de intentie om het leiderschap op zich te nemen in een coalitie van ambitieuze landen“, zegt Mohammed Chahim (PvdA-GroenLinks), vice-voorzitter van de delegatie van het Europees Parlement. „De weerstand van onder meer de olielanden was echter te groot, en de geopolitieke verhoudingen zijn duidelijk verschoven. Samen met het Verenigd Koninkrijk moest de EU tegen de stroom in-

Klimaatactivisten demonstreerden tot de laatste dag van de top in Belém. FOTO JOSHUA A. BICKEL/AP

ste 300 miljard dollar per jaar aan klimaatfinanciering vrijgemaakt zou worden. Ook zou er moeite gedaan worden om dat bedrag te verhogen naar 1.300 miljard dollar. Dit geld is bedoeld voor zowel adaptatie als uitstootvermindering - door bijvoorbeeld te investeren in elektriciteitsprojecten in ontwikkelingslanden. De nu afgesproken verdriedubbeling van het adaptatiebudget betekent vooral dat er minder geld zal gaan naar uitstootvermindering.

„Het is positief dat er meer erkenning is voor adaptatie en dat er meer geld voor komt“, zegt onafhankelijk expert klimaatfinanciering Bouke de Vries. „De verschuiving naar meer adaptatie ten opzichte van uitstootreductie vergroot ook de druk om meer giften te verstrekken, in plaats van meer leningen. Adaptatiemaatregelen zijn namelijk lastiger met leningen te financieren dan maatregelen voor uitstootreductie.“

Projecten die landen moeten beschermen tegen de gevolgen van klimaatopwarming, zoals het bouwen van dijken, zijn meestal minder rendabel. Tot nu toe waren de armste landen sterk afhankelijk van leningen voor klimaatprojecten, bleek uit een analyse van het International Institute for Environment and Development. Daarmee kwamen zij nog dieper in de schulden.

‘Geen reddingsboei’

Ook op het thema klimaatfinanciering bleven mensen onvervuld. Brazilië had graag gezien dat er een duidelijk stappenplan voor rijke landen zou komen, voor hoe die de klimaatfinanciering zouden gaan opschalen naar 1.300 miljard dollar. En dat duidelijk zou worden wie precies hoeveel moet betalen. Ook hiervoor was een routekaart de wens, en ook die kwam er niet. „Opnieuw trekken ontwikke-

lingslanden die het meest kwetsbaar zijn voor de wereldwijde klimaatcrisis aan het kortste eind“, zegt Hilde Stroot, klimaatexpert van Oxfam Novib in reactie op de slotverklaring. „De reddingsboei om hen te helpen om zich aan te passen aan klimaatverandering blijft uit, de toezegging voor meer financiering voor ontwikkelingslanden om zich aan te kunnen passen aan klimaatverandering is opzettelijk vaag en roept veel vragen op. Het is een uitkomst zonder duidelijke verantwoordelijkheden.“

Ook hulporganisatie ActionAid is kritisch: „Helaas deden rijke, ontwikkelde landen nog steeds geen serieuze toezeggingen om hun eerlijke aandeel aan klimaatfinanciering te leveren.“

Tussen wat rijkere landen onderling was ook gedoe over geld. De landen discussieerden onder meer over handelsbarrières, zoals de CO₂-heffing die de EU vanaf volgend jaar wil invoeren op vervuilende, geïmporteerde producten. Die handels-

Het is een uitkomst zonder duidelijke verantwoordelijkheden

Hilde Stroot
klimaatexpert Oxfam Novib

barrières zijn een doorn in het oog van India en China. In de slottekst staat nu dat landen moeten proberen hun internationale handel af te stemmen op klimaatbeleid. Opvallend aan de klimaatop dit jaar was de locatie: een havenstad in de Amazone, waar op het laatste moment met bulldozers ruimte gemaakt moest worden voor de tienduizenden bezoekers, waar veel kri-

stiek op kwam. Brazilië moest en zou de klimaatop in de Amazone houden om aandacht te vragen voor tropische bossen. Maar ook op bosbescherming hebben landen geen concrete nieuwe stappen opgenomen in de slottekst. Ze schrijven enkel dat landen „*mindfull*“ moeten zijn over het belang van bossen.

Met veel bombarie lanceerde Brazilië in Belém een nieuw bossenfonds: het Tropical Forest Forever Facility (TFFF). Het investeringsfonds met als doelbedrag 125 miljard dollar waar vooral private investeerders in moeten investeren, kreeg vooraf veel enthousiaste reacties, waaronder van het Wereldnatuurfonds en Greenpeace. De storingen komen nu nog niet veel verder dan enkele miljarden van bosrijke landen.

Vooraf ging het veel over de VS, waarvan het lang onduidelijk was of ze naar Belém zouden komen, en zo niet, of ze vanaf de zijlijn met dreigementen zouden strooien, zoals bij het VN-overleg over zeevaart onlangs gebeurde. Ze kwamen niet, en het bleef stil uit Amerikaanse hoek. Een onderhandelaar verzuchtte wel dat het ‘oude’ Amerika gemist werd, dat had wellicht wel met de vuist op tafel kunnen slaan bij een patstelling zoals rond de fossiele brandstoffen.

De Brazilianen brachten deze klimaatop de term ‘*mutirão*’ in. Dat betekent iets als ‘collectieve inzet’ en het werd veelvuldig gebruikt door het voorzitterschap. De titel van de slottekst van de dertigste klimaatop luidt: *Global Mutirão: Uniting humanity in a global mobilization against climate change*. Nu in die officiële slotverklaring tussen de landen, laat staan de hele *humanity*, geen overeenstemming is bereikt op actie tegen de belangrijkste klimaatboosdoener, fossiele brandstoffen, lijkt die titel nogal optimistisch.

AMERIKAANSE TROEPENOPBOUW

Vluchten rond Venezuela geannuleerd

Volgens de Amerikaanse luchtvaartautoriteit is er een „potentieel gevaarlijke situatie“ voor vliegverkeer van en naar het land.

Boris van der Spek en **Ruben Stift**
AMSTERDAM

Drie grote luchtvaartmaatschappijen hebben afgelopen weekend hun vluchten uit Venezuela geannuleerd. Aanleiding is een waarschuwing van de Amerikaanse Federal Aviation Administration (FAA), die op vrijdag aangaf dat er sprake was van een „potentieel gevaarlijke situatie“ voor vliegverkeer van en naar Venezuela. Het gaat om Avianca uit Colombia, het Braziliaanse Gol en TAP Air uit Portugal. Iberia, de grootste luchtvaartmaatschappij van Spanje, annuleert vluchten naar de Venezolaanse hoofdstad Caracas vanaf maandag. Ook Latam Airlines heeft aangekondigd vluchten te gaan schrappen.

Op vrijdag schreef de FAA dat piloten boven Venezuela moesten opletten „vanwege de verslechterende veiligheidssituatie en de toegenomen militaire activiteit“ in of rond het land.

De spanning rond Venezuela loopt al langere tijd op vanwege een enorme troepenopbouw door de Verenigde Staten rond de territoriale wateren van het land. Militaire bases van de VS zijn heropend en er zijn duizenden extra Amerikaanse militairen naar het gebied gestuurd.

‘Nieuwe fase van operaties’

Volgens persbureau Reuters zullen de VS in de komende dagen beginnen met „een nieuwe fase van operaties“ rond Venezuela. Wat voor operaties dat precies zijn, blijft onduidelijk.

Vorige week arriveerde de USS Gerald R Ford in de Caribische Zee, het grootste en meest moderne vliegdekschip van de Amerikaanse marine. In de weken daarvoor waren al torpedojagers en onderzeeërs in het gebied aangekomen.

Eerder hintte president Trump al op een mogelijke militaire interventie in Venezuela. Volgens Trump houdt het Venezolaanse regime zich bezig met drugssmokkel naar de VS, al lijkt het erop dat de Amerikaanse regering vooral poogt president Nicolás Maduro af te zetten.

Na het weekend zouden de VS het zogenoemde Cartel de los Soles willen brandmerken als buitenlandse terroristische organisatie. Volgens de VS staan Maduro en meerdere Venezolaanse legergeneraals aan het hoofd van deze organisatie.

Hoewel onduidelijk is of het Cartel de los Soles wel echt bestaat, heeft zowel Trump als zijn minister van Defensie Pete Hegseth aangegeven dat er meer mogelijkheden komen voor een interventie als de organisatie officieel als terroristisch wordt beschouwd.

Plannen voor pamfletten met 50 miljoen dollar op het hoofd van Maduro

The Washington Post schrijft over plannen om pamfletten boven hoofdstad Caracas uit te laten strooien door militaire vliegtuigen. Op de pamfletten zou informatie staan over de prijs van 50 miljoen dollar die de VS op het hoofd van Maduro hebben gezet.

De Venezolaanse leider vierde zondag zijn 63ste verjaardag met een aantal publieke evenementen. Met de pamfletten zouden de VS de druk op Maduro willen verhogen.

Curaçao

Op Curaçao - slechts 65 kilometer van Venezuela - wordt met zorg gekeken naar de ontwikkelingen. De Curaçaose luchtvaartautoriteit CCAA waarschuwde dit weekend luchtvaartmaatschappijen voor „ongeïdentificeerd luchtverkeer“ in het luchtruim rond Aruba, Curaçao en Bonaire. Piloten hebben regelmatig onbekende toestellen in het gebied gesignaleerd.

Venezolanen nemen deel aan een ‘Groot Kerstconcert in Vrede met Nicolás [Maduro]’ in Caracas. FOTO MIGUEL GUTIERREZ/EPA

V O L V O

De volledig elektrische Volvo EX30

De compacte SUV met grootse impact

Ontdek meer

Een lid van **de M23** spreekt eind oktober inwoners van Goma toe. In de Congolese stad leven zorgen over verdwenen kinderen. FOTO JOSPIN MWISHA/AFP

OOST-CONGO

Zo herschikte strijdgroep M23 de machtsverhoudingen in Oost-Congo

Aan de onderhandelingstafel in Doha dicteert M23 de voorwaarden. Hoe kreeg de Tutsi-militie zoveel invloed in Oost-Congo?

Koert Lindjer
NAIROBI

Het oogt paradijselijk rond het Kivu-meer in Oost-Congo: vulkanen rommelen aan de horizon, mist hangt in de valleien, groene heuvels dalen af naar rivieren die door het landschap razen. Maar achter die schoonheid schuilt al dertig jaar een jungle van verraad. Door gewapende groepen is het leven er onveilig, de lokale bevolking kan geen soldaat of politicus vertrouwen. Amnesty International schrijft in een recent rapport over een door militiestrijders verkrachte vrouw: „Ziet ze iemand in militair uniform dan raakt ze onmiddellijk getraumatiseerd.”

Over dit prachtige en grondstofrijke gebied waarin een wrede oorlog woedt, werd afgelopen weekend opnieuw onderhandeld in Doha. Daar parafeerden de Congolese regering en de M23 een nieuwe raamovereenkomst onder druk van Qatar en de Verenigde Staten. Het is geen definitief vredesakkoord, maar een document met uitgangspunten voor toekomstige onderhandelingen. Het

voorziet in theorie in een „geleidelijke en gecoördineerde” terugkeer van staatsinstellingen in deze gebieden, maar die stappen moeten nog volledig worden onderhandeld. De centrale vraag blijft: zijn de M23 bereid om Oost-Congo te verlaten? Vooralsnog lijkt dat onwaarschijnlijk. Hoe kreeg de M23 zo veel invloed, en wat betekent dat voor de toekomst van het conflict?

Onvermijdelijke speler

In de oostelijke regio van Congo ploegen boeren in voden het land, maar een oogst zien ze zelden. Miljoenen mensen zijn voortdurend op de vlucht voor gewapende groepen die zich met grondstoffen verrijken.

Meer dan honderd strijdgroepen zijn actief in het gebied. Ze schenden mensenrechten, ronselen kinderen en verwoesten het vertrouwen van de bevolking. Onder al die groepen is er één die de verhoudingen de afgelopen jaren nadrukkelijk heeft herschikt. De militie M23, gesteund door buurlanden Rwanda en Oeganda, is uitgegroeit tot een onvermijdelijke speler in Oost-Congo.

Voor al Kigali is al jaren de belang-

men om het leven.

Voor veel bewoners van Oost-Congo voelt de hoofdstad Kinshasa, haast aan de andere kant van het continent, ver weg. Historisch gezien zijn hun banden met Rwanda en Oeganda veel sterker. Al meer dan een eeuw trekken Hutu's en Tutsi's vanuit de overvolle hooglanden van Rwanda naar Oost-Congo, op zoek naar landbouwgrond.

Geschiedenis van rebellie

Het begin van de oorlog in Oost-Congo wordt vaak teruggevoerd op de genocide in buurland Rwanda in 1994. Tot op de dag van vandaag houdt een groep Hutu's die gelinkt wordt aan die genocide zich schuil in het oosten van het land. Deze groep, die zich de FDLR noemt - *Forces Démocratiques de Libération du Rwanda*, werkt nauw samen met het Congolese regeringsleger, onder meer om grondstoffen te ontginnen en de strijd aan te gaan met Tutsi-milities.

Voor Rwanda vormt de aanwezigheid van deze zogenoemde *génocidaires* al jaren het vaste motief voor militaire interventies in Congo. President Paul Kagame beschouwt de

FDLR als een directe bedreiging voor zijn land.

Elke poging tot vrede in de regio bevat dan ook standaard een bepaling over de uitschakeling van de FDLR en de strijd tegen Hutu-milities. Ook de afgelopen weken woedden opnieuw hevige gevechten tussen de M23-rebellen en (pro-)regeringstroepen, met meerdere clashes in zowel Noord- als Zuid-Kivu.

Met de poging in 1994 om alle Tutsi's in Rwanda uit te roeien in het achterhoofd hebben Tutsi's in Congo zich ook bewapend. De Tutsi-milities veranderden de afgelopen dertig jaar regelmatig van naam, al bleef één doel steeds hetzelfde: de belangen van Rwanda en de Congolese Tutsi's dienen. Ook nu onder de naam M23. „Bij hun eerste rebellie, eind vorige eeuw, kon je nog zeggen dat het een breed gedragen beweging was”, vertelt Dino Mahtani, die jarenlang in Congo als onderzoeker werkte voor onder meer de VN en nu onafhankelijk consultant is. „De militaire leiders waren weliswaar vaak Tutsi's, maar onder de strijders zaten ook veel leden van andere etnische groepen.”

De steunpilaren van de Tutsi-mili-

ties, Rwanda en Oeganda, trokken in 1996 nog gezamenlijk naar Kinshasa om de kleptocratische president Mobutu af te zetten. Maar kort daarna werden ze rivalen en vochten ze rond 2000 drie grote veldslagen met elkaar uit: een vete die de oorlog in Congo alleen maar verder aanwakkerde.

Akkoord van 23 maart

Na een vredesakkoord in Zuid-Afrika rond de eeuwwisseling werden de opstandige Tutsi-milities geïntegreerd in het regeringsleger. Dat mislukte echter en leidde tot een tweede opstand, die in 2009 eindigde met het akkoord van 23 maart, waarna de beweging voortaan M23 - *Mouvement du 23-Mars* - ging heten. In de jaren daarna veranderde M23 geleidelijk in een beweging die bijna volledig bestaat uit Tutsi's.

Rijke Congolese Tutsi's werken via een hecht zakennetwerk samen en bieden elkaar, getraumatiseerd door de genocide, regionaal steun. Maar tegelijk strijden ze onderling om invloed. Toen M23 tijdelijk in het nationale leger was opgenomen, belandden hun leiders zelfs in een vechtpartij in het casino van Goma tijdens een ruzie over geld.

Na het akkoord van 23 maart 2009 bleven de spanningen bestaan. De leiders van M23 kregen hoge posities binnen het regeringsleger. „Bij hun jacht op de FDLR vermoordden ze veel Hutu-burgers die zich tussen de strijders hadden verscholen”, zegt Mahtani. „Tegelijk verdienden ze grof geld door de meest lucratieve mijn-

Voor Oost-Congolezen voelt hoofdstad Kinshasa ver weg, de banden met Rwanda en Oeganda zijn veel sterker

bouwlocaties van de FDLR over te nemen.” Toenmalig president Joseph Kabila probeerde na verloop van tijd een einde te maken aan deze praktijken. Hij plaatste de M23-leiders over naar andere regio's, ver van de mijnen. Maar dat leidde tot desertie en opnieuw een opstand, die in 2012 uitmondde in de inname van de regionale hoofdstad Goma door M23.

Regionale rivaliteit

Die was van korte duur. Onder zware internationale druk trokken de rebel-

Boven: M23-militie nam in januari Goma in. **Onder:** in Doha werd afgelopen week een **overeenkomst** gesloten tussen de regering en de militie. FOTO'S MOSES SAWASAWA/AP, MAHMUD HAMS/AFP

len zich na enkele dagen alweer terug. Een deel van de M23-strijders vond onderdak in buurland Oeganda, anderen weken uit naar Rwanda. Toch dook de beweging enkele jaren later opnieuw op. Eind 2016 werd M23 weer financieel en militair tot leven gewekt, eerst door Rwanda en later ook door Oeganda. „We delen cultuur en taal met Rwanda,” zei kolonel Vianney Kazarama, de militaire woordvoerder van M23, in 2012 tegen NRC. „Maar niemand in M23 heeft de Rwandese nationaliteit.” Die propa-

ganda geloven de meeste Congolezen al lang niet meer.

De rivaliteit tussen Rwanda en Oeganda kreeg een nieuwe impuls met de komst van de Congolese president Félix Tshisekedi in 2019. Oeganda wist met hem een goede relatie op te bouwen en kreeg toestemming om wegen aan te leggen in Congo: lucratieve projecten die in handen kwamen van bedrijven van hoge Oegandese militairen. Voor Rwanda was dat onverteerbaar. „De Rwandezee toleerden zo'n prominente rol van de

Oegandezen niet”, zegt Mahtani. „Ze vonden dat Oeganda hun geopolitieke ruimte binnendrong. Daarom namen zij de leiding over M23.”

De situatie werd nog complexer toen ook Kenia zich in de strijd om invloed mengde. „Als sterkste economie van Oost-Afrika had Kenia Congo binnengehaald in de Oost-Afrikaanse Gemeenschap”, vertelt Mahtani. „Keniaanse bedrijven stonden klaar om daar grof geld te verdienen.”

De M23 blijft aan de heup verbonden met Rwanda. Volgens de VN le-

verde Kigali niet alleen drones en luchtafweergeschut, maar stuurde het ook zo'n vijftienduizend soldaten om het offensief begin dit jaar tot een succes te maken. Volgens een recent VN-rapport zijn de M23 de afgelopen maanden begonnen met het opzetten van eigen bestuursstructuren en een zelf opgeleide politiemacht. „Ze hebben de bouwstenen voor een eigen staat opgezet”, aldus een analist.

‘Onzekere weg voorwaarts’

De euforie over een naderende vredesdeal hield dan ook niet lang stand. Na de handdrukken en de flitsende camera's bleek hoe moeilijk het voor zowel Congo als Rwanda was om concessies te doen. De M23 liet geen enkele bereidheid zien om het begin dit jaar veroverde gebied te verlaten. Integendeel, naast de eigen bestuursstructuur wierf de beweging nieuwe strijders. Tegelijk stokte de vooruitgang op de twee meest gevoelige punten van de gemaakte afspraken: Rwandese militairen trokken zich niet terug en het Congolese leger elimineerde de anti-Rwandese FDLR niet.

Het in het Witte Huis getekende verdrag oogt meer als een zakelijke deal dan als een vredespect. „Alles in Congo draait om geld”, zegt Dino Mahtani. „Het resultaat is een akkoord met een onzekere weg voorwaarts. Het kan tot meer gevechten leiden.”

Volgens het VN-rapport betekende de inname van het mijngebied Rubaya in april vorig jaar door de M23 een belangrijk strategisch voordeel. Om zo'n gebied in handen te houden, is strikte controle nodig: krijgsheren houden toezicht, innen tol bij in- en uitgangen, beheren de handelscentra voor mineralen en heffen belastingen op de exportroutes naar buurlanden. Zo is een oorlogseconomie ontstaan waarin de met modder besmeurde mijnwerkers nauwelijks iets verdienen. „Het wordt een bijzonder bittere pil voor de M23 om, zoals het akkoord voorschrijft, die mijnen en hun bestuursstructuren op te geven en zich terug te trekken ten noorden van Goma”, zegt een analist.

Zo kon een land met de mooiste natuur, met de vruchtbaarste landbouwgronden, een land dat bekendstaat als 's werelds eldorado van grondstoffen, ook de bijnaam krijgen van de „hoofdstad van de verkrachtingen” en ten prooi vallen aan strijdgroepen voor wie wreedheden geen grenzen kent. Gruweldaden om burgers te straffen, te intimideren en te vernederen, opdat ze hun macht behouden en kunnen doorgaan met plunderen.

KERSTACTIE 2025

Met Prinsjesdag 2025 liet het kabinet weinig ambitie zien op het gebied van armoedebestrijding. Dat betekent dat de reflectie van de planbureaus (SCP, CPB en PBL) in 2024 onverkort blijft staan: er is grote zorg over de lange termijneffecten van het overheidsbeleid voor armoedebestrijding. Daarom blijft een focus op armoede- en eenzaamheidsbestrijding vanuit het NRC Lezersfonds onverminderd relevant. Immers, bestrijden van armoede en eenzaamheid blijft in het belang van ons allemaal en is juist in deze onzekere tijden extra noodzakelijk en urgent. Iemand die geldzorgen heeft of in armoede leeft heeft vaker last van stress, problemen met de gezondheid, eenzaamheid en schaamte. Vele particuliere initiatieven, dicht bij de

mensen die hulp het meest nodig hebben, brengen verlichting. Het NRC Lezersfonds (1928) steunt dit soort initiatieven. Daarom doet het NRC Lezersfonds ook dit jaar opnieuw een beroep op u om te helpen bij het verlichten van armoede in ons land. Vorig jaar ontvingen wij van NRC-lezers maar liefst € 316.000 aan giften. Met dat geld ondersteunen wij bijvoorbeeld projecten die zich bezighouden met het lenigen van de ergste nood bij armoede en het bestrijden van eenzaamheid en isolement. Ook bieden we voedselhulp en hulp aan daklozen en vluchtelingen. Vaak focussen wij ons daarbij op kleinschalige projecten in de wijken en buurten van steden en dorpen. Het geld wordt tweemaal per jaar toegekend door de

commissie van het NRC Lezersfonds en besteed via lokale organisaties. Bestuur en commissie ontvangen geen vergoeding.

Hoe het geld wordt besteed is te vinden op onze website. Wilt u bijdragen? U kunt uw gift overmaken op IBAN NL34INGB0002806200 of NL14RABO0365692034 ten name van Stichting Fonds van NRC Handelsbladlezers of via onze website nrclezersfonds.nl. Ook kunt u de QR-code gebruiken met een barcodescanner.

Op onze website vindt u ook alle informatie over ons fonds, de financiële verantwoording en ons ANBI-nummer.

De commissieleden van NRC Lezersfonds zijn:

Henk Itzig Heine, *voormalig Hoofddirecteur Personeel bij het ministerie van Defensie*
Gertjan Sonneveld, *voormalig hoofd Finance NRC Media BV*
Olivier Spier, *notaris te Amsterdam*
Marijke van Haaren, *oud-wethouder gemeente Berkelland*
Sylvie Lo Fo Wong, *voormalig huisarts te Rotterdam*
Faye Leigh Lui, *docent communicatie Hogeschool In Holland*
Leon Vos, *psychiater bij Reiner van Arkel, Den Bosch*

nrc

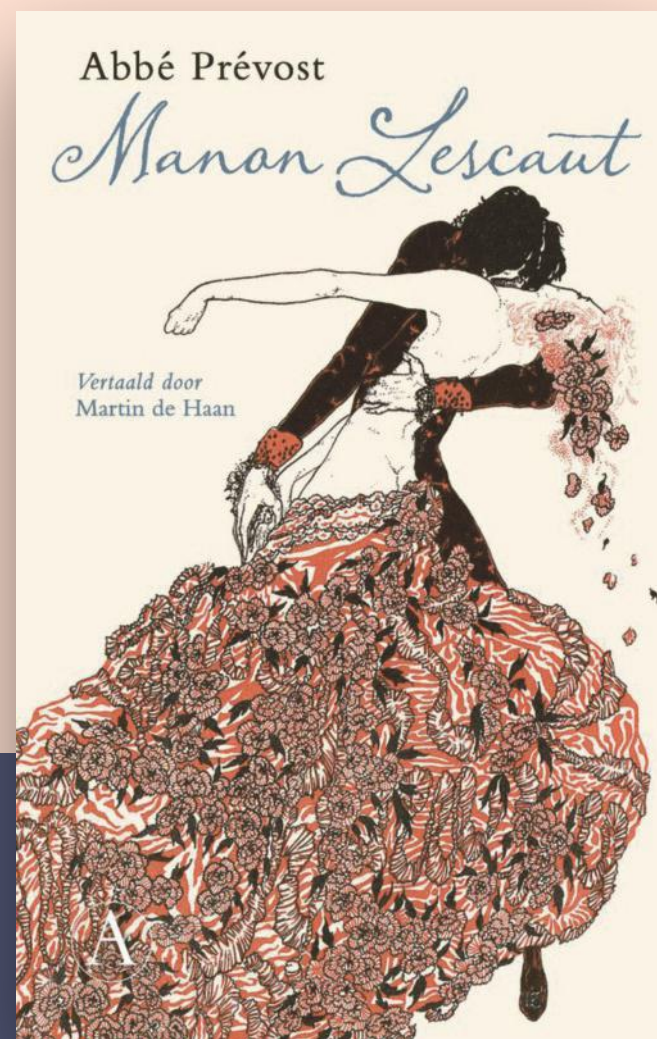
VOOR JOU ALS ABONNEE

ATHENAEUM

DOWNLOAD TOT EN MET 30 NOVEMBER DIT **E-BOOK**

In samenwerking met Singel Uitgeverijen geven we abonnees de mogelijkheid om elke maand een e-book te downloaden, als aanvulling op het NRC-abonnement. Heb jij het e-book van deze maand al gedownload?

Hoe werkt het?

- Elke maand staat er een nieuw e-book voor je klaar op nrc.nl/ebook. Het zijn altijd kwalitatief hoogwaardige boeken die in het verleden gerecenseerd zijn door onze redacteurs.
- Het e-book is een hele maand te downloaden. In de nieuwe maand verschijnt er een nieuw e-book. Op dat moment kan je het oude e-book niet meer downloaden.
- Heb je het e-book eenmaal gedownload? Dan kan je het lezen op een moment dat het jou uitkomt. Op je e-reader, laptop, telefoon of tablet.

Lees alle informatie op nrc.nl/ebook
of scan de QR-code

nrc

Deze rubriek belicht wekelijks hoe lastige problemen op de werkvloer aangepakt kunnen worden. Heeft u een dilemma, stuur een e-mail naar werk@nrc.nl

DILEMMA'S OP DE WERKVLOER

Een leidinggevende is iets anders dan een vriend

Collega's raken dikwijls met elkaar bevriend, maar kan dat ook met je leidinggevende? „Het gaat om heel verschillende rollen.”

Door **Casper van der Veen** Illustratie **Robin Héman**

DILEMMA

Voor veel mensen is het de plek waar ze, na hun eigen woning, de meeste tijd doorbrengen: de werkplek. Logisch dan ook (en gezellig) dat hier vriendschappen ontstaan. Kun je ook vrienden zijn met je baas? En andersom: kan een leidinggevende bevriend zijn met het personeel dat onder haar of hem valt? En moet je dat willen?

VRIENDSCHAP

Er zijn in Nederland verschillende onderzoeken gedaan naar vriendschappen op het werk, maar daarin betrof het altijd banden met directe collega's, niet specifiek met een leidinggevende. Vorig jaar bleek uit research van het Top Employers Institute dat 43 procent van medewerkers van grote bedrijven hun collega's niet als vrienden ziet, wat suggereert dat 57 procent dat wél doet. 26 procent zei dat vriendschap met een leidinggevende tot een voorkeursbehandeling kon leiden.

Daar sluimert het gevaar, zo ziet ook psycholoog bij hr-adviesbureau Dijk & Van Emmerik, Flores van Emmerik (59). „Als je een vriendschapsrelatie met je leidinggevende aangaat, is er het risico op rolvermenging en daaruit voortvloeiende conflicten”, zegt hij telefonisch. Niet dat hij hier meteen op wil focussen, want „als psycholoog ben ik in principe altijd voor vriendschap”, aldus Van Emmerik.

Heb je een leidinggevende functie, dan moet je op een paar zaken letten. „Wat je vooral moet vastleggen is dat persoonlijke voorkeuren en loyaliteit geen rol spelen in het zakelijk handelen”, aldus Van Emmerik. „Daarnaast moeten andere personeelsleden zich niet buitengesloten voelen.” Als aan die randvoorwaarden voldaan wordt, kan vriendschap tussen een chef en medewerker goed werken. „Meer regels opstellen gaat eigenlijk niet, daar krijg je een nare bureaucratie en juist meer willekeur van.”

Risico's blijven er altijd. „Een goed huwelijk kan ook sneuvelen”, aldus Van Emmerik. „In theorie kun je de rol van leidinggevende en vriend scheiden, maar in de hectiek van alledag gaat dat moeilijker. Een vriend die altijd te laat komt, kun je dat vergeven. Maar als kwartaalrapportages steeds te laat worden ingeleverd, is dat geen charmant trekje meer.”

Vrienden en collega's zijn ook hele verschillende rollen, benadrukt de psycholoog. „Een vriendschap is gebaseerd op persoonlijke loyaliteit, vertrouwen, emotionele veiligheid en draagt bij aan zingeving, motivatie en sociale identiteit. In de zakelijke context spelen andere waarden: voorspelbaarheid, betrouwbaarheid en competentie.” Het helpt als mensen al vrienden waren voor ze collega's werden,

aldus Van Emmerik: „Dan overstijgt die band de context van het werk, dat maakt het duurzamer en stabiel.”

Dit gevaar ondervond topman Tibbe Verschaffel (29) van Planet B, een Belgische onderneming die duurzame versies ontwikkelt van alledaagse producten, aan den lijve. Hij richtte het bedrijf met enkele studievrienden op in 2020 en heeft inmiddels een team van 43 mensen.

„Ik begon als student-ondernemer en was ideologisch gedreven om een impactbedrijf neer te zetten, met mijn vrienden”, vertelt Verschaffel vanuit zijn kantoor in Gent. „Je begint met een klein groepje, maar gaandeweg word je groter, waardoor je plots 'de baas' bent. Dat is niet iets dat ik geëmbieerd heb, ik ben er meer in gerold.”

Risico's blijven er altijd. 'Een goed huwelijk kan ook sneuvelen'

Verschaffel worstelt nog steeds met die rol, in combinatie met de wens een open en amicale sfeer op het werk te hebben. „Ik wil *one of the people* zijn, die persoon tussen iedereen, niet een baas”, zegt hij. „Soms wil ik een biertje drinken met de medewerkers en over koetjes en kalfjes praten of over persoonlijke zaken. Maar als we dat doen, hoor ik toch vooral dingen over het bedrijf - al praat ik daar natuurlijk ook graag over. Als chef staat 'Planet B' op mijn voorhoofd getatoeëerd.”

Verschaffel weet hoe moeilijk het kan zijn om professionele samenwerking met vriendschap te combineren. Zo moest hij een mede-oprichter ontslaan, omdat hij uit zijn rol gegroeid was - al zag hij dat zelf niet. „Dat was een van de meest hartverscheurende dingen die ik ooit heb moeten doen”, zegt Verschaffel, die het emotioneel vindt om hierover te praten. „Hij was een van mijn beste maten, alsof je je moeder moet ontslaan. Dan heb je zo hard gewerkt en komt een van je beste maten zeggen dat je niet op je plek zit.”

De vriend in kwestie kreeg een andere rol, maar het contact is sindsdien alleen zakelijk. „Dan ben je echt eenzaam”, blikt Verschaffel terug op zijn eigen positie in die tijd. „Iedereen kijkt naar mij voor een beslissing, die ik absoluut niet wil nemen, maar die alleen ik kan nemen.”

De topman wil vooral de voordelen benoemen van vriendschap op de werkvloer, ook tussen leidinggevende en personeelslid. „We werken samen aan een mooi product en gaan daar ook honderd procent voor. Daardoor is het moreel hoog en is er een open cultuur, zonder kantoorpolitiek. Je raakt dan gehecht aan elkaar en binnen het team zijn dan ook al veel vriendschappen ontstaan.”

Dat beaamt Van Emmerik. „Mensen kunnen meer zichzelf zijn, zich vollediger uiten en originelere ideeën opperen”, zo somt hij de voordelen op. „Ook kan de sociale steun groter en meer onvoorwaardelijk zijn en zou je in theorie meer fouten kunnen maken.” Deze pluspunten ziet hij ook bij een start-up als Planet B: „Zoiets ontstaat uit een gemeenschappelijk idee en een gedeelde vonk. Als het alleen om geld draait, blijft zo'n onderneming waarschijnlijk minder lang bestaan dan wanneer er ook bepaalde waarden onder liggen.”

DUS

Vriendschap met je leidinggevende kan leiden tot een prettiger werksfeer en een gemotiveerder team. Er komen echter ook risico's bij kijken, zoals voorkeursbehandeling of het sneuvelen van de vriendschap. Belangrijk blijft om ervoor te zorgen dat persoonlijke banden geen rol spelen in zakelijk handelen en dat er een cultuur is waarin medewerkers elkaar op zulke gevaren kunnen aanspreken.

INTERVENTIE

Karremans wist dat de oorlogswet voor Nexperia tekortschoot

De niet eerder gebruikte wet die chipmaker Nexperia moest redden, was onvoldoende. Minister Karremans beseftte dat.

Marc Hijink en Jeroen Wester
AMSTERDAM

Demissionair minister Vincent Karremans (Economische Zaken, VVD) wist van het begin af aan dat zijn omstreten ingreep in Nexperia weinig kans van slagen had zonder tussenkomst van de rechter. Daarom drong de bewindsman al een dag na het gebruik van een oorlogswet bij de rechter aan op extra ingrepen, blijkt uit documenten waarover NRC beschikt. De minister moest in allerijl handelen toen bleek dat acuut ingrijpen bij de chipmaker noodzakelijk was.

De interventie bij Nexperia, eigendom van het Chinese Wingtech, leidde echter tot een hevige reactie van China. Daardoor ontstond een chiptekort dat wereldwijd autofabrikanten in de problemen bracht. Karremans stelde eerder in een interview met het *FD* dat zijn ingreep los stond van de zaak bij de rechter, die een dag later werd aangespannen, en dat hij „niet wist dat de bestuurders naar het Hof zouden gaan”. Hij wist wel dat ontevreden bestuurders een procedure voorbereidden, maar het was onzeker of en wanneer die procedure doorgang zou vinden.

In een reactie aan NRC stelt Economische Zaken (EZ) dat deze feiten „niets nieuws” inhouden. De minis-

ter heeft de procedure bij de Ondernemingskamer „in het geheel niet geïnitieerd of beïnvloed”. De ingreep van de minister „staat volledig los van de procedure” bij de rechter. „Onze (...) betrokkenheid als belanghebbende partij bij de procedure (...) was volkomen normaal”, laat een woordvoerder weten.

Het ministerie wilde voorkomen dat de Chinese topman Wing, tevens grootaandeelhouder, Nexperia zou ‘leegtrekken’ door de productie van chips uit Europa te vervangen door die in China. Wing zou dat van plan zijn, omdat hij zijn mogelijkheden om Nexperia in het Westen uit te breiden gedwarsboomd zag door Amerikaanse exportbeperkingen. Die restricties gingen op 30 september in. Overleg met Economische Zaken, om Nexperia een meer Europees bestuur te geven en zodoende de Amerikaanse exportbeperkingen te vermijden, kapte Wing af.

China reageerde met een exportverbod voor Nexperia-chips, dat leidde tot wereldwijde chipschaarste.

Spoedig optreden

Op 30 september zette Karremans een nog nooit eerder gebruikte wet uit 1952 in. Hij verbood op basis van de Wet beschikbaarheid goederen per direct het verplaatsen van bedrijvig-

heid en machines van Nexperia.

Karremans beseftte tegelijkertijd dat het „allerminst zeker is of aan het bevel zal worden voldaan”, liet hij een dag later aan de rechter weten, en dat het uitgevaardigde verbod moeilijk zou kunnen worden gehandhaafd. „Een spoedig optreden van de Ondernemingskamer kan dat voorkomen”, blijkt uit documenten waarover NRC beschikt.

De minister meldde zich als belanghebbende in de procedure en

Critici vinden de ingreep van de minister overbodige politieke inmenging

wees er daarbij op dat zijn bevel op basis van de oorlogswet nutteloos zou zijn zonder nadere inmenging van de rechter. „Zonder ingrijpen van uw Ondernemingskamer” zal het „vermoedelijk leiden tot gevallen van niet-naleving van het bevel”, liet de landsadvocaat namens de minister weten. Want, zo betoogde de minister, de straf die staat op het overtreden van het verbod zal „onvoldoende zijn om te garanderen dat het bevel wordt nageleefd”.

Dat roept de vraag op of het ministerie van Economische Zaken naïef is geweest bij het inzetten van de obscure wet, of dat het voor het departement vanaf het begin af aan duidelijk is geweest dat de ingreep alleen zinvol zou zijn in combinatie met een interventie door de rechter.

Interne machtsstrijd

Naar nu blijkt stuurde de minister een dag na zijn bevel inspecteurs van de afdeling Toezicht Economische Veiligheid op Nexperia af. Dit deed hij om te controleren of de halfgeleiderfabrikant zich aan het bevel hield, zo blijkt uit documenten. Maar het resulteerde in een gespannen situatie. „Tijdens het bezoek ontstond discussie tussen twee vertegenwoordigers van het ‘kamp Wing’ en” de inspecteurs. De interne machtsstrijd bij Nexperia „vormde (...) een forse hinder voor de medewerking” van het bedrijf.

De Ondernemingskamer zette Wing op non-actief, op verdenking van mismanagement, en ontnam hem de controle over zijn bedrijf. Die uitspraak, in combinatie met de actie van Karremans, wordt in China beschouwd als de Nederlandse ‘nationalisatie’ van een Chinees bedrijf.

Voor de Chinese autoriteiten was het bevel van Karremans directe aanleiding om de export van Nexperia-halfgeleiders vanuit China naar Eu-

ropa te verbieden. Critici vinden de ingreep door de minister overbodige politieke inmenging; de gang naar de rechter was al voldoende. Ook na de tussenkomst van de rechter, waarbij de topman van Nexperia op een zijspoor belandde vanwege vermoedens van wanbeleid, bleef Karremans zijn bevel handhaven.

Afgelopen week schoorte de bewindsman de inzet van de oorlogswet op, nadat een delegatie ambtenaren in China overleg had gevoerd om het diplomatieke conflict te sussen. Maar er geldt nog altijd een informatieplicht voor Nexperia, meldde Karremans de Tweede Kamer. Dat betekent dat het ministerie nog een oogje in het zeil kan houden bij het bedrijf.

Zeker is dat het ministerie goed op de hoogte was van de juridische voor- en nadelen van inzet van de wet uit 1952. Al een jaar geleden wees een van de topambtenaren van het ministerie op het belang van deze wet in een wetenschappelijke bundel over „onderneming en oorlogsdreiging”. Bij de Preadviezen 2024 van de Koninklijke Vereniging ‘Handelsrecht’ besprak hij enkele noodwetten die „rechtstreeks” verband hielen met „de voorbereiding op een nootdostand met inbegrip van oorlog”. Als eerste noemde de topambtenaar de Wet beschikbaarheid goederen in het kader van „voorbereiding voor oorlog”.

Max Verstappen viert zijn overwinning in de Grand Prix van Las Vegas. FOTO MEG OULPHANT/GETTY IMAGES

FORMULE 1

Max Verstappen terug in titelstrijd na diskwalificatie van McLarens

Na de Grand Prix van Las Vegas leken Max Verstappens kansen op de wereldtitel nagenoeg verkeken. Maar nu zijn Lando Norris en Oscar Piastri gediskwalificeerd, vanwege overmatige slijtage van de onderkant van hun McLaren-auto's.

Vincent Sondermeijer
AMSTERDAM

Max Verstappen had in Las Vegas een miraculeuze hoeveelheid pech bij het rivaliserende McLaren nodig om nog kans te houden op de wereldtitel - en vier uur na de door hem gewonnen race kwam die pech er alsnog. De wedstrijdleiding van autosportbond FIA maakte bekend dat Lando Norris en Oscar Piastri allebei worden gediskwalificeerd. Alle punten die ze verdienden met hun respectievelijke tweede en vierde plekken, raken ze kwijt. Verstappen heeft daardoor met twee races te gaan weer een reële kans om kampioen te worden.

Reden voor de diskwalificatie is bovenmatige slijtage van de zogeheten ‘plank’ onder de auto. Dat recht-hoekige onderdeel, dat anders dan de naam doet vermoeden niet van hout is gemaakt maar van een composiet-mengsel van plastic en glasvezel, zit onder de auto's zodat de FIA erop kan toezien dat die niet te laag boven de grond hangen. De plank is 10 millimeter dik, en mag aan het einde van de race hoogstens 1 millimeter zijn afgesleten.

Bij de McLarens was de slijtage meer dan die ene millimeter, schrijft Jo Bauer, technisch afgevaardigde van de FIA, in zijn verslag na controle. In de plank zitten meerdere ronde gaten die de officials kunnen gebruiken om de dikte te meten. Bij Piastri's auto was de plank op drie meetpunten respectievelijk 0,04, 0,26 en 0,1 millimeter te veel afgesleten. Bij Nor-

ris' auto ging het om twee meetpunten, die 0,07 en 0,12 millimeter slijtage te veel vertoonden.

Rijhoogte is in de Formule 1 altijd belangrijk, maar met de huidige auto's des te meer. Het leeuwendeel van de neerwaartse druk die ze in de bochten op de weg houdt, wordt namelijk opgewekt door de luchtstroom onder de auto. Hoe lager de auto boven het circuit hangt, hoe nauwer de opening waardoor de lucht wordt geperst, en hoe lager de luchtdruk onder de bodemplaat.

Voor F1-teams is het elke keer weer een evenwichtsoefening om de juiste rijhoogte te vinden. Als de bodem te laag boven het asfalt hangt, stuiteren en schraapt die ook meer over hobbels in de baan (wat de spectaculaire vonken oplevert die vaak achter de auto's aan stuiten), en slijdt die dus ook meer af. Maar te hoog is ook niet goed. Het aerodynamische effect van een verhoging van de rijhoogte met enkele millimeters is al zo groot, dat het de bestuurbaarheid van de auto ernstig kan beïnvloeden.

McLaren is niet het eerste team dat dit jaar de grenzen van de rijhoogte heeft opgezocht en heeft overschreden. In China werd Lewis Hamilton (Ferrari) om dezelfde reden uit de uitslag geschrapt, en in Bahrein overkwam het Nico Hülkenberg (Saubert).

Natuurkundige krachten

Bij Hamilton en Ferrari was daarna ook duidelijk het effect van rijhoogteveranderingen te zien. Na zijn diskwalificatie moest Ferrari de auto iets hoger op de wielen zetten, waarna zowel

Hamilton als zijn teamgenoot Charles Leclerc maandenlang enorm worstelden met hun wagens. Nogal een contrast met vlak vóór de diskwalificatie: toen won Hamilton in China de sprintrace, waar de plank vanwege het kleinere aantal ronden niet ver genoeg kon afslijten voor diskwalificatie.

Opvallend is wel dat uitgerekend McLaren nu óók in de fout is gegaan. Het Britse team heeft de rijhoogte van zijn auto juist als één van de beste onder controle. Onder meer door

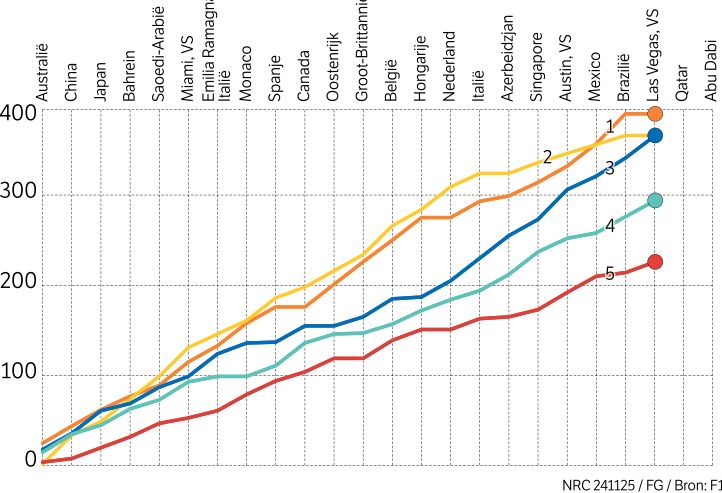
slimme configuratie van de wielop-hanging hangt de onderkant van de auto zeer stabiel boven het wegdek, óók als er onder het remmen, accelereren en sturen allerlei natuurkundige krachten op de auto werken die hem naar voren, naar achteren of opzij willen laten overhellen. Daardoor kan het team de rijhoogte met een gerust hart verlagen - al is het daar nu kennelijk te ver in gegaan.

Norris had vrijdagavond (plaatselijke tijd) nog knap de pole position

De strijd om het kampioenschap

Stand topvijf coureurs Formule 1, in punten

- 1 Lando Norris, 390 pt
- 2 Oscar Piastri, 366 pt
- 3 Max Verstappen, 366 pt
- 4 George Russell, 294 pt
- 5 Charles Leclerc, 226 pt

NRC 241125 / FG / Bron: F1

gepakt in de kwalificatie, toen het stratencircuit in Nevada vanwege regen nog verraderlijk glad was. In de race was hij de leiding echter direct kwijt, omdat hij de eerste bocht verkeerd inschatte en doorschoot. Verstappen nam de koppositie over en reed onbedreigd naar de overwinning. Piastri kwam het hele weekend snelheid tekort. Door de dubbele diskwalificatie schuift George Russell (Mercedes) op naar de tweede plek, en krijgt zijn teamgenoot Andrea Kimi Antonelli de trofee voor de derde plaats. De 19-jarige Italiaan startte op de zeventiende plek en reed een indrukwekkende race, waarbij hij in de slotfase op versleten banden even snel, zo niet sneller, was dan rivalen op veel verser rubber.

De strijd om het kampioenschap ziet er nadat Norris en Piastri uit de uitslag zijn geschrapt, plotseling heel anders uit. Aanvankelijk leek Verstappen Las Vegas te verlaten met 42 punten achterstand op Norris, en 12 op Piastri. Nu komt hij echter op gelijke hoogte met de Australiër (366 punten), en op 24 punten achter de Britse wk-leider. In de resterende raceweek-ends, in Qatar en Abu Dhabi, zijn nog maximaal 58 punten te verdienen.

Dat houdt in dat Verstappen nog altijd geen makkelijke klus in het vooruitzicht heeft. Als hij *niet* alle races wint die nog resten - naast de twee grands prix ook de sprintrace in Qatar - wordt het sowieso erg moeilijk. En zelfs als hij de maximale score behaalt, is hij nog afhankelijk van Norris. Die moet dan immers op de een of andere manier nog 9 punten verliezen.

Een vrachtwagen staat bij de poort van de Nexperia-fabriek in Dongguan, Guangdong, China op 7 november. FOTO MAXIM SHEMETOV/REUTERS

Feyenoord-spits Ayase Ueda in duel om de bal in de wedstrijd tegen NEC. FOTO MAURICE VAN STEEN/ANP

EREDIVISIE

Feyenoord laat fans een helft genieten maar verliest na rust alle grip op NEC

Feyenoord verliest thuis met 4-2 van NEC en ziet de achterstand op koploper PSV oplopen tot zes punten.

Jorit Verkerk
ROTTERDAM

Hoe NEC met 4-2 van Feyenoord kan winnen in de Kuip? Simpel: de Nij-meegse subtopper benut in de tweede helft de kansen wel waar de thuisclub die in de eerste helft onbenut laat. Het is na het verlies van Ajax thuis tegen Excelsior (1-2) de tweede grote verrassing van het Eredivisie-weekend. En het is voor Feyenoord de derde nederlaag in de laatste vijf wedstrijden. Een maand geleden stond de ploeg van coach Robin van Persie nog bovenaan en kon PSV in een directe ontmoeting op zes punten achterstand worden gezet. Maar de Eindhovenaren wonnen en kwamen op gelijke hoogte. Nu is het Feyenoord dat alweer zes punten achterstaat op koploper PSV.

Is het nu crisis in Rotterdam? „Je zou het zo kunnen noemen als je ook echt slecht speelt en niks laat zien”, zegt coach Van Persie na de wedstrijd. „Maar dat is niet het geval. Ik vond dat we een fantastische eerste helft speelden, en dan moet je gewoon met drie of vier doelpunten verschil de rust in gaan.”

Er is zondagmiddag in De Kuip in Rotterdam een Feyenoord-NEC van voor de rust en een Feyenoord-NEC

van na de rust. Voor de pauze slaagt Feyenoord er regelmatig in om NEC, dat juist zo graag aanvalt, naar achteren te dwingen. De Kuip geniet van dribbels van de Algerijnse rechtsbuiten Anis Hadj-Moussa, die Ahmetcan Kaplan tot twee keer toe door de benen speelt. En van Luciano Valente, die maandag zijn debuut maakte in het Nederlands elftal en ook zondag tegen NEC soms passes geeft die je in de Eredivisie zelden ziet.

Steijn

De grootste Feyenoord-kansen zijn voor aanvoerder Sem Steijn, die afgelopen zomer voor veel geld overkwam van FC Twente om de doelpunten te maken die Feyenoord met het vertrek van Igor Paixao (18 doelpunten en 19 assists in 2024/2025) was kwijtgeraakt. Steijn is met zes doelpunten uit tien wedstrijden goed begonnen bij Feyenoord, maar mist zondag tot twee keer toe rust en precisie in de afronding. Regelmatig komen veelbelovende Feyenoord-aanvallers niet tot échte kansen, omdat Hadj-Moussa zich vastloopt, of omdat de jonge Leo Sauer met zijn hoofd naar beneden aan een dribbel begint - en dan de ruimte voor zijn medespelers over het hoofd ziet.

Met NEC treft Feyenoord een van de meest aanvallende teams in de

Eredivisie. Trainer Dick Schreuder speelt met drie verdedigers, van wie niemand - *just in case* - achter de bal blijft staan als Philippe Sandler begint op te bouwen. Wedstrijden van NEC zijn zelden saai, en bijna altijd doelpuntnrijk. Dankzij de overwinning in Rotterdam nestelen de Nijmegenaren zich stevig in de subtop.

Van Persie heeft zijn spelers opdracht gegeven om direct te zijn in de passing. Omdat NEC zo aanvallend

Ik vond dat we een fantastische eerste helft speelden

Robin van Persie trainer Feyenoord

staat opgesteld, komen de aanvallers van Feyenoord gemakkelijk één-ten-één met hun directe bewaker. In theorie heeft Feyenoord de ideale spelers om daarvan te profiteren: spits Ayase Ueda is sterk in de duels en gaat efficiënt met kansen om, Hadj-Moussa en Sauer behoren tot de beste dribbelaars in de Eredivisie.

Vaak laat Sauer zich in de eerste helft even inzakken, om zo zijn directe tegenstander Eli Dasa met zich

ste doelpunt van het seizoen. Na rust verliest Feyenoord alle grip op NEC. Het komt via Bart Nieuwkoop nog wel op voorsprong, maar dat is eigenlijk volledig tegen de verhoudingen in. Feyenoord speelt gehaast en laat zich te vaak verleiden tot direct spel, om de bal vervolgens te verliezen en weer tientallen meters terug te moeten sprinten.

Frustratie

Oranje-international Timber vormt daarop geen uitzondering. Het gemor op de tribune lijkt extra hard te klinken als hij in de tweede helft in een omschakelmoment twee keer de bal verliest met een mislukte pass. Timbers contract loopt na dit seizoen af, en onder supporters van Feyenoord groeit de frustratie over de tot nog toe falende onderhandelingen over verlenging. De kans dat hij in de zomer gratis vertrekt wordt almaar groter.

Feyenoord wisselt Nieuwkoop voor Jordan Lotomba en diens directe tegenstander Basar Önal levert dan twee keer een afgemeten voorzet af. De eerste wordt binnengekopt door invaller Noé Lebreton (2-2), de tweede door de eveneens ingevallen Kento Shioyai (3-2). Vlak voor tijd is het opnieuw Shioyai die vanaf een meter of veertig prachtig de wedstrijd beslist: 4-2.

EREDIVISIE

Ajax zoekt wanhopig naar vertrouwen na historische nederlaag tegen Excelsior

Ajax verliest thuis voor het eerst in de historie van Excelsior. Vanaf de Arenatribunes klinkt gefluit. „Dit is Ajax-onwaardig.”

Maarten Scholten
AMSTERDAM

Als een debutant zo uitgelaten, rent routinier Mike van Duinen naar het euforische hoekje met Excelsior-supporters in de Johan Cruijff Arena. Het is gelukt! Voor de 25ste keer in de historie van de Eredivisie speelde Excelsior uit tegen Ajax, voor het eerst is er de volle winst: 1-2. Spelers jubelen en juichen, coach Ruben den Uil steekt lachend twee duimen op naar de fans.

„Als kleine club kom je hier, dan is dit wel het allerbeste wat er kan gebeuren”, zegt de uitblinkende middenvelder Noah Naujoks intussen stralend voor de camera van ESPN. Met twee doelpunten heeft de voormalige jeugdspeler van Feyenoord de wedstrijd beslist in het voordeel van Excelsior. „Ik kan het nog niet helemaal beseffen, maar het was fantastisch.”

Gevallen topclub

Ajax kon zaterdagavond in eigen huis tegen Excelsior geen moment aanspraak maken op winst, en dat tegen een tegenstander die ook na de verrassende drie punten in Amsterdam slechts één punt boven de degradatiestreep staat. De gevallen topclub ziet de achterstand op koploper PSV oplopen tot veertien punten.

Van de laatste negen officiële wedstrijden werd er slechts een gewonnen, de slechtste reeks sinds

2023 onder coach Maurice Steijn. Zowel in het veld als daarbuiten ontbreekt leiderschap, vanaf de tribunes klinkt gefluit. Al ver voor het einde van de wedstrijd loopt het stadion leeg.

‘Een disaster’

„Dit is niet Ajax-waardig natuurlijk”, stelde aanvoerder Kenneth Taylor na afloop tegen *Voetbal International*. De 23-jarige middenvelder, afkomstig uit de eigen opleiding, noemde de prestatie tegen Excelsior „een disaster”.

Hij kon begrip opbrengen voor de negatieve reactie van de fans. „Als wij zo spelen, weet je hoe het publiek daarop reageert. Dat vind ik niet raar. Dit is kloten voor iedereen die van Ajax houdt. Dit is voor de hele

„
Niet voor het eerst dat een ploeg tegen Ajax veel tijd en ruimte krijgt om op te bouwen

Ruben den Uil trainer Excelsior

club en alle supporters gewoon dramatisch.” De oorzaak voor de miserie? „Het is denk ik vooral het vertrouwen dat we missen.”

Ook interim-trainer Fred Grim noemde „vertrouwen” als factor waar het Ajax aan ontbreekt. De tijdelijke opvolger van de ontslagen John Heitinga staat na een eerdere nederlaag bij FC Utrecht nog altijd op nul punten. Zijn team toonde tegen Excelsior geen vooruitgang, bijna het tegendeel.

Juist de ervaren spelers vallen door de mand. Wout Weghorst, die eerder al rood kreeg tegen AZ na een elleboogstoot, had al in de 16de mi-

nuut van het veld gestuurd kunnen worden voor een opzichtige duw in het gezicht van tegenstander Casper Widell. Scheidsrechter Joey Kooij spaarde de Oranje-spits met geel.

De Kroatische miljoenenaankoop Josip Sutalo, vorig seizoen solide leider van de verdediger, gaf Excelsior alle ruimte om in de 37ste minuut de 0-1 te scoren. Tot dan toe controleerde Ajax op het oog de wedstrijd, zonder tot grote kansen te komen. Maar als de thuisploeg op eigen helft de bal verliest, blijkt hoe dramatisch de restverdediging staat. Naujoks krijgt de bal mee uit de kluts en kan ongehinderd door het Amsterdamse centrum dribbelen. Sutalo staat erbij en kijkt ernaar als de nummer tien van Excelsior eenvoudig diagonaal raak schiet.

Dure fout

Vlak na rust, als Excelsior opnieuw collectief ‘hoog’ durft te verdedigen is het de jonge Ajax-back Gerald Alders die een hoge voorzet door het midden wegkopt, pardoes voor de voeten van Naujoks: 0-2. In betere Ajax-tijden misschien een smetje op een grote overwinning, maar nu een dure fout. Invaller Kasper Dolberg brengt Ajax nog wel terug tot 1-2, maar meer zit er niet in.

Excelsior-trainer Den Uil legt na afloop de vinger op de zere plek bij de tegenstander. „Het is dit seizoen niet voor het eerst dat een ploeg tegen Ajax veel tijd en ruimte krijgt om op te bouwen.” En: „Ik denk dat ze het niet zo goed voor elkaar hadden vandaag.” Dit in tegenstelling tot zijn eigen ploeg, die juist in staat bleek de tegenstander ‘hoog’ op te jagen en vast te zetten. De twee goals waren volgens Den Uil een beloning voor de gedurfd manier van druk zetten van Excelsior. „Momenten waar wij voor staan. Dat geeft spelers heel veel vertrouwen.”

Noah Naujoks (10) en Rick Meissen van Excelsior zorgen dat Davy Klaassen geen gevaar sticht. FOTO OLAF KRAAK/ANP

nrcwebwinkel

Puzzelbord met draaisysteem

- › Voor puzzels tot 1000 stukjes / 77 x 57 centimeter
- › Met 360° draaibare ringstandaard en kantelfunctie
- › Voor optimaal puzzelplezier

Wat dit puzzelbord bijzonder maakt, is de ingebouwde draaibare ringstandaard. Dankzij deze slimme functie kun je het gehele bord moeiteloos ronddraaien zonder het op te tillen of te verschuiven. Ideaal wanneer je alle kanten van de puzzel comfortabel wilt bereiken. Dankzij de kantelfunctie kun je het puzzelbord op de gewenste hoek plaatsen. Perfect voor comfortabel puzzelen, waar je ook bent. Het puzzelbord heeft vier handige opbergladen en is bekleed met vilt.

Bestel nu › nrcwebwinkel.nl/puzzelbord

Ontdek de mooiste cadeaus

&KLEVERING
Kandelaar
per stuk

Adviesprijs
45,-
39,95

Kerstboomkaars
set van 12 stuks

Adviesprijs
30,-
30,-

Kunstkerstboom
met verlichting

Adviesprijs
vanaf
199,-

- › Niet van echt te onderscheiden, zonder naalduitval
- › Gaat jarenlang mee, onderhoudsvrij én stijlvol
- › Verkrijgbaar in de hoogtes 185 en 215 cm

Led kaarsenset
7-delig

Adviesprijs
29,95

Kunstboom
met verlichting

Adviesprijs
79,-

&KLEVERING
**Waxinelicht-
houders**
set van 2 stuks

Adviesprijs
37,45
29,45

AMNESTY INTERNATIONAL
Kerstkaarten
set van 32 stuks

Adviesprijs
30,-
25,-

BLOOMING GOOD
**Luxe kunst-
kerstkrans**

Adviesprijs
59,-
49,-

Bekijk de gehele kerstselectie online > nrcwebwinkel.nl/kerst

INTERVIEW **BESHARA DOUMANI** PALESTIJNS HISTORICUS

'Mensen denken dat de genocide in Gaza voorbij is, maar dat is niet zo'

Genocide is niet alleen het doden van mensen, zegt de historicus. Israël vernietigt „alles dat Palestijns leven mogelijk maakt“.

Sjoerd de Jong

LEIDEN

Als Palestijns-Amerikaanse wetenschapper ziet hij de academische vrijheid op twee fronten afbrokkelen of zelfs verdwijnen. In Gaza, waar geen universiteit meer overeind staat én in Amerika, waar de regering-Trump de aanval heeft geopend op de 'linkse' universitaire wereld. „Wat we daar nu meemaken is een weergalozе aanval op de academische vrijheid“, zegt Beshara Doumani, hoogleraar Palestijnse Studies aan Brown University.

Doumani (1957), vorige week in Nederland voor een lezing aan de Universiteit Leiden, is sinds 2020 hoogleraar Palestijnse Studies aan Brown University in Rhode Island - de eerste vaste leerstoel op dat terrein in de VS. Hij kan bogen op een lange academische ervaring, van kust tot kust. Hij was hoogleraar aan de universiteit van Pennsylvania en aan die van Berkeley in Californië. Zijn hele loopbaan zet Doumani zich in voor herwaardering van de Palestijnse geschiedenis in onderzoek naar het Midden-Oosten, waaruit die grotendeels is verdwenen of wordt genegeerd. Geboren in Saoedi-Arabië in een Palestijns vluchtelingengezin, opgegroeid in Libanon en de VS kent hij ook de Palestijnse gebieden goed. Hij was bestuursvoorzitter van de Bir Zeit universiteit op de Westelijke Jordaanoever (2021-2023), Ruim een half jaar voor de fatale datum van 7 oktober 2023 bezocht hij met een delegatie Palestijnse bestuurders enkele universiteiten in Gaza.

Hij werd er verrast. „Ik stond ervan te kijken hoezeer ze erin geslaagd waren die universiteiten op te bouwen ondanks de reeks oorlogen waar ze in twintig jaar mee te maken hadden gekregen. Sommige van die universiteiten waren begonnen in tentenkampen, toen kwamen de barakken en daarna de gebouwen, met internationale steun. Ze hadden grote ambities, met name de geneeskundestudies en tandheelkundige opleidingen. Het waren hoopvolle plaatsen. Nu is er niets meer van over. Alles is verwoest.“

Volgens Israël was Hamas de baas op die universiteiten.

„De Palestijnse academische wereld is niet immuun voor politiek, net zomin als die in Israël. Natuurlijk niet. Maar van wat Israël beweert, dat die universiteiten opleidingscentra voor terroristen waren heb ik tijdens dat korte bezoek niets gemerkt.“

Ziet u iets van wederopbouw?

„Nee. Mensen denken dat de genocide nu voorbij is met de wapenstilstand, maar dat is een misverstand. Genocide is niet alleen het doden van mensen. Israël is bezig systematisch alles te vernietigen dat Palestijns leven mogelijk maakt, van de watervoorziening tot scholen, gebouwen, woningen. Dat betekent overigens ook dat allerlei documenten en eigendomspapieren verloren zijn gegaan, dat hoort bij het creë-

Beshara Doumani bij de Hortus botanicus in Leiden. FOTO ANNABEL OOSTEWEEGH

Vindt u dat Nederlandse universiteiten Israël moeten boycotten?

„Dat is aan Nederlanders om te bepalen. Boycots zijn een vreedzame manier om mensen te mobiliseren en onrecht te bestrijden. Als dat een goede strategie was voor Zuid-Afrika, waarom zou het dan ineens niet bruikbaar mogen zijn voor de Palestijnen? Als je moet kiezen tussen geweld en geweldloos protest, lijkt de keus me duidelijk.“

Meent u dat Hamas in Gaza nog een rol kan spelen na 7 oktober?

„Als historicus vind ik het moeilijk daar iets over te zeggen. Feit is dat Hamas de macht had in Gaza en er nog weinig alternatieven zijn. Israël steunt nu milities, vaak afkomstig uit criminele bendes, die zie ik niet de plaats van Hamas innemen. Maar er zal ook zeker veel kritiek zijn van Palestijnen die zich na alle verwoesting afvragen hoe we hierin zijn terechtgekomen en welke uitwegen er zijn. Tegelijk is het bestaan van Hamas altijd een uitkomst geweest voor Israël omdat het kritiek, zelfs die op Netanyahu, kan afdoen als steun voor Ha-

mas. Ook dat is een manier om Palestijnen hun rechten te onttrekken.“

In de VS valt de regering nu de universiteiten aan, ook de uwe.
„Mijn leerstoel wordt betaald uit een permanente donatie, de *endowment* van de universiteit. Dat is cruciaal. Gelukkig, want in Amerika worden Palestijnse studies nu aangevallen en gedemoniseerd. Ook dat is niet nieuw, de schaal en intensiteit waarmee het gebeurt wel.“

Bij Project 2025, een blauwdruk voor de tweede termijn van Trump, hoort het 'plan-Esther', een afrekening met pro-Palestijns activisme.

„De regering wil de universiteiten op de knieën hebben, net als advocatenkantoren en media, en probeert dat op drie manieren te bereiken. Ten eerste met een opportunistisch beroep op antidiscriminatiewetgeving. Die wordt gebruikt om universiteiten van antisemitisme te beschuldigen en sancties te treffen zoals het bevriezen van fondsen. Twee: door het officieel onarmen van de antisemitismedefinitie van de International Holocaust Remembrance Alliance, die ook bepaalde kritiek op Israël antisemitisch noemt. Ook Harvard heeft die inmiddels overgenomen. Terwijl zelfs een van de opstellers ervan heeft gezegd dat het nooit de bedoeling was die zo te gebruiken.“

„En als derde is er dat plan-Esther, een grootschalige campagne om Palestijnse kritiek op Israël verdacht te maken of te criminaliseren als steun voor terrorisme. De effecten daarvan reiken veel verder dan Palestijnse studies, het gaat om een afrekening met het idee van universiteiten als vrijplaatsen voor kritisch denken.“

„**Israël steunt milities, die zie ik niet de plaats van Hamas innemen**

Uw eigen universiteit, Brown, kwam er nog genadig vanaf met een 'boete' van 50 miljoen dollar maar behoud van academische vrijheid.

„Dat is een misvatting. Je zou kunnen denken dat Brown er gunstig uitsprong vergeleken met bijvoorbeeld Columbia University in New York, dat 200 miljoen moest betalen. Maar dat is niet de kern van de zaak. Wat al die overeenkomsten met universiteiten gemeen hebben, is dat ze de staat inzage geven in massa's data van studenten en stafleden, wie er worden toegelaten en in dienst genomen. Dat is een geweldige machtsgreep in het hoger onderwijs.“

U bent nu met sabbatical. Bent u gerust op uw terugkeer naar de VS?

„Je kunt nergens op gerust zijn. Ik ben ervan overtuigd dat Brown achter mijn leerstoel zal blijven staan. Maar we zien dingen gebeuren die we een paar jaar geleden niet voor mogelijk hadden gehouden.“

Commentaar

KLIMAATVERANDERING

De klimaattop ‘van de waarheid’ is Belém niet geworden

Muitiráo was het buzz-woord van COP30, de klimaattop in Belém. Het stamt uit de taal van inheemse Zuid-Amerikaanse volkeren en betekent zoiets als ‘collectieve inzet’. Maar hoezeer Brazilië ook zijn best heeft gedaan, van collectiviteit was tijdens de twee weken durende onderhandelingen geen sprake. Het heeft geresulteerd in een slotverklaring waarin van alles wordt ‘bevestigd’, ‘in herinnering geroepen’ en ‘erkend’, maar waarin weinig concreets is afgesproken.

Dat uitgerekend Brazilië, dat zich met een degelijk team rondom de ervaren diplomaat André Corrêa do Lago grondig had voorbereid, zo weinig voor elkaar heeft gekregen is bijzonder pijnlijk. Alle partijen mogen zich dat aanrekenen - ook Europa, dat op het nippertje met een gezamenlijk standpunt naar Belém afreisde, maar wel met inmiddels afgezwakte klimaatplannen.

Aan de ambities van Brazilië lag het niet. Die waren groot, op deze dertigste klimaattop, waar de tiende verjaardag van het succesvolle Parijsakkoord werd gevierd, en die ook nog eens plaatsvond in het land waar wereldleiders in 1992 op de *Earth Summit* van Rio de Janeiro erkenden dat de opwarming van de planeet tot de grootste uitdagingen van de mensheid behoorden.

Het ging mis in Belém op wat al jaren het gevoeligste thema is: fossiele brandstoffen. Pas twee jaar geleden haalde het onderwerp voor het eerst de slotverklaring van een klimaattop. Uitgerkend in Dubai, in het hart van de olieproducerende wereld, werd in 2023 vastgelegd dat landen plannen moesten formuleren voor het afbouwen van het gebruik van kolen, olie en gas.

Fossiele brandstoffen zijn de grootste veroorzakers van de opwarming. Zonder daarmee te stoppen kan de mensheid klimaatverandering onmogelijk stoppen. Zo simpel is het. De bewoordingen in de slotverklaring van Dubai (*“transitioning away from fossil fuels”* - afstand nemen van fossiele brandstoffen) waren nog uitertst voorzichtig. Maar het stond er wel, zwart op wit.

Nadat het thema vorig jaar in Azerbeidzjan, onder druk van olielanden en met steun van het zwakke voorzitterschap van het gastland, werd genegeerd, beloofde Brazilië het opnieuw bespreekbaar te maken - buiten de officiële agenda om, in de hoop dat het resultaat van die gesprekken toch een plek zou krijgen in de slotverklaring. Dat mislukte omdat olielanden onder

aanvoering van Saoedi-Arabië en Rusland weigerden daarmee akkoord te gaan.

Terwijl Europa zich daar uiteindelijk bij neerlegde, dreigde Colombia in de laatste ple-

naire vergadering de slotverklaring op te blazen. Daniëla Durán González wees er namens Colombia op dat Brazilië zelf deze klimaattop had uitgeroepen tot ‘COP van de waarheid’. En, voegde ze eraan toe, ‘een COP van de waarheid kan geen uitkomst accepteren die de wetenschap negeert. Volgens het [wetenschappelijk klimaatpaneel] IPCC wordt bijna 75 procent van de CO₂-emissies veroorzaakt door fossiele brandstoffen. Er is geen mitigatie mogelijk als we niet eens mogen praten over afstand nemen van fossiele brandstoffen.”

Durán González trok zo na twee weken van moeizame onderhandelingen de enig juiste conclusie: ‘Het ontkennen van de best beschikbare wetenschap brengt niet alleen deze klimaatonderhandelingen in gevaar, maar ons hele bestaan. Welke boodschap sturen we hiermee de wereld in?’

MACHTIGE TIJDEN

Hoe de politiek iets van haar verloren berekenbaarheid kan terugwinnen

In een grillige politieke cultuur probeert Den Haag een berekenbare regering te vormen. Een voorzichtige verkenning: een vergeten variant uit de formatie van 2010 als mogelijke uitweg in 2025.

Dit artikel is een weergave van *Machtige Tijden*, een exclusieve nieuwsbrief van **Tom-Jan Meeus**.

Berekenbaarheid is al even geen Haags gebruik meer. In de jaren 2021-2023 had de politiek de mond vol van beknelde burgers op zoek naar bestaanszekerheid. In 2025 spreekt de politiek vaker over beknelde ondernemers op zoek naar stabiliteit.

Zorgen over verdienvermogen, stikstof, regel-druk, ruimtegebrek, netcongestie. „D66 doorbreekt de stilstand en biedt weer ruimte voor ondernemerschap”, schreef de latere verkiezingswinnaar in zijn programma. „We leggen wettelijk vast dat de overheid de plicht heeft het ondernemersklimaat te verbeteren”, aldus de VVD. JA21: „Nederland moet weer gaan verdienen.” Het past bij een land met een lange kapitalistische traditie.

Niet-liberalen denken anders over ondernemerschap. Het CDA wil dat bedrijven „meebouwen aan sociale cohesie”. GL-PvdA waardeert „lokale ondernemers” die „een sociale rol vervullen”. BBB ziet „gemeenschapszin” als bijvoorbeeld lokale werkgevers „het buurtfeest sponsoren”. In elk geval is de ondernemer in 2025 een vriend van de politiek.

Maar een nieuwe mode kan ook doorslaan. Houdt de politiek ook voldoende oog voor bedrijven die zich minder verheven gedragen? Die kiezen voor eigen gewin in plaats van gemeenschapszin?

Zo beschreven *NRC*-collega’s Andreas Kouwenhoven en Martin Kuiper hoe Nederlandse ondernemers vanuit België het lokale protest stimuleerden tegen een azc in een leegstaand kantoor in Terneuzen. Het bedrijf, Bergman Assets uit Brasschaat, had de gemeente een concurrerend aanbod gedaan: asielopvang in een drijvend ponton. Asielprotest ter verhoging van de bedrijfswinst: die variant kende ik nog niet.

Hoewel Terneuzen eerst had ingestemd met het azc in de stad, wees de gemeenteraad dit, na inmenging van Bergman Assets, onlangs alsnog af. Eerder al ving hetzelfde bedrijf voor de gemeente Velsen asielzoekers op in een cruiseschip, aldus het COA - tegen 23 keer de kostprijs.

Verboden is het allemaal niet. Maar een bijdrage aan de sociale cohesie evenmin. En wat helemaal mist: politici die dit soort ondernemers openlijk op hun gedrag aanspreken.

Ook zoiets: de vuurwerklobby die dit voorjaar een Kamermeerderheid voor zich won om het vuurwerkverbod een jaar uit te stellen. Ondanks negatief advies van politie, artsen en hulpverleners. Een motie van Caroline van der Plas (BBB) en Joost Eerdmans (JA21) noemde ondernemersbelangen - inkomstenderving, onverkoopbare voorraden - als motivatie. De VVD hielp het plan aan een meerderheid (D66, CDA en GL-PvdA stemden tegen).

Mirjam Bikker (CU) sprak de vrees uit voor „een soort armageddon” waarin „iedereen nog één keer helemaal losgaat en ontspoorst”. Dus even zien hoe dit rond de jaarwisseling bijdraagt aan de gemeenschapszin.

Het raakt aan het dilemma van het moderne bestuur: het verlies van politieke voorspelbaarheid creëert voor de burger een onberekenbare overheid. Telkens een nieuwe mode, te veel dadendrang op basis van impulsiviteit. In de VS blijkt nu hoe riskant dit is. Toen Donald Trump dit voorjaar zijn begroting redde door een nog hogere staatsschuld te accepteren, leidde dit tot een onoverbrugbare verwijdering met Elon Musk, die als baas van DOGE aan het omgekeerde werkte.

Een moment dat van Trump uiterste bestuurlijke vaardigheid eiste: kon hij triomfalisme vermijden en Musk binnenboord houden? Geen van beide. Vijf dagen na zijn vertrek nam Musk wraak. „*Time to drop the really big bomb*”, schreef hij in een later verwijderde post op X. „*Donald Trump is in the Epstein files.*”

Het verklaart waarom het Epstein-dossier ondanks Trumps belofte niet was gepubliceerd, zei hij. En vijf maanden later is het uitgegroeid tot de affaire die Trumps toekomst bedreigt. De prijs van politieke onberekenbaarheid.

Voortdurende chaos

In Den Haag zijn de mechanismen niet fundamenteel anders: hoe evenwichtiger een coalitie, hoe geloofwaardiger de premier. Lees het boek van *NRC*-collega’s Lamyaé Aharouay en Petra de Koning over demissionair premier Dick Schoof en het wordt pagina na pagina bevestigd: de voortdurende chaos en zijn beperkte politieke vaardigheden ontnamen hem de kans een gezaghebbende minister-president te worden.

Ook binnen de VVD leeft de vraag wat er na deze campagne resteert van haar bestuurlijke reputatie

FOTO SEM VAN DER WAL/ANP

Het is ook een dilemma in deze formatie. Er zit een dubbeldemissionair kabinet dat zelden blijk van berekenbaarheid of bestuurlijk vermogen geeft.

Niettemin waarschuwde directeur Olaf Sleijpen van De Nederlandsche Bank op 17 november dat „de kans op economische en financiële schokken” in de wereld „nog steeds hoog is”. DNB is voorbereid, zegt hij - maar of de demissionaire minister-raad zo’n crisis aan zou kunnen? Een bange vraag. Niet voor niets bepleitten alle grotere partijen in de campagne een stabiel kabinet. Maar ruim drie weken later blijft onduidelijk of de campagne al voorbij is.

De oorzaak is allereerst de VVD. De partij zette haar bestuurlijke reputatie in de campagne op het spel om een electorale ondergang te ontlopen: zij sloot de facto negentig zetels uit. PVV en GL-PvdA, samen 46 zetels, werden consequent weggestrept als coalitiepartner.

En CDA en D66, samen 44 zetels, kregen 7 september van Dilan Yesilgöz bij *WNL op zondag* te horen dat zij maar één keus hadden: hun plannen voor beperking van de hypotheekrenteaftrek intrekken. De VVD-lijsttrekker: „Wij gaan niet in een kabinet zitten dat de hypotheekrenteaftrek bij de mensen gaat weghalen.”

Al is ook duidelijk dat Yesilgöz haar belofte inzake de hypotheekrenteaftrek bij de verkenner niet heeft herhaald. De ene verkiezingsbelofte hoeft de andere niet te zijn.

De vraag is ook wat de VVD-campagnekeuzes betekenen voor haar houding in een nieuwe coalitie. Van nature zal het CDA, ook onder Henri Bontenbal, de VVD niet snel loslaten.

Maar ook binnen de VVD zelf leeft de vraag wat er na deze campagne resteert van de bestuurlijke reputatie die de partij onder Mark Rutte opbouwde. Vereenzelvigt ze zich primair met radicaal-rechtse kiezers die aan het slot van de campagne overkwamen van PVV en JA21, dan dreigt óók de grote missie van Bontenbal - een stabiel kabinet dat vier jaar zit - te mislukken.

Ingebouwde instabiliteit

Toch lijkt voor nu een minderheidscoalitie van D66, CDA en VVD het kansrijkst. Dit onder de aanname dat Rob Jetten en Bontenbal voor het schrijven van eerste inhoudelijke voorstellen bij Yesilgöz aftasten hoe ze haar tegemoet kunnen komen. Daar leek donderdag na een gezamenlijke kop koffie een begin mee te zijn gemaakt.

Toch zit ook in deze variant de instabiliteit ingebouwd. Die coalitie zou straks voor meerderheden allereerst afhankelijk zijn van twee partijen, GL-PvdA en JA21, die in de formatie als coalitiepartner zijn afgewezen. Geen geweldig uitgangspunt voor samenwerking.

Wel is in informele contacten de indruk ont-

staan dat GL-PvdA geen groot nummer zou maken van verzet tegen een strenger nationaal asiel- en migratiebeleid. En dat er kansen bestaan om JA21-politici te vinden die buiten hun partij om minister willen worden.

Tegelijk voorzien bijvoorbeeld ambtenaren op Financiën dat het politiek lastig kan worden zonder steun van GL-PvdA - de grootste fractie in de senaat - een begroting en een Belastingplan door beide Kamers te krijgen.

Dus: kunnen Jetten, Bontenbal én Yesilgöz in zo’n minderheidscoalitie wel zonder GL-PvdA als vaste (gedoog)partner? En hoelang blijft GL-PvdA inzake de begroting constructief als de VVD de partij niet tegemoetkomt?

En dus blijft ook de optie van een breed middenkabinet, met VVD én GL-PvdA, in het hoofd van betrokken rondzwerven.

Kan het misschien vliegen door een beknopt regeerakkoord te combineren met de afspraak dat het kabinet op gevoelige thema’s (financieel beleid, migratie, stikstof, et cetera) zich het recht voorbehoudt initiatiefwetgeving uit de Kamer te blokkeren? In die gevallen weigert het kabinet het zogenaamde contraseign - de handtekening van een minister die een nieuwe wet formeel bekrachtigt.

In formaties bedenken onderhandelaars zelden iets nieuws: deze variant opperde Herman Tjeenk Willink - wie anders - al eens in 2010. Een kabinet met een stabiele basis en veel vrijheid voor alle coalitiepartijen, ook VVD en GL-PvdA: wie weet is het, uiteindelijk, een uitweg.

En het biedt VVD en GL-PvdA, beide verliezers, misschien ook ruimte een nieuw profiel te verkennen.

GL-PvdA lijdt onder een chronisch gebrek aan nieuwe ideeën en jonge gezichten die inzien dat links in Nederland alleen verkiezingen in het midden kan winnen. En de VVD zegt al minstens vijftig jaar bij elke verkiezing hetzelfde: minder regels, lagere lasten. Maar de vraag is of dit de ontevredenheid van ondernemers nog adresseert. Netcongestie, stikstof, ruimtegebrek: daar helpen lagere lasten echt niet tegen.

Bovendien tonen CBS-cijfers aan dat de werkgeverslasten sinds de jaren tachtig fors zijn verlaagd - maar die van de ‘hardwerkende Nederlander’ veel minder. Welbeschouwd is alle politieke aandacht voor beknelde ondernemers dit jaar óók een blijk van politieke onberekenbaarheid: waarom niet evenveel aandacht voor de bestaanszekerheid van de beknelde burger?

Dit is de allerlaatste kans voor de middenpartijen. Als zij zelfs nu geen berekenbaar kabinet kunnen vormen dat de termijn uitzit en zijn plannen waarmaakt, dan zal de geschiedenis niet mild over ze oordelen. Dan scheppen zij de omstandigheden die ze electoraal marginaliseert en een rechts-radicala machtsvername faciliteert.

COLUMN

STEPHAN SANDERS

Er bestaat helemaal geen VVD-jasje

Hij was net gekozen als nieuwe Tweede Kamervoorzitter en Thom van Campen beloofde meteen aan de pers zijn „partijpolitieke jas” aan de kapstok te zullen hangen. Iedereen begreep wat hij bedoelde, vanaf nu was hij geen VVD-Kamerlid meer, maar de onpartijdige, onafhankelijke voorzitter, die er is voor de Kamerleden van al die vijftien partijen.

Tegelijkertijd sprak Van Campen in metaforen, want er bestaat helemaal geen VVD-jasje, voor zover ik weet, en ook die kapstok zal niet net om de hoek hangen in de gang van het Kamergebouw. We geloven de nieuwe voorzitter op zijn woord, hij heeft een nieuwe functie gekregen, maar hij blijft er net zo uitzien, net zo klinken als vlak daarvoor. Misschien dat na verloop van tijd de rug van de voorzitter iets meer gestrekt zal zijn. Maar Van Campen heeft niet ineens een zichtbare verandering ondergaan, is nog steeds een witte, Nederlandse, 35-jarige man met donkerblond haar.

Het is dus een vertrouwenskwestie en zelfs een geloofskwestie of we in die man - een en dezelfde, toch weer een ander - de nieuwe voorzitter willen zien. Wij, de Kamerleden, de directe medewerkers van het Presidium en ook de thuiszitter voor de tv, moeten deze radicale transformatie ‘waar kijken’. Als er veel mensen steeds vaker knippen met hun ogen, meewarig nee gaan schudden, is het snel gedaan met die gunfactor. Opschorting van ongelof is de voorwaarde.

Attributen kunnen helpen. Britse rechters dragen bijvoorbeeld een pruik, Nederlandse burgemeesters hebben hun ambtsketen, er is de toga voor hogleraren, advocaten, dominees et cetera. Katholieken oefenen iedere communie-

negang weer met die radicale transformatie, via de transsubstantiatieleer (brood en wijn veranderen volledig in het lichaam en bloed van Christus). En elke theaterbezoeker die *Hamlet* ziet verdringt even de duidelijk herkenbare Jacob Derwig.

Mag de privépersoon blijven bestaan achter de publieke persoonlijkheid?

Wanneer gaat het mis? Wanneer de privépersoon te duidelijk doorschemt in de publieke functie. Oud-voorzitter Martin Bosma was vast kundig in zijn Kamerrol, maar ik kon het gezicht van het parlement niet verenigen met dat van de PVV-ideoloog. Soms is er iets teveel bekend om de ‘geloofssprong’ te kunnen maken. De ‘schijn tegen’ kan al desastreus zijn.

Lees nu de biografie over Martin Luther King van de Amerikaanse journalist Jonathan Eig. Er zijn weinig mensen die zoveel morele moed hebben getoond als King, hij is een universeel voorbeeldmens; maar als alle seksuele escapades van de dominee, die nu onder het kopje ‘seksverslaving’ zouden vallen, algemeen bekend waren geweest, waren er beslist een stuk minder scholen naar hem vernoemd.

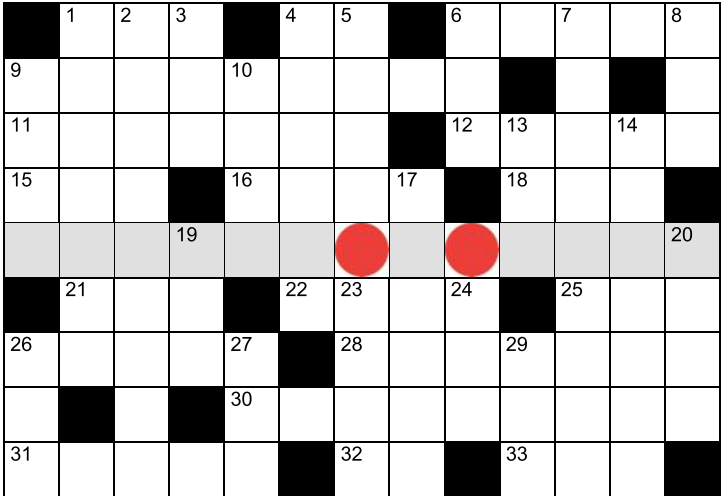
Kijk, dat had ik nu weer onterecht gevonden. Politiek gaat over politiek, en de privépersoon King kan je misschien dwangmatig seksueel promiscue noemen, als je van die termen houdt, maar met zijn strijd voor burgerrechten had het weinig uitstaande. Zijn beroemde *I have a dream*-speech gaat bepaald niet zwanger van seks. King werd tijdens zijn leven zo’n dertig keer gearresteerd, gevangen gezet, er vlogen brandbommen naar zijn huis, en dat alles niet vanwege zijn overspel.

Als je over Kings leven leest (1926-1968) ga je als vanzelf psychologiseren: zwart jongetje, middenklasse, het zuiden van Amerika tijdens de raciale segregatie. Had een strenge, ambitieuze vader, ook dominee. Jongen moest te volmaakt zijn, was uitgerust met een onverbiddelelijk Ideaal-Ik. Het kan je voorstellen dat er flink wat demonen uitgelaten moesten worden.

Mag de privépersoon blijven bestaan achter de publieke persoonlijkheid? Het kan niet anders, het is een essentieel burgerrecht, dat afgescheiden privédoein.

Maar het private moet niet al te opzichtig uitsteken in het publieke, dan worden het de staken van een vogelverschrikker. Als dat beeld eenmaal beklijft, is het gedaan met de publieke persoon.

IN HET MIDDEN

Meer puzzels van Studio Steenhuis op steenhuispuzzels.nl

Vul in en ontdek wie of wat er midden in het nieuws staat

Horizontaal: 1. ___ in Herre, Nelly 4. Draaischijf 6. Nieuw-Zeelandse zangeres die vanavond in AFAS Live staat 9. Hier zorgt het middenwoord voor spanning 11. Overstuur 12. Met twee hiervan kun je (niet) meten 15. *Back to the* __, Wings-album 16. __ Hathaway, Shakespeares vrouw of *Les Misérables*-actrice 18. Sur __, op droesem gerijpt 21. Verveling start als die eraf is 22. Energieveld 25. Jazz, Nuggets, Rockets 26. Russisch lichaam 28. Cultuurarme 30. In Amsterdam begint vandaag de sloop hiervan 31. Puntje of bolletje 32. Rondhout 33. Leroy die bij Feyenoord speelde

Oplossing puzzel 21 november. Horizontaal: 1. SLOFJE 6. BELÉM 9. EMI 10. LAMA 12. BEATLES 14. STEEL 16. SINE 17. I'VE 21. SUL 22. SOUR 24. STAND 25. INLEVEN 27. EMOE 28. NIS 29. XENOS 30. SIESTA **Verticaal:** 2. LEEMPUT 3. OMA 4. FITST 5. ELENI 6. BASHFUL 7. L'OEIL 8. MILES 11. ASENSIO 13. LIEFDES 15. EVEREST 18. ESSEX 19. SLAAN 20. IRENE 23. ONES 26. VIS **In het midden:** EPSTEIN FILES

© Studio Steenhuis steenhuispuzzels.nl

Lezers zijn de auteurs van deze rubriek. Een Ikje is een persoonlijke ervaring of anekdote in maximaal 120 woorden.
Insturen via ik@nrc.nl

DER KAISER

Onze jongste van 13 en ik zitten in de trein naar München. We gaan naar een Champions League-wedstrijd van Bayern, zijn favoriete club. Hij weet er veel van. Onder meer dat Bayern in de jaren 70 drie keer achter elkaar de Europese hoofdprijs won, onder aanvoering van Franz Beckenbauer. Maar weet hij ook zijn bijnaam? Ik geef een hint: hij was op zijn Duits de machtigste man op het veld. Mijn zoon, aarzelend: „Der Führer?”

Gábor Oolthuis

COLUMN
MARCEL

Geen soft kill, maar no kill

Nu de oorlog, sorry de afgedwongen vrede, steeds dichterbij komt kunnen we onze lol op met het duo Brekelmans-Tuinman die samen het ministerie van Defensie bemensen. Minister Ruben Brekelmans is voor de duvel niet bang, en ook niet voor Poetin, terwijl staatssecretaris Gijs Tuinman zich meer met de praktische kant bezighoudt zoals het aankopen van materieel, de werving van militairen en de aankleding van onze kazernes. Hij is trouwens ook niet bang, anders had hij niet zo'n pets medailles. Defensie heeft in 2023 dronebestrijdingssystemen gekocht, waarmee je volgens Tuinman kunt gaan voor 'een soft kill' of een 'hard kill': het verstoren of neerhalen van drones.

Het was geruststellend bedoeld, maar voorlopig zitten we met de keiharde waarheid dat de aanwezige manschappen te Volkell er niet in slagen om drones die volgens Tuinman 'voor iedereen in de Mediamarkt te koop zijn' neer te halen. Ze doken op eens op bij het militaire vliegveld, er is adequaat op gereageerd, maar ze konden ongehinderd weggelopen. In militaire termen: een no kill.

Driemaal raden hoe bang ze in Moskou voor ons zijn. We zijn echt helemaal niets, een zero, net zo erg als België: op de enige plek waar we zoals iedereen weet kernkoppen 'verstoppen' kunnen we het luchtruim niet afgrendelen. Zelfs absolute amateurs kunnen grote schade aanrichten.

Ons luchtruim ligt open. Het is voor iedereen beter als ik me daar verder niet in meng, maar ga er maar vanuit dat als ik morgen slechte zin

heb dat ik dan met Mediamarktspul moeiteloos het vliegverkeer op- en rond Schiphol stil kan leggen. En dan durf ik er ook nog wel een paar honderd euro op te zetten dat het keurkorps van Tuinman er niet in slaagt om me te vinden.

De angst is ondertussen zo groot dat we het Rusland van Poetin niet durven aan te wijzen als mogelijke verdachte. Tuinman, decoratief gezien een van onze dappersten, hield het op 'onwetenden', 'criminelen' of 'jongeren die door kwaadwillenden zijn ingehuurd' die de drones bestuurden.

Manschappen te Volkell zijn niet in staat 'drones van de Mediamarkt' neer te halen

Ruben Brekelmans zal Rusland (en de VS) de komende dagen nogmaals zo fel mogelijk toespreken over het plan van Trump voor Oekraïne en Gijs Tuinman bijt nog liever zijn tong eraf dan dat hij een land dat eerder een passagiersvliegtuig met 196 Nederlanders aan boord neerschoot provoceert door ze te beschuldigen van schending van ons luchtruim. Ondertussen proberen onze militairen de fonkelnieuwe dronebestrijdingssystemen onder de knie te krijgen en komt er een spoedcursus schieten in het donker. Om ons nog verder gerust te stellen gaan we straks misschien wel met een F35 achter een drone van de Mediamarkt aan.

Marcel van Roosmalen schrijft op maandag en donderdag een column.

FOKKE & SUKKE
WONEN IN EINDHOVEN

WAT ONS BETREFT VLIEGEN ER ALLEEN NOG MAAR DRONES OP HET VLEGVELD

HEERLIJK RUSTIG!

RGVT

nrc > puzzels

NRC brengt je elke dag de leukste en meest (ont)spannende puzzels

Speel ze allemaal op nrc.nl/puzzels

SUDOKU

								2
			2					6
			8	3				
8		7					3	9
5				9		4		
	6						7	
6	9				1		8	
1							6	
	4							5019

Meer puzzels en boeken van Peter Ritmeester op pzl.com

Plaats de cijfers 1 tot en met 9 zo in het diagram dat elk cijfer precies één keer voorkomt in elke rij, kolom, de negen vetomrande 3x3 vakken, én de vier grijze 3x3 vakken.
© Peter RitmeesterPZZL.com

Rechts: de oplossing van vrijdag.

8	1	4	9	6	7	3	5	2
6	9	2	8	5	3	7	4	1
7	3	5	1	4	2	6	9	8
9	7	6	4	2	5	8	1	3
5	2	8	7	3	1	4	6	9
3	4	1	6	9	8	5	2	7
4	8	7	2	1	6	9	3	5
2	5	9	3	8	4	1	7	6
1	6	3	5	7	9	2	8	4

Zo houden ze The Beatles levend

PAGINA C6-7

Van links naar rechts: Paul McCartney, Ringo Starr, John Lennon en George Harrison in 1963. FOTO GETTY

Cultuur

MUZIEK & THEATER

KUNSTKWESTIE

Een echte Jan van Eyck? Of toch niet? Of een beetje?

TOESCHRIJVING Museum Boijmans Van Beuningen beroept zich erop „de enige Jan van Eyck” in Nederland te bezitten. Wat wordt er eigenlijk met die formulering bedoeld?

Door **Merlijn Schoonenboom**

De drie Maria's aan het graf, 1425 – 1435. Collectie Museum Boijmans Van Beuningen, Rotterdam. Verworven met de verzameling van D.G. van Beuningen. FOTOGRAFIE STUDIO TROMP

Heeft Nederland nu een schilderij van de wereldberoemde schilder Jan van Eyck in de publieke collectie - of toch niet? Als je het aan Google AI vraagt, dan weet de zoekdienst het zeker. Ja, Nederland heeft één werk van deze meester van de zogenoemde ‘Noordelijke Renaissance’ in bezit: *De drie Maria's aan het graf* in het museum Boijmans Van Beuningen in Rotterdam, dat „na onderzoek definitief toegeschreven werd aan Jan van Eyck”.

De stelligheid van Google AI is gebaseerd op een persbericht uit 2020 van het Boijmans Van Beuningen, waarin het museum voor het eerst spreekt over het „15de-eeuwse kroonjuweel van Jan van Eyck” in de museumcollectie, dat het museum dat jaar uitleende voor de eerste overzichtstentoonstelling over Jan van Eyck ooit, in Gent. Ook heeft het museum een filmpje uit 2012 op de site staan waarin de toenmalige conservator Friso Lammertse Jan van Eyck expliciet als maker aanwijst, terwijl dat jaar diverse media de mededeling van het museum overnamen dat het paneel na restauratie een „echte Jan van Eyck” zou blijken te zijn.

Maar hoe stellig kan het museum zijn? Gezien de beschikbare argu-

menten eigenlijk niet, stelt kunsthistoricus Frans Nies deze maand in het tijdschrift *Oud Holland*, een publicatie ondersteund door het Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis (RKD). In zijn artikel schrijft hij dat Jan van Eyck als enige maker niet hard is te maken, in plaats daarvan zou de bredere benaming ‘groep Van Eyck’ moeten worden gehanteerd. Hiermee bedoelt hij de kring rondom Jan van Eyck, „onder wie hijzelf, zijn broers, zijn leerlingen en/of (oud-)medewerkers”. Ook is volgens Nies een datering ná 1455, dus na Van Eycks dood in 1441 door een anonieme navolger, niet uit te sluiten.

Discussie

Nieuw is de discussie over het paneel allerminst, die loopt al sinds de herontdekking in 1871. Eerst werd het vooral als een Jan van Eyck gezien, maar toen het paneel in 1940 door de Rotterdamse kunstverzamelaar D.G. van Beuningen werd gekocht, werd diens broer Hubert van Eyck juist als maker vermoed. In 1987 werd er in een publicatie al gesproken over de ‘groep Van Eyck’. In de catalogustekst van het Boijmans bij de expositie *De weg naar Van Eyck* uit 2012, naar aanleiding van de restauratie, was de formulering ‘Jan van Eyck (?)’. Maar in pr-mededelingen uit 2012 en 2020, onderbouwd

met citaten van conservator Lammertse, is dat vraagteken verdwenen. In de huidige online collectiebeschrijving van het museum klinkt het bescheiden: ‘Toegeschreven aan Jan van Eyck’, al staat in de bijbehorende objectbeschrijving dan weer dat het paneel is gemaakt door „de gebroeders Van Eyck”. De Nederlandse Wikipedia heeft het ondertussen over de ‘kring rond Jan van Eyck’, en zegt zich óók op de catalogus van het Boijmans uit 2012 te baseren.

Dus: wat is het nu? Nies, gepromoveerd op Jeroen Bosch en werkzaam als onafhankelijk onderzoeker, wijst erop dat het museum na 2012 geen wetenschappelijk onderzoek over de toeschrijving aan Jan van Eyck heeft gepubliceerd, zoals na zo’n verandering van de status van het schilderij te verwachten zou zijn geweest. Ook eerdere literatuur en nieuwe inzichten, zoals opgedaan door het restauratieatelier van het *Lam Gods* in Gent, zouden niet tot Jan van Eyck leiden. Voor Jan van Eyck als enige maker zouden er te veel elementen van wisselende kwaliteit in zitten. „Ik bestrijd niet dat het eyckiaans is, maar Jan was te goed voor dit schilderij.”

In het Depot van het Boijmans Van Beuningen staat Ruben Suykerbuyk, sinds 2021 conservator Oude

Kunst van het museum, voor het schilderij, dat achter een raam ook voor het publiek is te zien. Suykerbuyk was in 2012 niet betrokken bij de toeschrijving, maar zegt: „Wij blijven erbij dat het werk met hoge mate van waarschijnlijkheid aan Jan van Eyck moet worden toegeschreven, wellicht in samenwerking met zijn atelier.” Hij wijst op een harnas met spiegeling, op „de met zonlicht beschenen flanken van de bergtoppen, die indirect de opkomende zon suggereren”, allemaal „complexe elementen die in de richting van Jan van Eyck wijzen”. De argumentatie in het *Oud Holland*-artikel vindt hij „niet overtuigend”, maar: een publicatie die de aanname van het Boijmans hard maakt, blijkt na dertien jaar inderdaad niet te bestaan - „nóg niet”, benadrukt Suykerbuyk, want die zou hij zelf wel graag willen schrijven.

‘Anachronisme’

„Ik kwam er niet uit”, zegt toenmalig Boijmans-conservator Lammertse, inmiddels conservator bij het Rijksmuseum, aan de telefoon. Hij was er na de restauratie in 2012 van overtuigd dat Jan van Eyck de maker was, maar had „geen smoking gun”: daarom is er nooit een publicatie gekomen.

Lammertse staat nog steeds achter zijn opvatting van toen, maar

nuanceert die desgevraagd nu wel. Want: „Is Van Eyck dan ook de enige maker?”, zegt hij, „of waren er wellicht een of meer ateliermedewerkers bij betrokken?” Want ja, in de vroegmoderne tijd was dat heel gewoon, zegt hij, en dit werk bevat elementen van wisselende kwaliteit. Maar het is „een anachronisme” om voor die tijd een onderscheid te maken tussen een schilder en zijn atelier: „In zijn tijd gold het als een Jan van Eyck, dus noem het gewoon Jan van Eyck.”

Volgens de huidige conservator Suykerbuyk is de relevante vraag daarom nu vooral wat ‘Jan van Eyck’ als maker inhoudt: „Waar houdt Jan van Eyck op en waar beginnen zijn medewerkers?”

De vraag of Nederland nu wel of niet een echte Jan van Eyck heeft, blijkt dus niet zo stellig te beantwoorden als Google AI op basis van oude persberichten doet. „Het is een ongelooftlijk lastige kwestie”, zegt Suykerbuyk. En Lammertse zegt: „We weten het niet zeker. Het is een *ongoing* discussie.”

Nies vreest ondertussen dat de toeschrijving ondanks deze nuances over de kunsthistorische praktijk van de 15de eeuw toch „een eigen leven gaat leiden”: de belangen voor een museum om werk van een bekende schilder te bezitten zijn nu eenmaal groot.

Regisseur Agnes Laura Kumpina. FOTO MERLIN DOOMERNIK

‘Over my dead body, dat ik een musical ga maken over Siberische werkkampen’

INTERVIEW **AGNES LAURA KUMPINA** THEATERREGISSEUR

De Letse Agnes Laura Kumpina was „gechoqueerd” dat Nederlanders zo weinig weten over de massadeportaties die tussen 1930 en 1952 plaatsvonden in onder andere de Baltische staten en Finland. „Ik wil laten zien wat zoiets met een lichaam doet.”

Shira Keller

HAARLEM

Als West-Europese scholieren bij geschiedenis iets zouden leren over deze gebeurtenissen, al waren het maar twee zinnetjes, was de oorlog in Oekraïne misschien wel nooit begonnen.” Regisseur Agnes Laura Kumpina (1995) zit aan de keukentafel in de repetitiestudio in Haarlem, de repetitie is net voorbij. Na het weekend verhuist ze met haar team naar de theaterzaal, om de laatste puntjes op de i te zetten, voordat *Cabaret Siberia* op 27 november in de Haarlemse Schuur in première gaat.

Met „deze gebeurtenissen” doelt Kumpina, die opgroeide in Letland, op de massadeportaties die tussen 1930 en 1952 plaatsvonden in onder andere de Baltische staten en Finland, onder leiding van Jozef Stalin. „Meer dan zes miljoen mensen zijn in die periode naar Siberische strafkampen getransporteerd, met het doel om de etnische samenstelling van de bevolking van die landen kunstmatig te veranderen. Vrijwel iedere Letse familie is er direct door getroffen.” In Letland leerde Kumpina al op kleuterleeftijd over deze zwarte bladzijde uit de geschiedenis. „Daarom was ik zo gechoqueerd, toen ik zes jaar geleden naar Amsterdam verhuisde om de regieopleiding te volgen, en ontdekte dat mijn medestudenten nog nooit van die deportaties hadden gehoord.”

Wat hebben die deportaties tussen 1930

en 1952 met het Oekraïne van nu te maken?

„Poetins regime is een directe voortzetting van het imperialistische beleid van de Sovjet-Unie, daar doet hij zelf niet geheimzinnig over. ‘De val van de Sovjet-Unie is een van de grootste geopolitieke catastrofes van de eeuw’, heeft hij gezegd. Hij gebruikt dezelfde retoriek. Hij zet eenzelfde vorm van geweld in. In Oekraïense gebieden die nu bezet zijn, worden kinderen gekidnapt en gedepoteerd. Als mensen hier meer zouden weten over de misdaden van de Sovjet-Unie, zouden ze in Poetins acties wellicht het ware gezicht van het Russische imperialisme herkennen. En dan zou men, lijkt mij, niet zo passief blijven toekijken. Ik vind het onvoorstelbaar hoe onverschillig die oorlog de gemiddelde Nederlander laat.”

Welke rol spelen de deportaties in Cabaret Siberia?

„Het stuk gaat over Mel en Max, twee artiesten, die eind jaren dertig worden gearresteerd en op de trein naar Siberië worden gezet. Mel ziet meteen in dat het foute boel is, Max blijft zijn kop in het zand steken en houdt zichzelf tot het bittere einde voor dat het allemaal zo erg niet is.”

Je werkt met Jochem Stavenuiter en Klára Alexová, twee mimespelers.

„Ik wil laten zien wat zo’n gebeurtenis met een lichaam doet, dus ik zoek spelers die heel secuur zijn in hun lichaamstaal. En daarnaast moet het verhaal met een absolute eerlijkheid verteld worden.

Het is een voorstelling, zeg ik steeds, die eigenlijk geen voorstelling mag worden; alsof je het verhaal vertelt aan een goede vriend. Daar kan ik geen virtueuze tekstacteurs bij gebruiken. Mimespelers staan veel kwetsbaarder en eerlijker op de vloer.”

Hoe stuitte je op het stuk?

„Toeval. Ik logeerde bij mijn oma in Letland en op tv kwam een interview langs met Lauris Gundars, de schrijver. Hij vertelde kort iets over *Cabaret Siberia*; dat het ging over twee acteurs midden in een bos in Siberië. Dat beeld raakte me meteen. Ik heb contact opgenomen en hij bleek heel chill: hij gaf me carte blanche om met zijn stuk te doen wat ik maar wilde, hij vond alles prima. Daar was ik blij mee, want hij heeft het eigenlijk geschreven als musical. *Over my dead body*, dat ik een musical ga maken over Siberische werkkampen. Dus dat hebben we veranderd. Vera Morina heeft het stuk prachtig bewerkt. Heel poëtisch.”

Wat sprak je zo aan in wat hij over het stuk vertelde?

„Voor mij gaat het over twee vragen. Ten eerste: wat blijft er van je over, als alles waar je je identiteit aan ontleent je wordt afgenomen? Als je, zoals Mel en Max, midden in een niemandsland in een bos wordt gedropt en je leven van iedere sociale referentie wordt beroofd? Hoe houd je je dan staande? Wat is het minste dat je nodig hebt om nog te voelen dat je leven betekenis heeft?”

En de tweede vraag?

„Die gaat over kunstenaarschap. Hoe ex-

treem, vraag ik me af, moet een politieke situatie escaleren, voordat je als kunstenaar moet stoppen met het maken van kunst, om in verzet te komen? In *Cabaret Siberia* blijft Max tot in het absurde trouw aan zijn kunstenaarschap, hij is volstrekt blind voor de realiteit. De vraag is, denk ik: op welk punt wordt het onethisch om kunst te maken?”

Heb je zelf overwogen te stoppen met regisseren?

„Daar denk ik de laatste tijd wel over na, ja. Of ik me niet, zoals de bekende Letse violiste Kristine Balanas gedaan heeft, aan zou moeten melden voor een reservistenopleiding. Zodat ik me daadwerkelijk praktisch nuttig kan maken, als de situatie daar om vraagt. Ik zou er best geschikt voor zijn, denk ik. Ik kan bijvoorbeeld, even tussen ons, heel goed schieten. Dat is een hobby van me.”

Wat hoop je dat bezoekers mee naar huis nemen van Cabaret Siberia?

„Ik hoop dat ze de voorstelling ervaren als een omhelzing, en als een wekker. Een ontroerende, poëtische en magische wekker. Dat we ze toefluisteren: mensen, vergeet niet in verzet te komen. We hebben jullie nodig.”

Cabaret Siberia door Toneelschuur Producties. Regie: Agnes Laura Kumpina. Gebaseerd op het toneelstuk van Lauris Gundars. Bewerking: Vera Morina. Spel: Klára Alexová en Jochem Stavenuiter. Première: 27 november, in de Schuur in Haarlem. Daarna op tour t/m 20 december. Info: toneelschuurproducties.nl

De absurdistische taferelen in 'PISS POOL' leveren een ongemakkelijk soort humor op, en tonen een scherpe maatschappijkritiek. FOTO WILLEM POPELIER

Geweldig schouwspel over doorgeslagen schoonheidsidealen

THEATER In 'PISS POOL' ondergaan vijf vrouwelijke influencers van boven de zestig beautyroutines die uit een TikTok-algoritme komen.

Maimoena Hulshof
AMSTERDAM

Vijf zestigplus vrouweninfluencers staren in de felle ringlamp en camera van hun eigen 'beauty station'. In paars ondergoed doorlopen ze allerlei schoonheidsroutines: tandenpoetsen met bruin slijm, het waxen van benen. Op een chirurgische tafel knutselen ze kunstmatige lichaamsdelen. Vijf schermen, net als de stations in een cirkel opgesteld, laten direct zien hoe zij dit als TikTok-video's delen, compleet met een monotone, zeurderige Amerikaanse voice-over die doet denken aan de *trad-wife* cultuur. Alles speelt zich tegelijk af, de oneindige *loop* van PISS POOL is begonnen. Elke vrouw schuift door naar het volgende station, in een steeds surrealistischer schouwspel.

Wie het werk van performance-kunstenaars Suzan Boogaerdt en Bianca van der Schoot kent, weet wat te verwachten: een absurdistisch, body-horrorachtige gewaarwording. Met kunstinstallaties en theaterperformances onderzoekt Boogaerdt/VanderSchoot de grenzen van menselijkheid en werpt een kritische blik op de huidige beeldcultuur. Dat deed het duo eerder bijvoorbeeld met *Underworlds, a gateway experience* (2023), over de TikTok-trend van 'reality-shift community' waarin mensen hun bewustzijn naar een andere werkelijkheid verplaatsen. In *PISS POOL*, naar het gelijknamige schilderij van Samantha Nye, staat opnieuw de vrouw centraal. Het gaat, net als bij hun doorbraak *Bimbo* (2012), over de objectificatie van vrouwen. Dit keer richten ze zich op de ouder wordende vrouw in een steriel TikTok-huis. In een

wereld van strikt gedefinieerde schoonheidsidealen, waarin van vrouwen jeugdigheid en vruchtbaarheid wordt verwacht, rijst de vraag waar de grens ligt. Via algoritmes, vooral op TikTok en Instagram, komen de vreemdste skincare- en beautyroutines voor. Boogaerdt/VanderSchoot legt deze opvallende fenomenen onder een vergrootglas. Tussendoor wordt de *loop* een aantal keren onderbroken en komen de vrouwen bij elkaar. Ook dan spreken ze geen woord, de voice-over en opbouwende muziek vul len de ruimte. De performers ondergaan medische ingrepen, zo krijgen ze een spuit tussen de benen, waarna ze gehurkt water in een bak lozen. De *loop* gaat door, nu nog vaker en absurder. Uit metalen bakjes eten de vrouwen organen, placenta-achtige massa's en navelstrengen, aan de chirurgische knutseltafel worden bebloede poppetjes ontleed.

De absurdistische taferelen leveren een ongemakkelijk soort humor op, maar tonen ook een scherpe maatschappijkritiek. Terwijl de voice-over beweert: „Feminine care doesn't have to be complicated”, ontvouwen zich op het podium geleidelijk steeds bizarre routines. Het zijn wanhopige pogingen om grip te houden op een lichaam dat nooit voldoet aan opgelegde schoonheidsnormen. Er gebeurt zoveel dat je ogen tekortkomt. Na afloop, terwijl de beelden nazinderen, zou je het uur opnieuw willen afspelen. Boogaerdt/VanderSchoot legt daarmee bloot: in onze digitale wereld slaan schoonheidsidealen, met eeuwige jeugdigheid en vruchtbaarheid als onmogelijke eisen, door tot waanzin.

Recensie Theater

PISS POOL. Boogaerdt/VanderSchoot. Regie: Bianca van der Schoot. Met: Suzan Boogaerdt, Ria Marks, Lisa Schamlé, Miquè Hamden, Hetty Hurkmans Vermeulen, Marianne Smit. Gezien: 21 nov. Frascati Theater Amsterdam. Tournee t/m 16 januari. Info: bvds.nl ●●●●●

Messiaens unieke *Turangalîla-symphonie* is in alles buitenissig

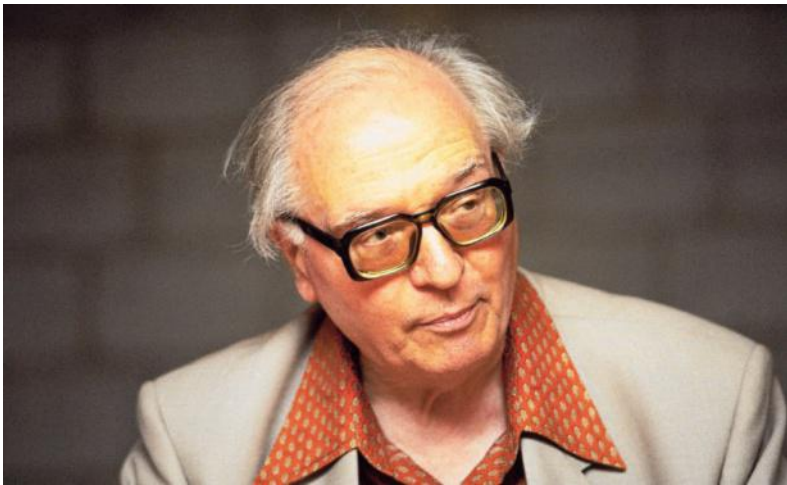
TURANGALÎLA-SYMPHONIE Componist Olivier Messiaen was een van de groten van de twintigste eeuw. Naast opera's, orgelwerk en minutieuze vogelzangtranscripties schreef hij één symfonie, de *Turangalîla*. Wat maakt dit kosmische „lieddeslied” zo bijzonder?

Joep Stapel
AMSTERDAM

Waarom zou je nog een symfonie schrijven? In de twintigste eeuw had het genre zijn relevantie verloren. De grote symfonische traditie was geëindigd met de dood van Mahler in 1911. Uitzonderingen daargelaten, zoals Sibelius en Sjostakovitsj, goten componisten hun zoektocht naar nieuwe wegen voortaan liever in nieuwe vormen. Of ze namen nadrukkelijk afstand van de traditie, zoals de modernist Webern met zijn atonale en ultrakorte *Symphonie, opus 21* (1928) en avant-gardist Luciano Berio met zijn in ironie gedrenkte postmoderne *Sinfonia* (1968).

Precies tussen Webern en Berio in componeerde de Fransman Olivier Messiaen (1908-1992) zijn *Turangalîla-symphonie* (1948). Ironisch noch ultrakort is dit unieke werk, en in alle opzichten buitenissig: qua vorm, bezetting, harmonische taal, ritmische gelaagdheid. De *Turangalîla* groeide uit tot een ijkpunt in het twintigste-eeuwse orkestrepertoire en in Messiaens oeuvre. In de NTR ZaterdagMatinee is komend weekend een zeldzame uitvoering te horen, door het Radio Filharmonisch Orkest en dirigent Karina Canellakis, met pianist Cédric Tiberghien en Cynthia Millar op ondes-Martenot (daarover zo meer).

Zeven jaar voor de *Turangalîla* speelde Messiaen in het Duitse krijgsgevangenkamp Stalag VIII-A

Componist **Olivier Messiaen**. FOTO ANP/KIPPA

zijn eveneens legendarische *Quatuor pour la fin du temps*, dat hij daar gecomponeerd had voor de toevallige bezetting van enkele medegevangenen. Het contrast tussen beide sleutelwerken kan nauwelijks groter zijn. Aan de oppervlakte althans - want de tijd is óók een belangrijk onderwerp in de *Turangalîla*, die bovendien vol zit met kamermuzikale onderonsjes en momenten van verstilling.

Tristan en Isolde

Messiaen was vrijwel onbekend buiten Frankrijk toen de beroemde dirigent Serge Koussevitzky van het Boston Symphony Orchestra hem een compositieopdracht verstrekte zonder enige beperkingen - vandaag de dag, en toen eigenlijk ook, onvoorstelbaar. Messiaen voelde zich geroe-

pen geen voorzichtige ouverture af te leveren, maar een uitzinnige tiendelige symfonie van dik vijf kwartier.

Waar veel van zijn latere en eerdere werken expliciet de lof van het katholieke geloof zingen, putte Messiaen voor zijn symfonie uit de legende van Tristan en Isolde. Net als Richard Wagner in zijn Tristan-opera schiep Messiaen bedwelmend zinnelijke muziek. Maar in tegenstelling tot Wagner, bij wie een loodzwaar zondebesef op de legende drukt, viert Messiaen het paar met een onbezorgde lofzang op de seksuele en goddelijke liefde.

Hij noemde zijn symfonie dan ook „een lieddeslied”, een „hymne” aan de vreugde en de tijd, die hij opvatte als de cyclus van de seizoenen en het ritme van leven en dood. De titel

Maurice Martenot demonstreert zijn ondes-Martenot. FOTO BETTMANN ARCHIVE

stelde hij zelf samen uit het Sanskriet; het betekent iets als het goddelijke of kosmische spel (*pîla*) van de stromende tijd, „als een paard in galop” (*turanga*).

Wrange harmonieën

Van uitgesponnen ontwikkeling, zoals in de symfonieën van Beethoven en Mahler, is geen sprake. Deze symfonie is overwegend opgebouwd uit blokken, met een aantal duidelijk herkenbare en vaak terugkerende thema's, zoals de koperfanfare vlak aan het begin. In dat opzicht lijkt Messiaen meer op Bruckner, die ook van die blokstructuren optuigde, en die net als Messiaen organist was. Maar bij Messiaen klinkt het orkest zoals het nooit eerder had geklonken, met wrange harmonieën, spet-

terende kleuren en een enorme slagwerksectie, medegeïnspireerd door klassieke Indiase muziek en Balinese gamelan. Het orgel, zou je kunnen zeggen, was geëvolueerd tot synthesizer.

Luister maar naar de bleipende en loeiende scifi-geluiden die her en der opduiken. Messiaen ontlokte ze aan de ondes-Martenot, een vroeg elektronisch instrument dat uiterlijk op een orgeltje lijkt en vaak klinkt als een zingende zaag. Héél modern in 1948 - en toch is er geen sprake van oubollig futurisme. Daarvoor is Messiaens muzikale verbeeldingskracht simpelweg te groot. Hij zet het instrument vooral in om lyrische melodielijnen door etherische hoogten te laten zwieren.

Uit Messiaens notities blijkt dat hij

eerst de delen I, IV, VI en X componeerde, die je samen kunt beschouwen als een traditionele vierdelige symfonie: twee energieke hoekdelen, met daartussen een scherzo (IV) en een feeriek langzaam deel dat *très tendre* moet worden gespeeld (VI). Daarna volgden drie relatief korte delen geïnspireerd op de complexe cyclische ritmiek van klassieke Indiase muziek, alle 'Turangalîla' geheten (III, VII en IX). Vervolgens werkte hij het liefdesthema verder uit in delen II en VIII, om te eindigen met de exuberante sterrendans van deel V.

Messiaens *Turangalîla-symphonie* door Radio Fil. Orkest o.l.v. Karina Canellakis in de NTR ZaterdagMatinee. 29/11 Concertgebouw A'dam. Ook (terug) te beluisteren via npoklassiek.nl

perfectie altijd maar een opstapje

In menig eerder programma excelleerde **Ensemble Pygmalion**.

trekpunt zijn - een opstapje naar het ware doel: de boodschap van muziek en tekst.

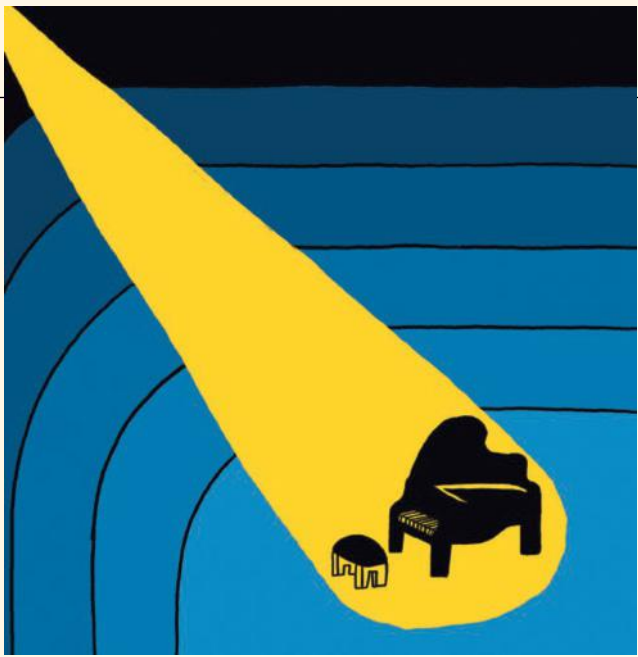
Geweldig effect

In menig eerder programma excelleerde Ensemble Pygmalion niet al-

leen door de kwaliteit van de musici en de uitvoering, maar ook door de samenhang van het programma. Zo ook hier. Brahms-koorwerken als *Warum is das Licht gegeben*, de *Vier ernste Gesänge*, het *Schicksalslied* en het *Geistiges Lied* mondden logisch (en soms zonder tussenaplaus) uit in de *Eerste symfonie*. Daardoor hoorde je opeens hoe de pauken aan het begin van het *Schicksalslied* een echo vinden in de *Eerste symfonie*: een geweldig effect. En sowieso, voor het spel van paukenist Koen Plaetnick zou je een omweg nemen, wat ook gold voor concertmeester Afanas Tsjoepin (uit de kweek van Teodor Currentzis). De finesse van deze *Eerste symfonie* deed soms even terugdenken aan de ook zo fris-authentieke

ke Brahmsen van John Eliot Gardiner. Maar hier was de dramatiek terug, en waren de helderheid van kleur en de ritmische vonkerigheid juist opgeschoefd. Daarmee bezat deze *Eerste symfonie* ook precies dat wat voor de pauze miste in de *Vier ernste Gesänge* met Stéphane Degout: differentiatie. Het timbre van Degouts bariton sloot in de dramatiek van de *Gesänge* te goed aan bij het warmklankige orkest, waardoor het geheel iets monochroom-donkers kreeg. Anderszijds: waar in die collectieve duisternis dan even een dwarsfluitsolo of de viool van Tsjoepin als zonnestralen door het klankbeeld heen prikten, was het effect precies zo paradisijselijk als Brahms bedoelde.

MUZIEKPROFESSOR

Meeslepend orkestraal én instrumentaal vuurwerk

KLASSIEK SOLOCONCERT Muziek kent tal van genres en subculturen: NRC's muziekprofessor biedt essentiële muziekkennis. Deze week: het klassieke soloconcert. Wat moet je luisteren?

Door **Loni Verweij** Illustratie **Simon Ruis**

Het is de hamvraag die eens in de vijf jaar rondzingt onder Chopin-minnende pianoliefhebbers: welke van Chopins twee pianoconcerten nemen de finalisten van het Internationale Chopin Concours in Warschau mee de arena in? Kies je de 'flashy' route met Chopins *Eerste pianoconcert*, de publiekslieveling en het concert waarin het drama en de technische virtuositeit aan de oppervlakte glinsteren? Of ga je voor het *Tweede pianoconcert*, dat zich met zijn introspectieve lyriek minder opzichtig verkoopt, maar waarin je kan uitblinken in kwetsbaarheid en intimiteit? Vorige maand gebeurde het onverwachte: met het *Tweede pianoconcert*, dat de meesten links laten liggen, ging de Amerikaan Eric Lu er met de winst vandoor. Aan het einde van een concert-deel klinkt vaak een cadens, een laatste vonk virtuositeit. Soms schreef de componist die noten en soms improviseerden of componeerden solisten dit stukje muziek zelf. In de cadens zwijgt het orkest, terwijl de solist zich een paar minuten lang even helemaal kan laten gaan, voordat ze er samen een spetterend einde aan breien.

Welke concerten moet ik kennen?

Als er één componist is die als een Dagobert Duck in de concerten zwom, is het wel Antonio Vivaldi. Hij componeerde er meer dan vijfhonderd, waarvan de vioolconcerten *Vier Jaargetijden* het allerberoemdst zijn. Mozarts klarinetconcert is warm, melodius en elegant, met een langzaam midden- en siervuurwerk afsteekt. Meestal is zo'n concert opgeknipt in drie delen: snel, langzaam, en weer snel. Pianisten, violisten en cellisten hebben de ruimste keuze qua hoeveelheid muziek, maar zelfs voor pauken, banjo, en - in de meer exotische hoek - mondharp, water en tapdancer zijn er concerten geschreven.

Het concert ontstond in het barokke Italië, maar rees vooral in de Romantiek op als pronkstuk van instrumentale expressie. Concerten werden langer, het contrast tussen solist en orkest werd scherper uitgelicht en de muziek werd steeds spectaculairder. Onder componisten ontstond een wedloop van virtuositeit: concerten werden volgestouwd met technische hoogstandjes die het publiek tot euforie dreeven, zoals helse tempo's, duizelingwekkende notenwatervallen en denderende akkoorden. Geen wonder dat bij

Het beste concert van deze eeuw? Het pianoconcert van de Brit Thomas Adès uit 2018 maakt kans op die titel. Van sinistere mijmeringen tot explosieve ritmische erupties: Adès laat horen hoe het romantische virtuozenom overleeft in een hypermodern jasje.

Ringo Starr, George Harrison, Paul McCartney en John Lennon, in april 1963 FOTO FIONA ADAMS/REDFERNS

The Beatles klinken frisser dan ooit, maar ‘Anthology 4’ voegt weinig nieuws toe

POPMUZIEK The Beatles hebben een rijk naleven. De herinnering wordt levend gehouden met een stroom postume albums, zoals de nieuwe ‘Anthology 4’. Paul McCartney had in de jaren zeventig wederom veel succes met zijn band Wings – nu vastgelegd in een biografie.

Wilfred Takken
AMSTERDAM

De Beatles gingen 55 jaar geleden uit elkaar, maar ze hebben een rijk naleven. Dankzij de solocarrières van de leden, en dankzij de stroom documentaires, boeken en platen die de belangstelling voor de grootste rockband op aarde (1960-1970) levend houdt.

Een belangrijk moment in dit naleven was de uitgave van *Anthology* in 1995. Dat

project bestond uit een lange documentaire, een groot boek en drie cd-boxen met nooit eerder uitgebrachte opnames. Nu, dertig jaar later, wordt dat alles opnieuw op de markt gebracht. Het boek is hetzelfde, aan de documentaire is een coda toegevoegd, over de reünie van drie resterende Beatles in 1995. Echt nieuw is alleen het album *Anthology 4* met 36 alternatieve takes.

Ze spelen weer fantastisch, die Beatles. Met de hulp van moderne technieken klinken ze frisser dan ooit. Zeker bij de vroege nummers (‘Money’) zijn ze een ruige, hechte rockband die hun nummers

semi-live in de studio spelen. Geen overdubs of doubletracking, de echo is eraf, de stemmen en instrumenten zijn beter van elkaar te onderscheiden. Het is alsof je zelf naast ze in de studio zit. Zo nu en dan hoor je ze babbelen, ze vragen om een broodje, cola of marihuana.

Vooruit de laatste drie jaren, 1967-1969, bevat het album veel hoogtepunten. ‘Strawberry Fields Forever’ en ‘Got To Get You Into My Life’ krijgen wildere uitvoeringen. George Harrisons ‘Here Comes the Sun’ is uitgekleeft en daardoor puurder. Take 17 van ‘Helter Skelter’ is in de woorden van drummer Ringo Starr

„totale waanzin en hysterie”. Op het einde van de aanstekelijke bak herrie zegt zanger Paul McCartney: „Bewaar deze. Markeer hem als vet.”

Drugs, divorce and a slipping image

Wat wel jammer is: die opnames hebben ze al eerder uitgebracht, voornamelijk op de jubileumuitgaves van hun reguliere albums. Slechts 13 van de 36 nummers op dit album zijn ‘nieuw’, en dat zijn ook nog de mindere nummers. *Anthology 4* voegt teleurstellend weinig toe aan het oeuvre van The Beatles.

Verder bevat het album alleen alterna-

Wings in 1971: Paul McCartney, Linda McCartney, Denny Seiwell en Denny Laine. FOTO BARRY LATEGAN/MPL COMMUNICATIONS

Paul McCartney tijdens opnames in 1979. FOTO LINDA MCCARTNEY

tieve versies van liedjes die al bekend zijn. Als je van de orkestratie van ‘She’s Leaving Home’ al take 6 hebt, zit je dan nog op take 1 te wachten? Het zou mooi zijn geweest als er tracks op hadden gestaan die nog nooit officieel zijn uitgebracht. ‘Carnival of Light’ bijvoorbeeld; een avant-gardistische geluidscollage van een kwartier uit 1967. Of twee van mijn favorieten: ‘I Lost My Little Girl’ en ‘Roll Over Beethoven’ uit de Get-Back-sessies van 1969. In die laatste versie leest McCartney een artikel voor uit een roddelblad over het nakende einde van The Beatles: „*Drugs, divorce and a slipping image*

played desperately on their minds”.

Toen de band in 1970 uit elkaar viel, trok McCartney zich terug op zijn Schotse schapenboerderij. Aanvankelijk was hij drankzuchtig en depressief, maar al snel kreeg de eeuwige positieve weer plezier in het leven, als hobbyboer en huisvader. Na twee solo-elpees besloot hij in 1971 dat hij een nieuwe band wilde beginnen: Wings.

Lastig. Vanaf zijn vijftiende had McCartney in The Beatles gezeten, hij kende geen ander leven. Zijn toekomstige muziek zou altijd vergeleken worden met The Beatles – *a hard act to follow*. Maar binnen twee jaar wist McCartney zijn

band toch tot een van de populairste bands van de wereld te maken. Wings verkocht in zijn korte bestaan 220 miljoen albums en had zes Amerikaanse nummer-1-hits. De band heeft nu zijn eigen biografie gekregen: *Wings – Het verhaal van een Band on the Run*.

McCartney wilde geen allstar-groep maar een band die hij vanaf de grond zou opbouwen, net als met The Beatles vijftien jaar eerder. Een lastige opgave want McCartney was wereldberoemd. Een andere handicap: McCartney wilde dat zijn vrouw Linda meedeed, terwijl die geen noot kon spelen. Bij de eerste concerten had ze gekleurde stickers op de toetsen geplakt. Ze had een vereenvoudigde partituur met corresponderende kleurtjes. Zo wist ze ongeveer welke toetsen ze moest indrukken.

Misschien was ze niet Gods grootste musicus, maar de nuchtere, aimabele Linda had een bindende, stabiliserende rol in de band. De McCartneys namen ook hun jonge kinderen mee, waardoor de reizen een heel ander karakter kregen dan de gebruikelijke rocktours: geen uitspattingen met drugs en groupies, maar op tijd naar bed.

Bij de eerste tournee reden ze gewoon een paar weken met een bus door Noord-Engeland en vroegen onaangekondigd aan universiteiten of ze daar mochten spelen. Zo konden ze in de luwte proefdraaien, ver van de pers en de beau monde. Dat ze overall meteen enthousiast werden binnengehaald, had vermoedelijk wel te maken met het feit dat er een ex-Beatle achter het stuur van het busje zat.

Naast het echtpaar McCartney was Denny Laine van de Moody Blues het enige andere vaste bandlid. De leadgitaristen en drummers kwamen en gingen. Toen McCartney in 1973 naar Nigeria wilde om daar *Band on the Run* op te nemen, haakten twee bandleden op het laatste moment af. Ondanks verdere tegenslagen (beroving, ziekenhuisopname, slechte studio, een boze Fela Kuti) werd *Band on the Run* hun beste en populairste album.

Jarenzeventig-knusheid

De roem van Wings bereikte een hoogtepunt tijdens de groots opgezette wereldtournee van 1975-1976. Na tien jaar afwezigheid konden de fans eindelijk weer een Beatle live zien spelen. McCartney wilde aanvankelijk alleen nieuw materiaal spelen, maar nu nam hij ook vijf Beatlesliedjes op in de setlist – onder meer ‘Blackbird’ en ‘Yesterday’ – tot vreugde van de fans. Herhaaldelijk vertelt de zanger trots dat zijn nieuwe band fans had die The Beatles niet eens kenden. Voor mij gold dat ook. Ik was een kind, The Beatles waren lang geleden, de doedelzak-meezinger ‘Mull of Kintyre’ was mijn eerste single. En nog steeds brengt de muziek van Wings me direct terug naar de knusheid van de jaren zeventig.

Het boek over Wings is een *oral history* – het bestaat uit citaten van betrokkenen chronologisch onder elkaar gezet. Dat betekent veel overlap en weinig ruimte voor duiding. Het boek van ‘redacteur’ Ted Widmer verschijnt onder McCartneys eigen naam dus verwacht geen kritische noten. Widmer hoefde niet zelf mensen te interviewen: de meeste citaten komen uit de documentaire *One Man Clapping* die vanaf februari op Amazon Prime Video is te zien.

Nadat hij in 1980 in de Japanse gevangenis belandde wegens wietbezit, en na de moord op John Lennon later dat jaar, had McCartney geen zin meer in Wings. Hij wilde even niet meer op tournee, Linda bleef ook liever thuis. De popster besefte dat de muzikale band met mede-Beatle Lennon uniek was geweest. Hij zou nooit meer zo iemand vinden. Liever alleen verder.

COLOFON

Mediahuis NRC BV

Hoofdredacteur:
Patricia Veldhuis
Algemeen directeur:
Dominic Stas

Redactie

Vragen, opmerkingen
of suggesties?

Mail naar

redactie@nrc.nl of ga

naar nrc.nl/contact.

Postadres: Postbus 20673,

1001 NR Amsterdam,

t.a.v. rubriek, redactie of

persoon.

T: **020 - 755 3000**

(algemene nummer)

Ingezonden brieven

Reageren op artikelen?

Stuur maximaal 250 woorden

naar **opinie@nrc.nl**.

Vermeld naam, adres en

tel. nummer.

Advertenties

T: **020 - 755 3049**,

E: sales@nrc.nl,

W: advertieren.nrc.nl

Familieberichten

T: **020 - 755 3052**

E: familieberichten@nrc.nl

NRCWebwinkel

E: [klantenservice@](mailto:klantenservice@nrcwebwinkel.nl)

nrcwebwinkel.nl

Bezorging en abonnementen

Wij streven ernaar NRC te

bezorgen voor 7.00 uur, op

zaterdag voor 9.00 uur.

W: nrc.nl/service,

T: **088-572 0572**

(ma-vr 8.00-17.00, za 9.00-

13.00)

Omgang persoonsgegevens

Mediahuis NRC BV legt

van abonnees en gebrui-

kers van online dienst-

verlening gegevens vast

voor de uitvoering van een

(abonnee)overeenkomst

en/of het verlenen van

diensten. Deze gegevens

kunnen worden gebruikt

om u te informeren over re-

levante producten en

diensten van Mediahuis

NRC BV (zie ook

nrc.nl/privacyverklaring).

Afmelden kan via

privacy@nrc.nl.

Auteursrecht

© NRC, 2025. Alle auteurs-

rechten en databankrechten

ten aanzien van (de inhoud van)

deze uitgave worden uitdrukkelijk voor-

behouden. Deze rechten

berusten bij Mediahuis

NRC BV c.q. de betreffende

auteur.

Zie voor de volledige tekst:

nrc.nl

Zo leest u de

NRC waardering

●●●●● buitengewoon

●●●●○ zeer goed

●●●○○ goed

●●○○○ matig

●○○○○ zwak

Weekdeals

GELDIG T/M 30 NOVEMBER 2025

TEN CATE

Zachte kussens en dekbedden

- › Hoofdkussens gevuld met eenden- of ganzendons
- › Loungekussens met hoes in diverse kleuren
- › Set bestaande uit een donzen dekbed met kussens
- › Bekijk meer bedtextiel van Ten Cate online

ADVIESPRIJS VAN
~~109,95~~
54,95

ADVIESPRIJS
~~149,95~~
79,95

ADVIESPRIJS VAN
~~429,95~~
179,99

BEKIJK ALLES VAN TEN CATE ONLINE

Tot
58%
korting

EZEEFOX

Radiator-ventilator

Tot
42%
korting

ADVIESPRIJS VANAF
~~59,95~~
34,95

VERSNELT HET OPWARMEN VAN RUIMTES

- › Slimme sensor zorgt voor automatisch in-/uitschakelen
- › Eenvoudige plaatsing; magneten en uittrekbare armen
- › Energiezuinige en efficiënte verwarmingsoplossing

HP

EliteBook 745

71%
korting

ADVIESPRIJS
~~1.399,00~~
399,00

REFURBISHED MODEL MET 14" SCHERM

- › Start razendsnel op dankzij 256GB SSD harde schijf
- › 16GB DDR4 werkgeheugen en AMD Ryzen 3 processor
- › Inclusief Windows 11 licentie

NEDIS

Ventilator-kachel

46%
korting

ADVIESPRIJS
~~119,95~~
64,95

ENERGIEZUINIGE PTC-VERWARMING

- › Ideaal voor ruimtes tot 20 m²
- › Digitale thermostaat en programmeerbare timer
- › Bekijk meer Nedis verwarming online

SANGEAN

Noodradio

33%
korting

ADVIESPRIJS VAN
~~149,98~~
99,95

ROBUUSTE RADIO MET FM EN DAB+

- › Opladen via handslinger, zonnepaneel of USB-C
- › LED-zaklamp (3 standen en SOS-morsecode)
- › Werkt ook als powerbank voor opladen telefoon

PYREX

Bewaarschalen

28%
korting

ADVIESPRIJS
~~138,00~~
99,95

10-DELIGE SET MET 2 SOORTEN SCHALEN

- › Gemaakt van borosilicaatglas en BPA-vrije deksels
- › Bestand tegen temperaturen van - 40°C tot + 300°C
- › Bekijk meer keukengerei van Pyrex online

SANGEAN

Muzieksysteem

55%
korting

ADVIESPRIJS
~~549,00~~
249,00

MET DAB+ EN FM RADIO

- › Geschikt voor afspelen via Bluetooth, USB en CD's
- › Krachtige speakers met equalizer-functie
- › Elegante houten behuizing met modern zwart

